

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNGİLİZ SİYASİ VE ASKERİ ÇEVRELERİNDE
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) ALGISI (1919-
1923)

Sinan SARAÇOĞLU

2501171674

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU

İSTANBUL – 2022

ÖZ

İNGİLİZ SİYASİ VE ASKERİ ÇEVRELERİNDE MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) ALGISI (1919-1923)

SİNAN SARAÇOĞLU

Bu tez çalışmasında, 1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti topraklarını işgal eden ülkeler arasında bulunan İngiltere'nin, işgallere karşı örgütlenen Kuva-yı Milliye hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa hakkındaki görüş ve kanılarının ne olduğu ve bunların 1919 yılından Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 1923 yılına dek nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği konusu ele alınmıştır.

Konunun aydınlatılmasında ana kaynak olarak İngiliz arşiv belgeleri kullanılmıştır. İngiliz Başbakanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'nın, İstanbul Yüksek Komiserliği'nin, İngiliz istihbarat birimlerinin, çeşitli ülkelerdeki İngiliz Büyükelçilerinin ve bilumum İngiliz makamlarının kendi aralarında yaptıkları yazışmalar, çözümlemeler, fikirler ve tartışmalar dönemin konjunktüründe incelenerek objektif bir çıkarıma ulaşmak hedeflenmiştir. Yalnızca İngiliz devlet makamlarının kendi aralarındaki iletişimleri değil, onların diğer Müttefikleriyle yaptıkları yazışmalar, görüşmeler ve uluslararası konferanslarda ortaya attıkları fikirler ve söylemler de incelenmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra kitaplardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden ve makalelerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Atatürk, Türk İstiklal Harbi, İngiliz Yüksek Komiserliği, Horace Rumbold, Lloyd George, Lord Curzon

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF MUSTAFA KEMAL (ATATURK) IN BRITISH POLITICAL AND MILITARY CIRCLES (1919-1923)

SİNAN SARAÇOĞLU

In this thesis, the views, impressions and opinions of Britain which was among the countries that occupied the lands of the Ottoman Empire after the First World War, about Mustafa Kemal Pasha who was the leader of the National Resistance Forces organised against the occupations, is discussed. We also discussed how these views, impressions and opinions changed and evolved from 1919 to 1923 which The Lausanne treatment was signed. British archival documents have been used as the main source to illuminate the subject. We aimed to reach an objective conclusion by researching the correspondences, analyzes, ideas and discussions between the British Prime Ministry, Ministry of Foreign Affairs, Istanbul High Commissioner, British intelligence units, British Ambassadors in various countries and various British authorities in the conjunction of the time in question. Not only the communications of the British state authorities among themselves, but also their correspondences with their other Allies, the ideas and discusses they put forward at the international conferences are discussed. In addition to archive documents, books, master's and doctoral theses and articles were also used.

Key Words: Mustafa Kemal, Atatürk, Turkish War of Independence, British High Commissioner, Horace Rumbold, Lloyd George, Lord Curzon.

ÖNSÖZ

1. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan işgal sürecinde, İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkileri, ona bakış açıları, onun hakkında ne düşündükleri ve aralarındaki mücadelenin ne şekilde gerçekleştiği tarihe ilgi duyan pek çok insan için merak konusu olagelmıştır. Günümüzde dahi popüleritesini güçlü bir şekilde koruyan bu konu hakkında zaman zaman farklı görüş sahiplerinden farklı düşünceler beyan edilmekte, bu düşünceler kimi zaman isabetli olabilmekle beraber kimi zaman tarihi dayanaktan yoksun bir şekilde yapılabilmektedir. Bu tezde mevzubahis konu, büyük ölçüde İngiliz arşiv belgelerine yani konunun esas kaynaklarına dayandırılarak objektif bir biçimde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Kaynakların miktar bakımından fazlalığı ve detaylılığı nedeniyle oluşturulması oldukça büyük çaba gerektirmiş olan bu tezin meydana gelme sürecinde bana elinden gelen hiçbir desteği esirgemeyerek sabırla yol gösteren en başta danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu olmak üzere tüm saygıdeğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu zorlu süreçte yanımda olan aileme ve dostlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Sinan Saraçoğlu

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİNDEN SİVAS KONGRESİNE KADAR

A. Mütarekenin İmzalanmasından Samsun'a Gidişine Kadar İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa Algısı	4
B. Samsun'a Çıkışından Erzurum Kongresi'ne Kadar İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'ya Bakış Açıları	8
C. Erzurum Kongresi Dönemi	13
D. Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Dönemi.....	15
E. Mustafa Kemal'in Politik Yeteneği	22
F. Hristiyan Azınlıklara ve İngilizlere Karşı Düşmanlık İthamı	23
G. Mustafa Kemal'in Askeri Yetenekleri	26
H. Anadolu Hareketinin İdeolojisi	33

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN İTİLAFA KUVVETLERİ TARAFINDAN RESMEN İŞGALİNDEN SAKARYA ZAFERİNE KADAR

A. İngilizlerin Direnişle Mücadele Yöntemi Olarak İstanbul'un İşgali	35
1. Babıali-Ankara İlişkisi'ne Dair İngiliz Algısı	36

2. İşgal Fikrinin Olgunlaşması	39
3. İstanbul'un Resmen İşgali	43
4. Ankara'ya Cephe Alması İçin Babıali'ye Yönelik İtilaf Baskısı	45
5. Anadolu Direnişine Dair Daha Gerçekçi Bir İngiliz Yaklaşımı	46
B. Yeniden Damat Ferit Paşa İktidarı ve Sevr'e Giden Süreç	48
1. Mustafa Kemal Paşa ile Mücadele Edecek Kuvvet Arayışı	49
2. TBMM'nin Niteliği ve Amaçlarına Dair Tartışmalar	52
3. Yunan Ordusu Harekete Geçiriliyor	53
C. “İttihatçılar” ve “Hakiki Milliyetçiler”: Hangisi Daha Güçlü?	58
D. Sevr Sonrası: Sahadaki Gerçeğe Rağmen İngilizler Mustafa Kemal Paşa'yı Doğrudan Muhatap Almak İstemiyor	61
E. Sevr'de Küçük Tavizlerle Mustafa Kemal'i Kazanma Hayali	66
F. Yüksek Komiserliğin 1920 Yıllık Raporunda Mustafa Kemal Paşa	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ORDUSUNUN ZAFERLERİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖZARDI EDİLEMEZ LİDERLİĞİ

A. Birinci İnönü Zaferi'nin Etkileri	73
B. Londra Konferansı ve İkinci İnönü Zaferi	75
C. Sakarya Zaferi'nin Etkileri: Hala Düşman Ama “Vatansever” Mustafa Kemal	81
D. Büyük Taarruz ve Sonrası: Düşman Ama Saygın “Mustafa Kemal”	88
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	:	Aynı eser.
a.g.m.	:	adı geçen makale
a.g.t.	:	adı geçen tez
AÜTİTE	:	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bkz./bkz.	:	Bakınız / bakınız
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
bs.	:	baskı
C/c.	:	Cilt / cilt
DBFP	:	Documents on British Foreign Policy
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
FO.	:	Foreign Office
FS	:	First Series
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
km.	:	kilometre
No	:	Numara
s.	:	sayfa
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
V	:	Volume
vb.	:	ve benzeri

v.d. : ve diğlerleri

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1914 yılında başlayan ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle son bulmuş ve devamında Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesi fiilen işgale uğramıştı. İşgal boyunca özellikle Yakın Doğu'daki durumunu ve özellikle Hindistan yolunun güvenliğini güçlendirmek isteyen İngilizlerin Türkiye'yi ezme ve Türkleri Anadolu'da küçük bir toprak parçasına sıkıştırma politikasını benimsemesi¹ ulusal çapta bir mücadeleyi zorunlu kılmıştı. Bu mücadele ortamında Anadolu'da örgütlenmeye başlayan Milli Mücadele ve onun önderi konumunda bulunan kadro başta İngilizler olmak üzere işgal kuvvetleri açısından kim oldukları, ideolojileri, hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için izledikleri metotlar bakımından tanımlanması oldukça zor bir görünüm arz etmekteydi.

Mütareke döneminde İtilaf Devletleri'nin bir nevi patronu konumunda bulunan İngilizler, zamanla Anadolu'da ortaya çıkan direniş hareketini tanımlamak, bu hareketin önderlerini ve hedeflerini doğru anlamak için bir hayli çaba sarf etmek zorunda kaldılar. Bu tanıma ve tanımlama çabalarının odağında da zamanla direnişin tartışmasız önderi konumuna yükselen Mustafa Kemal Paşa oturacaktı. İngilizler gerek Anadolu'daki direniş hareketini gerek onun liderinin ideolojik ve fikrîsel dünyasını tanımlamaya çalışırken pek çok zihinsel handikapa sahiplerdi. Bu handikaplar onların zihinlerinde yer etmiş bulunan katı önyargılardan kaynaklanmaktaydı. Bu önyargılardan başlıcası, söz konusu hareketi başlangıçta tamamen İttihatçı bir girişim olarak görmeleriydi. İngilizler ellerinde bunu doğrulayacak pek bir veriye sahip olmamalarına rağmen bu düşünceye uzunca bir süre bağlı kalmış, daha detaylı ve daha gerçekçi bir düşünceye ulaşmaları uzun bir zaman almıştı.

Direniş hareketini İttihatçı bir girişim olarak gören İngilizler, hareketin yapısını ve hedeflerini de bu çerçeveye oturtmaya çalışarak, İttihatçılarda bulunduğunu düşündükleri Batı ve Hristiyan karşıtı radikal fikirlerin Anadolu hareketinde ve onun liderinde de aynen mevcut olduğu yargısına saplanacaklardı.

¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006, s. 63-64.

Gelişmeler ve Anadolu hareketi ve onun lideri hakkında elde edilen yeni bilgiler bunun aksini gösterse de bu yargılarını yumuşatmaları, özellikle pek çok İngiliz devlet adamı için epey uzun bir zaman alacaktı.

Süreç içerisinde İngilizler bu hareketin ve onun liderinin kendi önyargılarına sığmayan bir yapıya sahip olduğu gerçeğini görecektir, yine de tam olarak nasıl bir tanımlama yapmaları gerektiği konusunda kendi aralarında tam bir mutabakata varamayacaklardı. Bu bağlamda farklı İngiliz makamları konuya farklı bakış açıları geliştirecek ve farklı tanımlamalar oluşturacaklardı. Söz gelimi İngiliz Başbakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlik ve İngiliz istihbaratı zaman zaman birbirleriyle çelişen bakış açılarını uzlaştırmakta oldukça zorlanacaklardı.

Osmanlı Devleti'nin işgal sürecini başlatan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'a gelmeye başlayan işgal kuvvetleri, şehirde yavaş yavaş kendi Komiserliklerini ve dolayısıyla kendi kontrollerini oluşturmaya başlamışlardı. Halledilmesi ve netleştirilmesi gereken en acil meselelerden biri de Osmanlı sivil ve askeri memurlarının hangilerinin hangi ideolojik gruba mensup olduğunu anlamaya çalışmak ve özellikle de İttihatçıların isimlerini net bir şekilde ortaya koyan listeler hazırlamaktı. İleride de görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın ismi de daha ilk günlerde bu sakıncalıları listesinde yerini almıştı. Ne var ki özellikle Türklerle iyi ilişkiler geliştirme yoluyla bir takım faydalar elde etmeyi planlayan İtalyanların devreye girmesi sonucu Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da kaldığı altı aylık süre zarfında tutuklamaya maruz kalmayacak fakat bununla beraber şüphe duyulan bir isim olacaktı. Buna rağmen onun ordu müfettişi olarak resmi görevle ve olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesine İngilizler ilkin ses çıkarmayacaktı. Kuşkusuz bunda Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı düşmanlığıyla bilinen Damat Ferit Paşa hükümetinin onayıyla yetkilendirilmiş olmasının önemli bir etkisi vardı. Ancak buna rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonra yürüttüğü faaliyetler İngilizleri derhal alarma geçirecek ve o andan itibaren bir yandan İstanbul Hükümeti'ne onu bir an önce geri çağırması için baskı kurarken diğer yandan

Mustafa Kemal Paşa'yı daha yakından tanımak ve ne yapmaya çalıştığını anlamak için yoğun bir çabaya girecekti.

Bu tezin amacı da İngilizlerin Mütareke döneminin başından sonuna dek Mustafa Kemal Paşa'ya bakış açılarının nasıl bir dönüşüm gösterdiğini, özellikle sürekli değişen konjonktürü de göz önüne alarak ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SİVAS KONGRESİNE KADAR

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin safında dahil oldu. Bu tarihten yaklaşık dört yıl sonra, 30 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa hükümeti iş başındayken Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaşı kaybetmiş olduğunu ilan etmiş bulunuyordu. Mondros Mütarekesi her ne kadar ağır denebilecek koşullar içerse de özellikle ilk zamanlarda Türk kamuoyunda genel bir iyimserliğe yol açmıştı. Hatta öyle ki Milliyetçi görüşe sahip olan Minber gazetesinin 1 Kasım 1918 tarihli yayınında, "Bir devletin küçülmüş bile olsa herhâlde bir siyasi mevcudiyet ve millî birlik muhafaza ederek böyle bir badireden kurtulabilmiş olması en büyük siyasi başarı sayılmalıdır" ifadesi yer almaktaydı². Ancak ilerleyen aylarda yaşananlar Türk kamuoyunun beklentileriyle uyuşmamış ve pek çok gerginliğin tetikleyicisi olmuştu. Zaten mütareke metninin, Anadolu ve Doğu Trakya'da İtilaf Devletleri'nin işgallerine kapı açan 7. ve 24. maddeleri de ileride oluşacak gerginliklerin oldukça açık işaretleri durumundaydılar. Çok geçmeden ülkenin çeşitli bölgelerinde başlayan işgal hareketleri, Mütareke'nin İtilaf Devletleri'nin yayılmacı politikaları doğrultusunda kullanılacağını göstermişti.³ Ayrıca mütareke metninde bulunan Türk ordusunun büyük oranda terhis edilmesine dair madde de Türk kamuoyunu rahatsız eden bir başka etkendi.

A. Mütarekenin İmzalanmasından Samsun'a Gidişine Kadar İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa Algısı

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevine atanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar oldukça yıpranmış bulunan bu kuvvetleri derleyip toparlamaya çalışsa da çok geçmeden, 7 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nezareti tarafından Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş ve bu tebligat 10 Kasım tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya

² Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber: Açıklamalı Çevirisi**, İstanbul, Ebabil Yayıncılık, 2007, s. 164.

³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 4 c., 2.bs., C:I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s. 30-69.

ulaştırılmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa aynı günün akşamı Adana'yı terk ederek 3 günlük bir tren yolculuğunun ardından İstanbul'a varmıştı. Yaklaşık 6 ay gibi bir süre İstanbul'da kalan Mustafa Kemal Paşa bu süre zarfında ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarabilmek adına bazı siyasi girişimlerde bulundu.⁴ Ancak bu dönem aynı zamanda onun mücadeleye farklı kanallardan devam etme düşüncesinin olgunlaşmaya başladığı dönemdir.⁵

Mustafa Kemal'in Samsun'a hareket etmeden önce İstanbul'da kaldığı bu döneme ait İngiliz belgelerinde onun hakkında oldukça az değerlendirme yapılmış olmakla birlikte, bu değerlendirmeler dikkat çekicidir. Bu noktada, 28 Şubat 1919 tarihinde bir İngiliz istihbarat subayının İstanbul'daki İngiliz Genelkurmayı İstihbarat Şubesi'ne gönderdiği bir rapora değinmek yerinde olacaktır. İngiliz istihbarat subayı, raporuna dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın "görevden alınmasını ve yerine İttihatçıların tehditlerinden korkmayan birinin getirilmesini" kesin bir dille talep ederek başlamaktaydı. Raporun devamında, bu isteğinin Mustafa Kemal Paşa için de geçerli olduğunu, yani onun da mevcut görevinden alınması gerektiğini söylemekteydi.⁶ Buradan hareketle, Milli Mücadele'nin hemen öncesindeki dönemde İngiliz belgelerinde Mustafa Kemal Paşa hakkında çok ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte istihbarat kaynaklarında Mustafa Kemal Paşa hakkında İttihatçılara yakın durduğu ya da onlara gereğince direnmediği düşüncesinden kaynaklanan bir şüphenin mevcut olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Raporun yazıldığı tarihte İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, hakikaten de İttihatçı liderlerle temas halindeydi.⁷ İstanbul'da kurulması muhtemel bir hükümette yer almayı ve mücadelesini siyasi yoldan yürütmeyi tasarlayan Mustafa Kemal Paşa, bu uğurda İstanbul'daki bir takım İttihatçılarla yakınlaşmayı düşünmekteydi.⁸ Bu

⁴ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVI, No: 47, Temmuz 2000, s. 405-413.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal**, 3 c., 2.bs., C:I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965, s. 355-398.

⁶ **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C:I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 3.

⁷ Emine Kısıklı, "Milli Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri", **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, C: II, No: 5, Mayıs 1990, s. 114.

⁸ Türkmen, **a.g.m.**, s. 412.

bakımdan mevzubahis İngiliz belgesinde geçen Mustafa Kemal-İttihatçı ilişkisi iddiası isabetlidir.

Bu dönemle ilgili, İngilizlerin kendisi hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı niçin ciddi bir takibata almadıkları sorusu gündeme gelebilir. Bu konuyla alakalı Mustafa Kemal Paşa ve genel olarak Türk milliyetçilerine karşı Müttefik cephesinde bulunan İtalya çatlağı önemli bir faktördür. Öyle ki İngilizler ve Fransızlar genel olarak Türk milliyetçilerine karşı birlik olmuş bir vaziyetteyken, İtalya bu konuda onlarla ortak bir tutum içine girmiyordu. İtalya'nın Osmanlı topraklarında diğer müttefiklerin aksine kuvvet zoruyla değil, işgal karşıtı Türklerle olumlu ilişkiler geliştirmek yoluyla bir takım çıkarlar elde etme politikası izlemesi, onları diğer müttefiklerden güçlü bir şekilde ayırmaktaydı. Her ne kadar bir İtalyan birliği Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evini basıp arama yapmak istemiş olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın İtalyan Yüksek Komiserliği ile iletişime geçmesinin ardından sorun çözülmüş ve Komiserlik tarafından "evin bir daha kimse tarafından tecavüze uğramayacağına" dair garanti alınmıştı. Bu olayın ardından İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza ile Mustafa Kemal Paşa arasında karşılıklı dostluk havasının hakim olduğu bir takım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Kont Sforza'nın iddiasına göre 1919 yılı başlarında İstanbul'daki İngiliz ajanları Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayıp Malta'da hapsedmeyi planlamaktayken Mustafa Kemal Paşa'nın durumdan haberdar olup Sforza'nın desteğine güvenip güvenemeyeceğini sorması üzerine o, "İtalyan elçiliğinde bir dairenin hizmetinde olduğunu" söyleyerek ona garanti vermiş ve böylece İngilizleri bu konuda bir hamle yapmaktan alıkoymuştu.⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ile olan anlaşmazlıkları nedeniyle İzmir üzerinde hedeflediği kazanımlara ulaşamayan İtalya, bu dostane hamlelerle Türk kanadında bir sempati yaratarak istediklerini elde etmeyi hedefliyordu. İtalya'nın müttefikleriyle içine düştüğü anlaşmazlığın farkında olan Mustafa Kemal Paşa ise

⁹ Mevlüt Çelebi, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 4, Kasım 1999, s. 792-795.

hem Milli Mücadele hedeflerinden taviz vermeyip hem de İtalyanların dostane yaklaşımlarından faydalanarak stratejik bakımdan oldukça makul bir yol izlemiştir.¹⁰

Mondros Mütarekesi'nin ağır koşullarının yarattığı rahatsızlığın etkisiyle, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi paşaların da dahil olduğu bazı yüksek rütbeli Türk subayları, İstanbul'da mütareke koşullarıyla mücadele etmenin imkansızlığını çok geçmeden kavrayarak, Anadolu'ya gidip orada bir mücadele başlatma fikrine yönelmişlerdi.¹¹ Nitekim İngiltere'nin Samsun bölgesindeki asayişsizliğin giderilmesini, aksi takdirde Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak bölgeyi işgal edeceklerini Türk hükümetine bildirmesi üzerine hükümet, Mustafa Kemal Paşayı bölgedeki sorunları çözmekle görevlendirerek 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla bölgeye gönderme kararı almıştı.¹² Verilen bu görevin zaten Anadolu'ya geçme fikrine yönelmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa için ciddi bir fırsat yarattığı açıktır. Öte yandan İngilizler ilkin Mustafa Kemal Paşa'yı sakıncalı kategorisinde değerlendirmiş olsalar da İngiliz dostluğu peşindeki padişahın onu "makbul şahıs" olarak gördüğünü öğrenmeleri, şüphelerini gideren önemli bir etken olmuştu¹³. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa hakkında gerçek bir kanaata ulaşabilecek denli malumata da sahip değillerdi. İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan 1919 yılı Nisan ayında Damat Ferit Paşa'nın kendisiyle müfettişlik planı hakkında konuştuğunda Mustafa Kemal Paşa isminin kendisine hiçbir şey ifade etmediğini ama plana içgüdüsel olarak itirazlar getirdiğini söylemektedir. Damat Ferit Paşa'nın bir akşam yemeğinde Mustafa Kemal Paşa'dan bağlılık konusunda güvence almış olması Ryan için de yeterli olmuştu¹⁴.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışından kısa bir süre sonra Havza'ya hareket etmiş ve bölgenin ileri gelenleri ile temaslara başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa bu temaslarda bölge ileri gelenlerinden, Rum çetelerine karşı

¹⁰ Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de Atatürk'ün İtalya Politikası", **1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye: (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş)**, Ed.: Fatih Mehmet Sancaktar, Abdurrahman Bozkurt, Ramazan Erhan Güllü, İstanbul, Türk Ocağı Yayınları, 2020, s. 225.

¹¹ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 18.

¹² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, 5 c., 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 289-291.

¹³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. bs., Çev.: Cemal Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 100.

¹⁴ Sir Andrew Ryan, **Sonuncu Dragoman**, Çev.: Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 116-117.

bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilmesini ve ayrıca Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmesine tepki olarak, kendisinin de konuşmacı olarak katılıp halkı aydınlatacağı bir miting düzenlemelerini talep etmişti.¹⁵

B. Samsun'a Çıkışından Erzurum Kongresi'ne Kadar İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'ya Bakış Açıları

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a giderken aklında işgallere karşı bir halk direnişi örgütleme fikriyle yola çıkmıştı. Nitekim neredeyse Samsun'a ayak basar basmaz bu fikri doğrultusunda harekete geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkışından altı gün sonra yani 25 Mayıs 1919 tarihinde birtakım güvenlik gerekçeleriyle Havza bölgesine hareket etmişti. O, yukarıda belirttiği düşünceleri doğrultusunda en önemli adımlarından birisini de Havza'da bulunduğu süre zarfında atmıştı. Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza Genelgesi olarak bilinen tebligatını oluşturmuş ve bu tebligatını ülkedeki tüm valilere ve mutasarrıflıklara, Erzurum, Ankara ve Diyarbakır'da bulunan Kolordu Kumandanlıklarına ve Konya'daki ordu Müfettişliğine göndermişti. Bu tebligatın içeriği şu şekildeydi:

“İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha aleni ihsas etmiştir. Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için, tezahürat-ı milliyenin daha canlı olarak, izhar ve idamesi lazımdır. Hayat ve istiklal-i milliyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hadiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teaasürat zaptolunamıyor. Kabil-i hazım ve tahammül olamayan bu ahvalin derhal izalesi, bütün medeni milletlerle, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilayata göre pazartesi başlayıp Çarşamba günü, müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler aktiyle tezahürat-ı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düvel-i muazzama mümesilleriyle Babıaliye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber tezahürat-ı milliyede adap ve sükûnetin fevkalade mahfuziyeti ve Hristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zat-ı alilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetiyle işin hüsn-i idaresinden ve

¹⁵ Cengiz Mutlu, “Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, **Cedrus**, C: VII, Haziran 2019, s. 730.

muvaffakiyetten acizlerinde itminan-ı tam mevcuttur. Neticesinin inba buyrulmasını rica eylerim.’’¹⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın bölgedeki bu icraat ve çağrıları, İngiliz makamlarında yavaş da olsa bir tepki oluşturmaya başlamıştı. Öyle ki İngiliz Yüksek Komiserliği’nin hazırladığı ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği 6 Haziran 1919 tarihli bir raporda Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, ‘‘Aydın vilayetindeki Yunan ilerleyişinin ve köyler ile kasabaların kademeli olarak işgal edilmesinin, Türk halkı tarafından sessizce kabul ediliyor gibi görünürken öte yandan derinden derine bir kin yarattığını, halkın görünürdeki bu sessizliğinin kendisinde yalnızca bir huzursuzluğa neden olduğunu’’ belirtiyor ve devamında ‘‘Damat Ferit Paşa tarafından en iyi niyetlerle bölgeye gönderilen Mustafa Kemal’in, katliama dönüşmesi çok muhtemel olan bir hareket organize ettiğini’’ belirtiyordu. Calthorpe ayrıca ülkenin iç kısımlarında kalmış olan subayların da harekete geçeceklerini ifade ediyordu.¹⁷ Yüksek Komiser Calthorpe, ilerleyen günlerde Mustafa Kemal’in faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı Osmanlı makamlarına da iletmişti. 8 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırına bir nota veren Calthorpe, bu notasında ‘Samsun’da birtakım kötü niyetli kişilerin bölgede huzursuzluğa ve kargaşaya neden olan hareketlerde bulunduklarını, Mustafa Kemal Paşa’nın bu hareketlerde öncü rol oynadığını ve dolayısıyla mevcut görevinden alınması gerektiğini, ülkenin iç kısımlarında özellikle dini ve ırki sebepli oluşabilecek karışıklıkların çok ciddi sonuçlarının olacağını, bölgedeki tüm mülki memurların da karışıklıklardan sorumlu tutulacaklarını’ ifade ediyordu.¹⁸ Calthorpe’un bu uyarısı üzerine Dahiliye Nezareti Trabzon ve Sivas Vilayetleri’yle Canik Mutasarrıflığına gönderdiği şifrede eğer iddialar doğru ise nerelerde ne gibi olaylara ne şekilde teşebbüs edildiğine dair bizzat tahkikat yapılmasını ve bu gibi olayların kesin olarak önüne geçilmesini istiyordu¹⁹ Milli Mücadelenin bu ilk dönemlerinde İngiliz makamlarının Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıklar, genelde Türklerin ülkedeki Hristiyanlara katliam yapacağı korkusuyla birleşiyordu. Samsun’da görevli İngiliz

¹⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 15,16.

¹⁷ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: I, s. 9.

¹⁸ **A.e.**, s. 10-11.

¹⁹ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş v.d., Ankara, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2003, s. 31.

Yüzbaşı Hurst'un 12 Haziran 1919 tarihinde Yüksek Komiser Calthorpe'a gönderdiği telgrafta bu korkunun ifadesini görmekteyiz. Öyle ki Hurst bu telgrafında, Amasya bölgesindeki Rum nüfusun Türk askerleri tarafından katledilmek gibi çok büyük bir tehlike altında olduklarından, Mustafa Kemal ve adamlarının şehirde çok aktif insanlar olarak bu meselelerle bağlantısının olmadığını düşünmenin imkansız olduğundan söz etmekteydi. Hurst, bu telgrafında Havza Mitingine de değiniyor ve Mustafa Kemal'in Havza mitinginde bulunmasının dahi onun görevinden el çektirilmesi için yeterli bir neden olduğundan söz ediyordu. Hurst ayrıca Mustafa Kemal'in adamlarının nüfuzlarını bölgede uzlaşmayı tesis etmek yönünde kullanmadıklarını ifade ediyordu.²⁰

Bu haberlerin etkisiyle İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe 17 Haziran 1919 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği notada Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetinin Hristiyan ahali için tehlikeli bir hal doğurduğundan bahsederek gerek bu ismin ve gerek ona eşlik eden subayların derhal İstanbul'a geri getirilmesi için kati emirler verilmesini talep ediyordu²¹.

Görüldüğü gibi, Yüksek Komiserlik ve onunla bağlantılı olan İngiliz makamlarının ifadelerinde, Mustafa Kemal'in başını çektiği hareketin, ülkedeki Hristiyan nüfusa yönelik katliam hareketlerine girişeceği endişesi net bir biçimde göze çarpmaktadır. Bu durumun Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve eylem tarzının, İngiliz makamları tarafından henüz net bir şekilde anlaşılamamış olmasından ileri geldiğini söyleyebiliriz. Hristiyan nüfusa karşı kanlı eylemlere girişilmemesi düsturu, Mustafa Kemal Paşa'nın en çok önem verdiği noktalardan birisiydi. Nitekim Milli Mücadelenin ilk adımlarından olan Havza Genelgesi'nde Mustafa Kemal Paşa, Hristiyan nüfusa karşı saldırı yapılmaması ve husumet beslenmemesi konusunda yerel yöneticileri ve kolordu kumandanlıklarını özellikle uyarmıştı. Zira o, Avrupalı güçlerin Anadolu'daki Hristiyan nüfus konusundaki özel hassasiyetinin farkındaydı ve bu konuda herhangi bir yanlış hamle yapılmaması konusunda büyük bir özen gösteriyordu. Ancak mevcut durumda ülkede bulunan İngiliz makamları Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasını güçleştirebilecek en ufak bir hareketi büyük

²⁰ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 21.

²¹ Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 31,32.

bir tepkiyle karşılamakta ve bunun düşmanca bir hareket olduğunu savunmaktaydılar. Bu yaklaşım tarzı Calthorpe'un Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli telgrafta açıkça göze çarpmaktadır. Calthorpe bu telgrafta "Sadrazam tarafından kuşkusuz ki iyi niyetlerle bölgeye gönderilen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a vardığından beri bölgeyi milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının merkezi haline getirdi" ifadesini kullanmakta, devamında ise "onun İstanbul'a geri çekilmesi talep edilmesine rağmen hala bir sonuç alınmadığını" belirtmekteydi.²² Calthorpe'un Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini "yabancı düşmanlığı" şeklinde nitelendirmesi, İngiliz makamlarının zihin yapısı hakkında bir fikir vermektedir. Osmanlı Devleti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katı yönetimi altında, İtilaf Devletleri'ne karşı dört yıl boyunca pek çok cephede milliyetçi ve dini bir motivasyonla sürdürdüğü büyük savaş, İtilaf Devletleri'nin, özellikle İngiltere'nin gözünde Osmanlı Devleti'ni amansız bir düşman konumuna yerleştirmiş ve Osmanlı-İngiltere ilişkilerini travmatik bir hale getirmişti. Bu büyük savaşın ardından gelen işgal yıllarında da bu travmanın izlerini gördüğümüzü açık bir şekilde söyleyebiliriz; İngiliz Yüksek Komiserliği, Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin kararlarına itiraz mahiyetindeki en ufak bir hareketten dahi ciddi bir rahatsızlık ve tedirginlik duyuyor ve bu tip hareketleri, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı halde "yabancı düşmanlığı" gibi ciddi ve genelleyici bir suçlamayla nitelendirme yoluna gidiyordu. Bu tedirginliğin etkisiyle Yüksek Komiserlik, Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce İstanbul'a geri dönmesi ve önderi konumuna yükseldiği hareketin de daha fazla büyümeden kontrol altına alınması adına ciddi bir çaba sarf etmiş ve Osmanlı resmi makamları nezdinde bu uğurda pek çok teşebbüste bulunmuş olsa da İstanbul'daki hükümetin bu işi yapabilecek güçte olmamasından dolayı kayda değer hiçbir şey elde edememişti.²³

İngiliz Yüksek Komiserliği ve İngiliz istihbaratının genellikle doğrudan olmasa da dolaylı yoldan Mustafa Kemal Paşa'ya yönlendirdiği suçlamalardan birisi de onun İTC mensuplarından destek gördüğü yönündeydi. İTC, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine karşı savaş ilan etmesinden ve bu büyük savaşı pek çok cephede

²² İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 26.

²³ A.e., s. 36.

dört yıl boyunca sürdürmüş olmaktan sorumlu tutulduğu için, İtilaf Devletlerinin gözünde oldukça kötü bir şöhrete sahipti. Öyle ki İngiliz istihbaratı ve Yüksek Komiserlik, ülkede işgal hareketlerine karşı meydana gelen örgütlenmeleri doğrudan İTC ile ilişkilendirme eğilimi taşıyordu. Yüksek Komiser Calthorpe 2 Temmuz 1919'da Hariciye Nazırı Safa Bey'e ilettiği "acele" ibareli notada 'alınan haberlere göre Sivas ve Konya bölgelerinde Müttefik menfaatlerine karşı silahlı çete ve hareket oluşturmak amacıyla ciddi bir girişim görüldüğünü, bu hareketin İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri tarafından tasarlandığını ve başlıca kışkırtıcılarının da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve Konya'da da Cemal Paşa olduğunu' ileri sürmekteydi²⁴.

Yarbay Ian Smith 13 Temmuz 1919 tarihinde hazırlayıp Yüksek Komiser Calthorpe'a sunduğu raporda, Mustafa Kemal Paşa'yı doğrudan İTC mensubu olarak nitelendirmese de onun Sivas ve Erzurum'daki faaliyetlerinin İTC mensupları tarafından destek gördüğünü belirtmekteydi²⁵. İngiliz makamlarının Milli Mücadele'nin bu aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla işbirliği yaptığı ya da onlar tarafından destek gördüğü yolundaki düşünceleri isabetlidir. Zira gerek Erzurum gerek Sivas kongrelerinde aralarında Kara Vasıf ve Mazhar Müfit Bey gibi isimlerin de bulunduğu İttihatçı görüşe mensup pek çok kişi yer almıştır. Bunlardan Mazhar Müfit Bey Sivas Kongresi'nde tüm katılımcılara şart koşulan "İttihat ve Terakki'nin ihyasına çalışmayacaklarına" yönelik yemini etmeyi reddeden tek delege olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶

Tüm bu veriler göstermektedir ki, Samsun'a ayak bastıktan sonraki ilk birkaç aylık dönemde Mustafa Kemal Paşa Yüksek Komiserliğin gözünde Hristiyan nüfusun güvenliğini tehlikeye atan, hatta onlara katliam yapma potansiyeli dahi bulunan, merkezin emirlerine itaat etmeyen, yabancı ve gayrimüslim düşmanı olan ve halkı da bu yönde telkinlerle kışkırtan, İTC mensubu olmasa da onlarla işbirliği halinde bulunan milliyetçi bir Türk generali imajına sahipti. İngilizler tüm aksi yöndeki verileri göz ardı etme eğilimindeydiler.

²⁴ Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 34.

²⁵ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 51-54.

²⁶ Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999, s. 117.

C. Erzurum Kongresi Dönemi

İşgal hareketlerine karşı yurt çapında birtakım itirazlar ve örgütlenmeler olmakla birlikte, bu örgütlenmeler genelde küçük çapta ve bir arada hareket etme yeteneğinden yoksun durumdaydılar. Bu hareketleri bir araya getirmek ve daha güçlü bir direniş hareketi oluşturmak maksadıyla Erzurum'da bir kongre toplanması kararı alındı.²⁷ Daha önce, halkın işgal hareketlerine karşı yurt genelinde büyük çapta mitingler yapmasını isteyen ve bu doğrultuda Havza Genelgesini yayınlayan Mustafa Kemal Paşa'nın bu ve benzeri faaliyetleri, zaten İngiliz makamlarında ve İstanbul Hükümeti'nde ciddi bir rahatsızlık meydana getirmişti. Bu rahatsızlığın bir sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa, İngiliz makamlarının da baskısıyla İstanbul Hükümeti tarafından geri çağırılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrıya uymayı reddetmesi üzerine İstanbul Hükümeti 8-9 Temmuz 1919 gecesinde onu 9. Ordu Müfettişliği görevinden azletmiş, aynı dakikada Mustafa Kemal Paşa da istifasını bildirmişti.²⁸ İstifasının ardından Erzurum'a geçen Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen ve ülkenin milli sınırlar içinde bir bütün olduğu, İstanbul Hükümeti'nin görevini yapmadığı ve onun yerine Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulacağı şeklinde önemli kararların alındığı Erzurum Kongresi'ne başkan olarak seçilmişti. İngilizler kongre sürecini, ülkenin başlıca yerlerinde olup bitenlerle birlikte dikkatli bir şekilde takip etmişlerdir. Bu bağlamda, İngiliz ordu mensuplarının hazırlayıp Yüksek Komiserliğe sundukları çeşitli raporlara baktığımızda İngilizlerin Anadolu'daki direniş hareketi hakkında kimi zaman objektif değerlendirmeler yapabilmeyi başardıkları da göze çarpmaktadır. Örneğin İngiliz Yarbayı Heathcote Smith'in 24 Temmuz 1919 tarihli raporunda Yunan kuvvetlerin İzmir'e çıkışı ve orayı ele geçişi hakkında "beceriksizce" ifadesi kullanılmış ve Yunanların bu hamlesinin ardından Anadolu'daki hareketin gelişip tüm Türkiye'ye yayıldığı belirtilmiştir. Raporun devamında Yarbay Smith, "bu şartlarda bile bu hareket gayriresmi bir yeraltı örgütlenmesi olarak kalırdı ancak Yüksek Komiserliğin Mustafa Kemal'in geri çağırılmasındaki ısrarı meselenin büyümesine yol açtı" diyerek İngiliz Yüksek Komiserliği'ne önemli bir eleştiride

²⁷ Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XI, İstanbul, 1995, s. 335.

²⁸ Neslihan Altuncuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci", **Journal of Universal History Studies**, C: II, No: 1, Haziran 2019, s. 66.

bulunmuştur. Ayrıca Smith, direnişçilerin elinde Osmanlı ordusundan kalma pek çok tüfeğin bulunduğunu da hatırlatarak hareketin hafife alınmaması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁹ İngiliz Yarbay'ın bu raporu, meseleye tek taraflı bakmaması açısından önemlidir. Zira o güne dek, İngiliz raporları konuyu objektif bir şekilde değerlendirmekten ziyade tek taraflı ve suçlayıcı bir yaklaşımla Mustafa Kemal Paşa'ya ve hareketin diğer önderlerine bir "düzen bozuculuk" ve "fanatiklik" atfetmekteydi. Yarbay Smith'in raporunda da Türkler hakkında gayrimüslimlere yönelik nefret besledikleri ve şiddet politikası güttükleri yönünde ifadeler olmakla birlikte mevcut direniş hareketinin gelişmesinde Yunan kuvvetlerinin İzmir'de neden olduğu problemlerin ciddi pay sahibi olduğu açıkça belirtilmiştir. Ancak bununla beraber Yarbay Smith'in bu yaklaşımının İngiliz makamlarının genel düşüncelerini yansıttığını düşünmenin de hatalı olacağı hatırlanmalıdır. Örneğin bu raporun hazırlanmasından yaklaşık bir ay sonra, 27 Ağustos 1919 tarihinde Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, Lord Curzon'a sunduğu raporda Anadolu'daki hareketi "şovenist" olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla onun, Mustafa Kemal Paşa'yı da bir "şovenist hareket lideri" olarak gördüğüne kuşku yoktur. Webb ayrıca şovenist olarak gördüğü bu hareketin bünyesinde yer alan unsurları tarif ederken "siyasi provakatörlerden her tipte hayduta, yanlış yönlendirilmiş vatanseverlerden basit soygunculara, ülkeyi istila etmiş olanlar" ifadelerini kullanmaktaydı.³⁰ Geline evrede, İngiliz Yüksek Komiserliği Mustafa Kemal'in mevcut direniş hareketinin önderi konumunda olduğunu kabul etmekle beraber bu hareketi ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın konumunu gayrimeşru olarak tanımlamakta ve Mustafa Kemal'i "etkisiz hale getirilmesi gereken bir asi" olarak görmektedir. Zaten Mustafa Kemal, bu tarihte resmi görevinden çoktan istifa etmiş bulunmakta ve İstanbul ile herhangi bir resmi bağlantısı kalmamış durumda idi. Bu durumun, onun "asi" olarak nitelendirilmesini kolaylaştırdığı düşünülebilir. Ancak bununla beraber Yüksek Komiserlik, mevcut koşullarda "asi" olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal'i ve önderi olduğu hareketi silah gücüyle kontrol edebilecek konumda olmadıklarını da açıkça ifade etmekteydi.³¹

²⁹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 59-61.

³⁰ A.e., s. 88.

³¹ A.e., s. 71.

D. Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Dönemi

İlerleyen zamanlarda, 4 Eylül 1919 tarihinde, Anadolu'nun pek çok yerinden delegelerin iştirak etmesiyle ulusal bir kongre mahiyetini kazanan Sivas Kongresi toplanmıştı. Sivas Kongresiyle işgale karşı yurt genelinde örgütlenmiş olan pek çok cemiyet Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla tek çatı altında birleştirildi ve hareketi yönetmek maksadıyla bir temsil heyeti oluşturularak başına Mustafa Kemal Paşa getirildi.³² Sivas Kongresi kararlarında genel olarak işgallere karşı mevcut tüm imkanlarla direnileceği yönünde kararlar alınmış ve işgaller karşısında etkisiz kalan İstanbul Hükümeti karşısında Anadolu'daki direniş hareketi nüfuz kazanmaya başlamıştı.

Daha önce Çanakkale Savaşı'nda 18 Mart saldırısını yönetmiş olan, İngilizlerin yeni Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck 19 Eylül 1919 tarihinde hazırlayıp Lord Curzon'a gönderdiği raporda "Mustafa Kemal ile meseleleri görüşmek üzere ona elçiler yollayabileceklerini ancak Paris Barış Konferansı'nın kararlarının ne olacağını bilmedikleri sürece bundan da bir çözüm elde edemeyeceklerini" düşündüğünü belirtmiştir.³³ Yüksek Komiserin bir asi olarak nitelendirilen Mustafa Kemal ile elçi göndererek şartları görüşme olasılığını masaya yatırmasının, geline nokta Yüksek Komiserliğin Mustafa Kemal'in gücünü kabul ve onu muhtap kabul etme eğilimine girdiğinin açık bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Yüksek Komiserliğin direniş hareketini yürüten unsurları hala şovenist olarak gördüğü de unutulmamalıdır. Bu raporu alan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan W. S. Edmonds, raporun altına "Mustafa Kemal'in hükümetten bağımsızlığını ilan ettiği, şüphesiz ki, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin kendisini tatmin edecek şekilde çözülmesi durumunda antlaşmaya imza atmaktan çekinmeyeceği, ancak bunu sağlamak için Ermenilere katliam yapmasının pek olası olmadığı" düşüncelerini not düşmüştü. Dışişleri Bakanlığı'nın düştüğü bu not, Milli Mücadele'nin özellikle ilk aylarında Mustafa Kemal hakkında Yüksek Komiserlikçe dile getirilen "Gayrimüslim nüfusa katliam yapacağı" korkusuna bir cevap olması

³² Firdes Temizgüney, "Sivas Kongresi", **Atatürk Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sivas-kongresi/?pdf=3371>, 8 Ekim 2022.

³³ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt I, s. 108.

bakımından önem arz etmektedir. Edmonds o güne kadarkinden daha gerçekçi olduğunu söyleyebileceğimiz bir yaklaşımla, Mustafa Kemal'in mevcut durumda hem kendisini hem de Türkiye'yi çok zor bir duruma düşürecek böylesi bir eyleme girişmesinin olası olmadığını ifade etmiştir. Devamında yine Dışişleri'nden G. Kidston ve J. A. Tilley, 'Mustafa Kemal'in Türk Lenin'i olarak tanımlandığını ancak onun Ruslardan çok daha yüksek bir pratik zekaya sahip olduğunu, askeri liderlik yönüyle de Enver'e benzediğini fakat ondan çok daha akıllı olduğunu'' raporun altına not etmişlerdi.³⁴ Dışişleri Bakanlığı mensuplarının Mustafa Kemal hakkındaki bu görüşleri, onların Mustafa Kemal'i günübürlük ve heyecana dayalı politikalarla hareket eden alelade bir örgüt lideri olarak görmeyip aksine siyasi ve askeri alanda oldukça yetenekli ve gerçekçi hareket eden bir lider olarak gördüklerini göstermesini bakımından önemlidir. "Onun askeri liderlik yönüyle Enver'e benzediği fakat ondan çok daha akıllı olduğu" ifadesiyse, Mustafa Kemal'in adı geçen İngiliz Dışişleri Bakanlığı mensuplarının gözünde, alışlagelmiş İttihatçı profilinden oldukça farklı bir önder görünümünde olduğunun somut bir anlatımıdır. Bununla beraber, Mustafa Kemal hakkında sınırlı sayıda İngiliz devlet adamınca belirtilen bu görüşlerin, henüz İngiliz siyasetinin Mustafa Kemal'e karşı sahip olduğu hakim düşüncüyü temsil etmekten uzak olduğu ve İngiltere'yi Mustafa Kemal'e karşı uzlaşmacı bir tutum takındıracak güçte olmadığı da hatırlanmalıdır. Zira İngiltere'nin Mustafa Kemal'in faaliyetlerinden duyduğu genel rahatsızlık, onun hakkında olumlu sayılabilecek birkaç düşünceyle değişemeyecek kadar büyüktü.

Mustafa Kemal ve direniş hareketinin Anadolu'da gün geçtikçe nüfuzunu ve gücünü arttırması, İstanbul'da Damat Ferit Paşa hükümetini zor bir duruma düşürmüştü. Sivas Kongresini kuvvet kullanarak dağıtmak maksadıyla Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından teşvik edilen ve bölgeye gönderilen Ali Galip ile Dahiliye Nazırı Adil Bey arasındaki yazışmalar Mustafa Kemal tarafından ele geçirilmiş ve ardından İstanbul Hükümeti'yle tüm irtibatı kesme kararı alınmıştı.³⁵ Böylelikle İstanbul Hükümeti, Anadolu'dan neredeyse tümüyle izole ediliyor ve İstanbul'a hapsediliyordu. Mustafa Kemal'e karşı İtilaf Devletleri'nden aradığı ölçüde destek

³⁴ A.e., s. 109.

³⁵ Haluk Selvi, "Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti'nin İstifası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVIII, No: 54, Kasım 2002, s. 851-854.

bulamayan Damat Ferit Paşa hükümeti çok geçmeden 1919 yılının 30 Eylül'ü 1 Ekim'e bağlayan gecesinde istifasını bildirmişti.³⁶ Yüksek Komiser Sir J. de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta, istifa eden hükümetin yerine gelen Ali Rıza Paşa hükümetinde çok sayıda milliyetçi, İTC sempatzanı ve Mustafa Kemal'e yakın unsurun olduğunu belirtmişti.³⁷ Zaten Anadolu'ya fiilen hakim olmuş Mustafa Kemal ve önderi olduğu milliyetçi hareketin, İstanbul'da da kendisine yakın isimlerin iktidara gelmiş olması vesilesiyle gücünü arttırmasının İngiltere'yi ciddi ölçüde rahatsız ettiği açıktır. Öyle ki Yüksek Komiser ilerleyen günlerde bu durumla ilgili "Mustafa Kemal'in bir asiden, mevcut hükümetin en önemli kişilerinden birine dönüştüğünü" söyleyerek hoşnutsuzluğunu dolaylı bir biçimde ifade etmişti.³⁸ Gerçekten de Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Anadolu hareketine karşı Damat Ferit Paşa döneminde var olan düşmanca yaklaşım büyük ölçüde ortadan kalkmış, özellikle Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın gayretleriyle, Kuva-yı Milliye birimlerine ciddi miktarda silah ve teçhizat desteği yapılmıştı.³⁹

Mustafa Kemal Paşa, direniş hareketinin bir halk hareketi olduğunu sıklıkla dile getirmesine rağmen, İngiliz Yüksek Komiserliği durumu böyle görme eğiliminde değildi. Öyle ki Yüksek Komiserlik Memuru Hohler, 4 Ekim 1919 tarihli bir mektubunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı mensubu Kidston'a, "Türk insanının kuşkusuz savaştan bütünüyle yorgun olduğunu ve savaşın son bulmasını istediklerini fakat Mustafa Kemal'in bir grup az ya da çok eğitimli kimseyle kongreler düzenleyerek şehirleri yönetimi altına aldığını" ifade ediyordu. Hohler ayrıca "Mustafa Kemal'in halk kitlesinde pek fazla destekçisinin olmadığını, onu destekleyenlerin terhis olmuş ve maaşları ödenmemiş subaylar ve (yönetimden) hoşnutsuz kimseler" olduğunu dile getirmekteydi.⁴⁰ Hohler'in bu mektubunda Anadolu'daki direniş hareketinin halka dayandığı savına açıkça karşı çıktığını ve bu hareketin yalnızca 'Mustafa Kemal ve etrafına toplanmış bir grup hoşnutsuz kimsenin başının altından çıktığı' düşüncesine sahip olduğunu açık bir şekilde ifade

³⁶ A.e., s. 853-873.

³⁷ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: I, s. 123.

³⁸ A.e., s. 132.

³⁹ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir Ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVI, No: 46, Mart 2000, s. 48,49.

⁴⁰ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: I, s. 125.

edebiliriz. Hohler bu hareketin halka dayanmadığını ifade ederek, onun ve dolayısıyla Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin meşru olmadığını dolaylı yoldan ilan etmiş oluyordu. Mektubun devamında "Samsun'dan İngiliz askerlerinin çekilmiş olmasından dolayı özel olarak üzüntü duyduğunu" belirten Hohler, Mustafa Kemal'in karşısından çekilmiş olmalarına değinerek "herhangi bir zayıflık işaretinin bir Doğulu'nun (Oriental) gözünden kaçmayacağını" dile getiriyordu.⁴¹ Bu cümledeki "Oriental" yani "Doğulu" kelimesi, İngiltere'nin nazarında tüm doğu kültürü algısını temsil ediyordu. Öyle ki İngiliz devlet adamları ve askerlerinin önemli bir kısmının gözünde, Doğulu toplumların yalnızca kaba kuvvetten anladıkları ve herhangi bir uzlaşma çabasını zayıflık olarak görüp suistimal ettikleri, dolayısıyla onlara karşı her zaman sert olunması gerektiği düşüncesi hakimdi. İngiliz devlet adamları sıklıkla Mustafa Kemal ve direniş hareketini de bu kapsamda değerlendirmişler ve bu yüzden onlarla uzlaşma yönünde bir adım atmaya son derece temkinli yaklaşmışlardır.

İngiliz Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal ve direniş hareketine karşı etkili bir mücadele sergileyebilecek güçte olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in ve direniş hareketinin ülkede yarattığı yeni siyasi dinamikleri objektif bir şekilde gözlemleyebiliyordu. Örneğin Yüksek Komiser Robeck, 10 Ekim 1919 tarihinde hazırladığı bir raporda, "bugün karşılarında Mütareke'yi imzalayan Türkiye'den tamamıyla farklı bir Türkiye olduğunu, barışın imzalanmasındaki gecikmenin Türk şovenizminin gelişimine zaman kazandırdığını" açık bir şekilde ifade ediyordu. Ona göre "antlaşma şartları bir an önce imzalanmalıydı...Zamanın Müttefiklerin aleyhine işlediğini" düşünüyordu. Raporun devamında Türk ulusal hareketinin önderleri hakkında ilginç tespitlerde bulunan Robeck, "Ulusal hareketin liderlerinin İttihatçı olup olmadıklarının yalnızca bir etiket meselesi olduğunu, onların İttihatçılardan kişilik ve metot olarak bir dereceye kadar farklı olabileceklerini, Talat ve Enver gibi insanlardan farklılıklarını ve onlara duydukları nefreti dile getirmelerine rağmen temel karakterlerinin onlarla aynı olduğunu" vurgulamaktaydı. Robeck buna delil olarak ulusal hareketin önderlerinin de İttihatçılar gibi "herhangi bir yabancı

⁴¹ A.e., s.127.

müdahalesi ya da koruması istemediklerini, ülke Hıristiyanlarını onlara istediklerini yapacakları kendilerine ait bir sürü olarak gördüklerini, Avrupa ve daha da ötesi İngiltere ile Panislamizm ve Panturanizm silahlarını kullanarak savaşmak istediklerini” ve “İmparatorluğun ölüm fermanını değil, yeni bir yaşam kontraktını imzalamayı arzu ettiklerini” ifade ediyordu.⁴² Buradan hareketle, Yüksek Komiser Robeck’in Mustafa Kemal de dahil olmak üzere Milli Mücadele önderlerini İttihat ve Terakki önderlerinden kısmen farklı fakat özde onlarla aynı olarak gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Yüksek Komiserin ifadeleri İngilizlerin Türkiye’ye ve genelde geri olarak değerlendirdikleri halklara bakış açılarını da ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi kendilerine direnen gruplar bir şekilde Hıristiyan düşmanlığı, şovenizm vb. ithamlarla yaftalanıyordu. Bu düşüncenin, Batı siyasi algısında var olan, Türkiye Cumhuriyeti’ni İTC dönemi Osmanlısının devamı olarak kabul eden bakış açısının bir yansıması olduğunu da ifade edebiliriz. Zira Batı’ya göre mevcut direniş hareketi, aslında İTC’nin emellerinin ve düşünce yapısının farklı bir etiketle yeniden organize olarak ortaya çıkmasından öte bir durum değildi. Anadolu’daki direniş hareketini bu şekilde yorumlayan Batı’nın siyasi ve askeri çevrelerinin, ileride bu direniş hareketinin sonunda kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’ni de İttihat ve Terakki zihniyetine mensup bir devlet olarak görmesi şaşılacak bir durum olmasa gerektir.

Yüksek Komiserlik Mustafa Kemal’in fikirsel anlamda İttihatçı zihniyete yakın, daha da ötesinde onlarla neredeyse aynı olduğunu düşünmesine rağmen, Enver ile bir ilişkisinin olduğunu düşünmüyordu. Hatta öyle ki, Samsun’da görevli bir İngiliz Yüzbaşı olan Perring’in 1 Ekim 1919 tarihinde Yüksek Komiserliğe gönderdiği raporda bulunan “direniş hareketinin Enver Paşa ile birlikte yürütüldüğü” iddiasına Yüksek Komiser Robeck net bir dille karşı çıkarak bunun doğru olmadığını belirtmişti.⁴³ Gerçekten de her ne kadar Enver Paşa Milli Mücadele’ye dahil olmayı planlasa da Mustafa Kemal Paşa onunla herhangi bir işbirliğine girişmemiştir.⁴⁴

⁴² A.e., s. 141.

⁴³ A.e., s. 158.

⁴⁴ Salahi R. Sonyel, “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması”, **Belleten**, C: LIV, No: 209, Nisan 1990, s. 384-388.

Milli Mücadele hareketini yönetirken oldukça stratejik bir yol izleyen Mustafa Kemal Paşa, hareketi Batı dünyasına, özellikle İngiltere'ye doğru bir şekilde tanıtmaya çabası içerisindeydi. Bu bağlamda onun Eskişehir'de görevli olan İngiliz General Sally Flood'a Yüksek Komiserliğe ulaştırılmak üzere, 25 Eylül 1919 tarihinde gönderdiği bir telgraftan bahsetmek yararlı olacaktır. Bu telgrafta Mustafa Kemal, "Sivas ve Erzurum Kongreleriyle Osmanlı milletinin meşru isteklerini dünyaya duyurmak arzusunda olduklarını, bazı kötü niyetli kimselerin Türk direniş hareketini gayrimüslim karşıtı bir hareket gibi göstermeye çalıştıklarını fakat ülkedeki Hristiyan nüfusun güvencede olduklarını" ve "ülke çıkarlarına saldırmadıkları sürece ülkedeki yabancıların misafir statüsünde olduklarını" açık bir dille ifade etmişti.⁴⁵ Mustafa Kemal bu ve benzeri mesajlarla İngiliz Yüksek Komiserliğinde var olan "Anadolu'daki direniş hareketi büyüdükçe ülkedeki gayrimüslimlerin can ve mal güvenliğinin tehlikeye girdiği" algısını kırmaya ve direniş hareketine dair yürütülmesi mümkün olan kara propagandayı etkisizleştirmeye çalışmaktaydı.

Damat Ferit Paşa'nın aksine, Anadolu'daki direniş hareketine nispeten yakın bir duruş sergileyen Ali Rıza Paşa'nın iktidara gelmesiyle Mustafa Kemal ve İstanbul'daki hükümet arasında bir anlaşma umudu da belirmişti. Karşılıklı gönderilen mektuplarda İstanbul, Anadolu'daki direniş hareketinin hassasiyetlerini dikkate aldığını ve onların uğruna çabaladıkları hedeflere ulaşmak için mücadele vereceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Örneğin Ali Rıza Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği bir telgrafta hükümetin milletin istekleri için mücadele edeceğini, İtilaf Devletleriyle barışın şartlarını belirlemek için yapılacak konferanslara milli davaları bilen ve önemseyen kimselerin gönderileceğini belirtiyordu. Dahası Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal'den Sivas ve Erzurum Kongrelerinde alınan kararların İstanbul'a gönderilmesini isteyerek Milli Mücadeleye duyduğu ilgiyi dolaylı olarak dile getirmiş oluyordu.⁴⁶ İşte bu evrede, Anadolu'daki direniş hareketinin İstanbul'da böyle güçlü bir karşılık bulması İngiliz Yüksek Komiserliği'nin de dikkatinden kaçmamıştı. Nitekim 16 Ekim 1919

⁴⁵ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 160

⁴⁶ Cevdet Küçük, "Ali Rıza Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C: II, İstanbul, 1989, s. 440,441.

tarihinde, Yüksek Komiserlik tercümanı Ryan, yeni sadrazam Ali Rıza Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede ona “Milliyetçi güçlerin asi vasfını taşıyan bir karakterden, hükümet tarafından organize edilen bir karaktere dönüştüklerini ve bundan dolayı Türkiye’ye müsaade edilmiş olan 40.000 asker bulundurma hakkı doğrultusunda bu Milliyetçi güçlerin de sayılacağını” belirtiyordu. Devamında Ryan bu duruma sert bir eleştiri getirerek “Amiral Webb’in de bu utanç verici durumun farkında olduğunu ve önlem alınması gerektiği düşündüğünü” belirtmiş ve “Milliyetçi kuvvetlerin kontrol altına alınması gerektiğini” sözlerine eklemişti. Ali Rıza Paşa’nın, İzmir civarındaki direniş hareketlerinin Mustafa Kemal’e bağlı bulunan direniş hareketinden ayrı olarak ele alınması gerektiğini, İzmir civarındaki insanların evlerini Yunan tehlikesinden korumak adına silahlanmış bulunduklarını söylemesi üzerine Ryan “Yunan kuvvetlerinin artık İngiliz General Milne’nin kontrolü altında bulunduğunu, eğer Türk hükümeti bölgeye bir kuvvet göndermek istiyorsa bunu yapmaya resmen yetkili olduğunu” ifade etmişti.⁴⁷ Böylece Ryan bölgede gerçek kontrolün İngiltere’nin elinde olduğu ve bölgeye İstanbul hükümeti tarafından İngiltere’nin bilgisi ve onayı dahilinde tedbiren gönderilecek resmi kuvvetlerin dışında hiçbir gayriresmi silahlı direniş hareketine onay verilmeyeceği mesajını iletmiş oluyordu. Aslında böylelikle de İstanbul’da Mustafa Kemal ve önderi olduğu direniş hareketi ile uyumlu, hatta onlarla işbirliği içinde olacak bir hükümet iktidara gelse ve Mustafa Kemal’i “asi” ve dolayısıyla “kanunsuz” kimliğinden kurtarıp yeniden resmi bir karaktere kavuşturarak devlet güvencesi altına almaya kalkacak olsa bile, bu girişimin İngiltere’yi Mustafa Kemal’e ve direniş hareketine karşı yumuşamaya ya da onun mevcut durumunu kabullenmeye zorlayamayacağını altını çizmiş oluyordu. Ancak Yüksek Komiserlik Tercümanı Ryan’ın yanı sıra, Yüksek Komiser Robeck’in konuya yaklaşımı da oldukça önemlidir. Robeck, 14 Ekim 1919 tarihinde İzmir’deki İngiliz temsilcisi James Morgan’a gönderdiği telgrafta, “İngiltere’nin Mustafa Kemal ile bir anlaşması olmadığını ve anlaşmayı da düşünmediğini” ancak bununla beraber “İTC’nin ya da Mustafa Kemal’in ne kadar etkisi altında kalmış olduğuna bakmaksızın, Mütareke şartlarına uyan ve makul, güvenli bir ortamı tesis eden

⁴⁷ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 172-173

herhangi bir hükümetle anlaşmaya hazır” olduğunu ve ayrıca “Türkiye’nin iç işlerine, özellikle de silahlı iç meselelerine karışmak gibi bir niyetlerinin olmadığını” ifade ediyordu.⁴⁸ Bu noktada Robeck’in “Mütareke hükümlerine yani İngiltere ve Müttefiklerinin isteklerine uydukları sürece Türkiye’de hangi cenahın iktidarda olduklarının bir önemi yok” anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. O, kendisi de belirttiği gibi, İngiltere’nin Türkiye’den istediklerini aldıktan sonra onun iç siyasi çekişmelerinden ve çatışmalarından mümkün olduğunca uzak durmasını, yani bir nevi süreçten en az hasar ve en yüksek karla çıkmasını temenni ediyordu. Bu noktada Yüksek Komiserliğin, Mustafa Kemal ve direniş hareketi ile çatışmayıp tabiri caizse onun üzerinden atlayarak amacına ulaşma çabası içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak zaman ilerledikçe görülecekti ki Mustafa Kemal ve direniş hareketi realitesi halihazırda üzerinden atlamanın ya da görmezden gelmenin neredeyse olanaksız olduğu bir güce erişmiş olup, gücünü arttırmaya da devam etmekteydi. Zaten Yüksek Komiserlik, 28 Ekim 1919 tarihinde hazırladığı bir raporda, “milliyetçi hareket karşısında İstanbul’daki hükümetin adeta İstanbul Belediye Meclisi derecesine ve Milliyetçiler ile Müttefikler arasında bir aracı konumuna düştüğünü” söyleyerek artık Türkiye’de gerçek yönetim gücünün kimde olduğunu net bir şekilde ifade etmiş oluyordu.⁴⁹

E. Mustafa Kemal’in Politik Yeteneği

Mustafa Kemal Paşa’nın direniş hareketini örgütleme noktasında oldukça stratejik davrandığını söylemiştik. O, hareketin nedenlerinin ve amaçlarının dünya kamuoyunda doğru anlaşılması adına önemli bir çaba harcıyordu. Bu noktada onun, özellikle İslam dünyasında Milli Mücadele’nin lehinde propaganda yapılmasına ve İslam dünyasından destek kazanılmasına büyük önem verdiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili 20 Ekim 1919 tarihinde Mısır’daki İngiliz Genel Karargahı’ndan Lord Curzon’a gönderilen bir telgrafa değinmek yerinde olacaktır. Bu telgrafta İngiliz Genel Karargahı, Mustafa Kemal’in Halep’te yerel halka, Anadolu’daki direniş hareketinin amaçlarını açıklayan broşürler dağıtılmasını sağladığını ve Halep, Şam ve Musul bölgelerinde yerel halkın gün geçtikçe Türkiye’ye yakınlaştıklarını açıkça

⁴⁸ A.e., s. 176.

⁴⁹ A.e., s. 182.

ifade ediyordu. İngiltere Dışışleri Bakanlığı yetkilileri tarafından bu telgrafın altına düşülen notlar ise oldukça ilginçtir. Bu notlarda Mustafa Kemal'in halkı bilgilendirmek için broşür dağıttırmasına atıfla “ acıdır ki hiç kimse Müttefiklerin hedeflerini açık ve kesin bir şekilde ifade edip bunu (Mustafa Kemal'e) bir cevap olarak halka dağıtamaz” demektedir. Bu noktada Dışışleri, Anadolu'nun işgalinden beri Müttefikler arasında var olan siyasal çekişmeye ve ortak amaç yoksunluğuna değinerek genel anlamda bir öz eleştiri yapmakta, henüz amaçlarını derleyip toplayıp halka anlatacak duruma dahi erişemediklerinden yakınmaktaydı. Notun devamında “böylesi bir karşı cevap hamlesine girişmemiz durumunda öyle bir kıyamet kopardı ki ilk denememizde bile (broşürlerimizi dağıtan) hiçbir görevli hayatta kalamazdı” deniyor ve bölge halkının kendilerine ne denli düşmanca hisler beslediği ifade ediliyordu.⁵⁰ Bu ifadeler, İngiliz Dışışleri'nin Mustafa Kemal'in hedeflerini ne denli net bir şekilde belirleyip propaganda yaptığının farkında olduğunu ve onu bu hususta Müttefiklerden önde gördüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Gerçekten de Mustafa Kemal ve arkadaşları yalnızca Mısır'da değil Suriye, Irak, Libya, Afganistan, Hindistan, Arnavutluk, Yemen ve Türkistan coğrafyası gibi Müslüman nüfusa sahip bölgelerde Milli Mücadele'nin propaganda faaliyetlerini desteklemişler ve bu bölgelerin halklarının desteğini kazanmak ve canlı tutmak için ciddi bir çaba göstermişlerdir.⁵¹

F. Hristiyan Azınlıklara ve İngilizlere Karşı Düşmanlık İthamı

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda belirtilen stratejik amaçları doğrultusunda ülkedeki Hristiyan nüfusun güvence altında olduğunu Müttefiklerin temsilcilerine defaatle duyursa da bu, İngiliz Yüksek Komiserliğinin özellikle ülke Hristiyanlarının güvenliği konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya olan güvensizliğini ve suçlayıcı yaklaşımını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Yüksek Komiser Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda ülkede özellikle Rum ve Ermeni Hristiyanlarına karşı çok ciddi ve tehlikeli bir nefret ortamının olduğundan, bunun ülkedeki Hristiyan nüfusu çok zorlu bir duruma düşürdüğünden bahsetmiş ve “tüm

⁵⁰ A.e., s. 177.

⁵¹ Metin Hülalü, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 45, Kasım 1999, s. 901-934.

bu bozuklukların ve düzensizliklerin arkasında Mustafa Kemal ve onun Alman eğitimi görmüş, İngilizlerden korkan ve nefret eden, Türkiye’yi Türklere has kılmaya ve yabancıların, özellikle İngiltere’nin müdahalesinden özgür kılmaya çalışan subaylarının olduğunu” belirtmişti. Bu durumun arkasında ayrıca Alman ve Bolşevik unsurlarının da yer aldığını belirten Robeck, “ülkenin her bölgesinde vatansever görünümünde olan haydut çetelerinin bulunduğunu ve bunların kurbanlarının korunmasız Hristiyan köylüleri olduğunu” ifade ediyordu. Robeck ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın “Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü tehlikeye atmamak için Hristiyan nüfus aleyhine herhangi bir kışkırtmadan kaçındığını ve onların güvenliğini garantiye aldığını ilan ettiğini ancak hayatta kalan Ermenileri ve Rumları, Müttefiklerden kendi ülkesi için daha iyi barış şartları elde edebilmek adına rehine olarak gören sorumsuz bir milliyetçi liderin sözüne, son beş yıllık deneyimin ardından itimat olamayacağını” dile getiriyordu.⁵² Bu noktada Yüksek Komiserin “son beş yıllık deneyime” değinmesinin İttihat ve Terakki liderlerine bir gönderme olduğu açıktır. Robeck bu göndermeyle Mustafa Kemal Paşa’yı Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca ülkeyi yöneten İTC liderlerinden çok da farklı bir yerde görmediğini ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa’yı İTC liderleri ile aynı kefedeki değerlendirme yaklaşımının özellikle ülkedeki Hristiyan nüfusun tehlikede olduğu konusu gündeme gelince ortaya çıktığını görmekteyiz. İttihat ve Terakki yönetimi zamanında meydana gelmiş olan Ermeni Tehciri genel olarak Müttefik Devletlerin fakat özellikle İngiltere’nin nazarında, ülkedeki Hristiyanların can güvenliğinin olmadığı düşüncesine bir dayanak noktası teşkil etmekteydi. İngiltere bu bakış açısından dolayı ülkede milliyetçi, bağımsızlıkçı ve hele de Avrupalı güçlere karşı meydan okuyan bir oluşum gördüğünde otomatik olarak bu oluşumu İTC ve İTC zamanında yaşanan olaylarla ilişkilendiriyor ve onlarla aynı kefeye koyarak yaftalıyordu. Bu noktada İtilaf Devletleri’nin ve özellikle de İngilizlerin endişesinin çok pratik bir sebebi de vardı. Türklere son derece ağır barış şartları dayatmaya kararlı oldukları düşünüldüğünde, bu şartların Türkler tarafından kabul ve tatbik edilmesinin önünde herhangi bir engel görmek istemedikleri açıktır. Halbuki Anadolu’daki direniş hareketi, Türklerin önlerine ne konursa konsun razı olmaları

⁵² İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s.197-198.

gerektiğine dair İtilaf görüşünü tehdit eder mahiyetteydi. Dolayısıyla bu direniş hareketinin meşru bir bağımsızlık hareketi olmanın ötesinde İTC zihniyetinin yansıması olan, Batı'yı ve Hristiyanları tehdit eden karanlık bir girişim olarak yaftalanması gerekiyordu. Bu bağlamda, bağımsızlıkçı ve milliyetçi söylemlerle yola çıkan ve Mondros Mütarekesi hükümlerine yani dolayısıyla İtilaf Devletlerine karşı meydan okur bir tavır sergileyen Mustafa Kemal Paşa'nın da İngiltere'nin bu yaklaşımından dolayı, özellikle Hristiyanların güvenliği konusu gündeme geldiği zaman İTC liderleri ile aynı kefeye koyulduğu görülmektedir.

İngiliz Yüksek Komiserliği, Milliyetçilerin ve İttihatçıların siyasal amaçlarına ulaşmak için de aynı kanunsuz metotları izlediklerini savunmakta ve bu konuda da onları birbirinden ayırmamaktaydı. Örneğin 12 Kasım 1919 tarihinde Robeck tarafından yazılan bir metinde, “seçimlerde illerdeki İttihatçıların ve Milliyetçilerin korkutma ve hile yapma gibi alışlagelmiş yöntemlerini kullanarak Meclisi İttihatçılar ve Milliyetçilerle doldurmaya çalıştıklarını” dile getiriyordu.⁵³ Direniş hareketi örgütüne ve mensuplarına yöneltilen bu suçlamalara dayanarak onların İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından, halkın seçimlerine saygı duymayan ve kendi kararlarını kanunsuz bir şekilde, zorbalıkla ve sahtekarlıkla dayatma yoluna giden gruplar olarak görüldüklerini net bir şekilde ifade edebiliriz.

Bu zaman diliminde Mustafa Kemal'in faaliyetleri yalnızca İngiliz makamlarının değil, Amerikan basın mensuplarının da dikkatini çekmekteydi. Bu doğrultuda, bir Amerikan gazetecisi Sivas'ta Mustafa Kemal ile bir görüşmede bulunmuş ve görüşmede konuşulanlar Amerikan Radyo bülteninde yayımlanmıştı. Bu habere binaen İngiliz The Times gazetesi 17 Ekim 1919 tarihinde “İngiltere'ye Karşı Türk Husumeti – Mustafa Kemal'in Suçlamaları” başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Bu yazıda “Mustafa Kemal ile görüşen Amerikalı gazeteciler, Milliyetçi Hareket liderindeki İngiliz karşıtlığını ortaya çıkararak bize büyük bir hizmet yaptılar” deniliyordu. Yazının devamında Mustafa Kemal'in “İngiltere'nin Türkiye'yi yıkmak istediği ve bazı eski Türk subaylarının İngilizler tarafından büyük miktarda rüşvetle kandırıldığı yolundaki düşüncelerinin ‘gülünç’ olduğu belirtiliyor ve “fikirleri hiçbir zaman sorulmamış Türk köylüsü ya da orta sınıfı ne düşünürse

⁵³ A.e., s. 195.

düşünsün, aralarında sadece bir isim farkı bulunan fakat motivasyonları aynı olan İttihat ve Terakki örgütünün ya da Milliyetçilerin İngiliz mandasına karşı oldukları” dile getiriliyordu.⁵⁴ İngiliz basınında çıkan bu yazı, bize İngiltere’nin ülkedeki bağımsızlık yanlısı milliyetçi örgütleri ve oluşumları hangi gözle gördüğü konusunda bir fikir vermektedir. Örneğin bu yazıda “İttihatçıların” ya da “Milliyetçilerin” halkın düşüncelerini önemsemeden kendi isteklerini dayattıkları yönünde bir itham görmekteyiz. Daha önce Yüksek Komiserliğin bazı yazılarında da göze çarpan bu yaklaşıma göre İngilizlerin İttihatçıları ya da Milliyetçileri tabiri caizse halkın tepesine çökmüş ve onları kendi radikal ideolojileri doğrultusunda savaşa ve çatışmaya sürükleyerek rahat ve huzurlu bir hayat yaşamalarına engel olan oluşumlar olarak görmekteydiler. Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz Yüksek Komiserliği ve yukarıdaki haberde görüldüğü üzere bir kesim İngiliz basını, Anadolu’da Mustafa Kemal’in önderliğinde örgütlenmiş bulunan direniş hareketinin genel itibariyle halk tabanından gelen bir taleple oluştuğuna inanmıyor, bilakis bölgedeki radikal unsurların halkı kendilerine katılmaya zorladıklarını düşünüyordu. Milli Mücadele boyunca Türk birliklerinde görülen, uygulanan sert cezalara rağmen uzun müddet önu kesilemeyen devasa boyuttaki asker firarları, halkın bir kesiminin Milli Mücadele’ye karşı soğuk bir tutuma sahip olduğunu gösterse de.⁵⁵ bu durum genel tabloyu yansıtmaktan uzaktı ve İngilizlerin Kuva-yı Milliye karşıtı hareketleri haddinden fazla önemseyip halkın genelinin Milli Mücadeleyi desteklediği gerçeğini görmekte zorlandıkları söylenebilir.

G. Mustafa Kemal’in Askeri Yetenekleri

Milli Mücadele’nin erken dönemi diyebileceğimiz 1919 yılında, Mustafa Kemal’in siyasal faaliyetlerinin yanı sıra, askeri bakımdan yapabilecekleri de İngiltere’nin dikkatini çekmekteydi. Bu konuda 17 Kasım 1919 tarihinde, İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe’un bir başka İngiliz Dışişleri görevlisi Kidston’a gönderdiği bir mektup, bu zaman diliminde Mustafa Kemal’in bir İngiliz Dışişleri Bakanlığı mensubu tarafından askeri olarak hangi pozisyonda görüldüğünü

⁵⁴ A.e., s. 208-209

⁵⁵ Bu dönemdeki asker firarileri ve hükümetçe alınan tedbirler ve uygulanan cezalar için bkz. Özlem Çankaya, **Milli Mücadele Döneminde Asker Firarileri**, İstanbul, Libra Kitap, 2020.

anlama konusunda bize yardımcı olacaktır. Sir Crowe bu mektupta ‘‘Mustafa Kemal’in en çok İç Anadolu ve Erzurum bölgesinde kontrol sahibi olduğunu ve 70.000 kişiden oluşan bir kuvvete ve kendilerinden, kendisi için savaşma sözü dışında hiçbir şey alamadığı Türk köylülerine sahip olduğunu’’ belirterek Mustafa Kemal’in elinin askeri anlamda pekte kuvvetli olmadığını dolaylı yoldan ifade ediyordu. Devamında Crowe, Venizelos’un, Yunan kuvvetlerinin İzmir’i Mustafa Kemal’in getirebileceği herhangi bir kuvvete karşı elde tutabilecekleri yani Mustafa Kemal’in İzmir’i geri alamayacağı şeklindeki görüşüne katıldığını belirtiyordu. Crowe ayrıca Doğu vilayetlerinin Milletler Cemiyeti kontrolü altında Ermeni ve Kürt bölgelerine ayrılması için planlamalar yapmanın ve Ermenileri kendilerini korumaları için silahlandırmanın da mümkün olduğunu dile getirmekteydi.⁵⁶ Bu cümleler göstermektedir ki, Dışişleri mensubu Sir Crowe, Mustafa Kemal’in yönettiği direniş hareketinin güçlenip hedeflerine ulaşabileceğini tahmin etmemekteydi. Açık bir şekilde görülmektedir ki o, Mustafa Kemal ve direniş hareketinin İç Anadolu’ya hapsolacağını ve ondan öteye gidemeyeceğini düşünmekteydi. Batı’da Yunan, Doğu’da Milletler Cemiyeti’nin desteği altında örgütlenecek Ermeni ve Kürt kuvvetlerinin Mustafa Kemal problemini çözmek için yeterli olacağı kanısındaydı. . Ancak Kidston’un Sir Crowe’a verdiği cevapta Mustafa Kemal’in yapabilecekleri konusunda onunla en azından bazı noktalarda aynı fikirde olmadığını görüyoruz. Kidston, Ermenileri silahlandırmanın tehlikeli bir iş olacağını, Mustafa Kemal’in ordusunun Hristiyan nüfusa katliam yapma olasılığı dışında önemsiz olduğunu ve fakat eğer Mustafa Kemal barış şartlarından memnun kalmazsa Anadolu’daki bütün Hristiyanları katledebileceğini belirtiyordu. Kidston ayrıca İngiltere için de bir eleştiride bulunarak kendilerinin günden güne eriyen bir mum gibi olduklarını fakat Mustafa Kemal’in ise büyük bir özgüven içinde olduğunu ifade ediyordu.⁵⁷ Sir Crowe ise verdiği karşı cevapta ‘‘Müttefiklerin gerekli önlemleri alması halinde Mustafa Kemal’in büyük çapta bir Hristiyan katliamına cüret edeceğinden şüpheliyim’’ demektedir.⁵⁸

⁵⁶ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 218.

⁵⁷ A.e., s. 243-244.

⁵⁸ A.e., s. 253.

Bu noktada Crowe'dan farklı düşünen yalnızca Kidston değildi. Yüksek Komiserlik de Crowe ile önemli görüş ayrılıklarına sahipti. İstanbul'da bulunan, Türkiye'nin iç meselelerini ve Mustafa Kemal'in faaliyetlerini daha yakından takip edebilen İngiliz Yüksek Komiserliği, günbegün Mustafa Kemal Paşa'nın yapabileceklerine dair daha gerçekçi bir yaklaşım geliştirmekteydi. Örneğin Robeck'in 18 Kasım 1919 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği bir mektupta, karşılarında artık Mütareke'yi imzalayan ve her şartı kabul etmeye hazır bulunan Türkiye'nin olmadığını, İzmir'deki Yunan işgalinin Türklerde vatanseverlik duygularını eşi görülmemiş bir derecede tetiklediğini belirtiyordu. Dahası Robeck, tetiklenen bu vatanseverlik duygularının Mustafa Kemal'e, eğer barış koşullarına direnmeye karar verirse Müttefiklere ciddi problemler çıkartabilmesini sağlayacak kadar güç kazandırdığını ifade ediyordu. Robeck ayrıca İzmir'in işgali gibi birtakım olayların Müslümanların gözündeki, İngilizlerin dürüst ve güvenilir olduğu yönündeki prestiji sarsıntıya uğrattığını belirtiyor ve "sözlerim Türkiye'nin cezalandırılmaması gerektiği anlamına gelmez ancak ona verilecek ceza Müslümanların nazarında İngiliz itibarını sorgulatacak şekilde olmamalıdır" ifadelerini kullanıyordu. Robeck mektubunun devamında "eğer antlaşmayla Türkiye'nin bölgelere ayrılarak parçalanması yoluna gidilirse, devamında yaşanacak gerilla tipi ya da düzenli savaş olasılığı da hesaba katılmalıdır" diyerek ülkesine ve onun Müttefiklerine ciddi bir uyarıda bulunmaktaydı.⁵⁹ Bu mektupta yazılanlara baktığımızda Robeck'in, Müslümanların gözünde İngiliz itibarının sarsılmasından ve Mustafa Kemal'in, Müttefiklerin dayattığı barış koşullarına karşı yapabileceklerinin boyutundan dolayı ciddi derecede endişelendiğini görmekteyiz. Buradaki değişim kayda değerdir. Zira bundan önceki zamanlarda, İngiliz Yüksek Komiserliği Mustafa Kemal'e ve direniş hareketine karşı daha sert, uzlaşmaz ve eleştirel bir tutum sergilemekteydi. Ancak açıkça görülmektedir ki Yunan işgalini takip eden zaman diliminde Milli Mücadelenin ve dolayısıyla Mustafa Kemal'in gün geçtikçe güçlenmesi ve kamuoyu tarafından destek görmesi, İngiliz Yüksek Komiserliği'ni daha dengeli bir tutum izleme zorunluluğuna sevk etmişti. Yüksek Komiserliği rahatsız eden bir diğer durum yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan itibar kaybıydı.

⁵⁹ A.e., s. 219-220.

Robeck, Yunan işgalinin daha önce İngiltere'ye dostluk hisleri besleyen Türk çevrelerinin gözündeki İngiliz itibarını sarstığına değiniyor ve İzmir'de yaşananlara atfen ‘‘Mezalim Komisyonu’nun raporunu onaylamak ve yayınlamak itibarımızı bir nebze düzeltebilir’’ diyordu. Bu bakımdan, İzmir'deki Yunan işgalinin ve devamında yaşananların, İngiliz Yüksek Komiserliği'nde İngiltere'ye sempati besleyen ve güvenen Türk çevrelerine karşı dolaylı bir ‘‘mahcubiyet’’ yarattığını ifade edebiliriz. Gerek bu mahcubiyet hissi ve gerek Mustafa Kemal'in sahadaki gücü, Yüksek Komiserliği Anadolu'da izlenen politikaları gözden geçirmeye ve daha dikkatli olmaya sevk etmiş görünmektedir. Ancak burada yine belirtmek gerekir ki İngiliz görevlilerinin Mustafa Kemal hakkındaki görüşleri ve tahminleri tek tip değildi. Örneğin yukarıdaki satırlarda anlatıldığı gibi Yüksek Komiser Mustafa Kemal'in mevcut konumunu güçlü ve endişe verici olarak görürken, 11 Kasım 1919 tarihinde Samsun bölgesinden İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bir rapor yollayan İngiliz Yüzbaşı Perring, Milli Mücadele hareketinin dağılma yolunda olduğuna dair yorumlarda bulunuyordu. Bu raporda Perring, Samsun'da Mustafa Kemal'e, onun Sultan'ın özel elçisi olduğu için duyulan itimadın, bunun gerçek olmadığının anlaşılması üzerine sarsıldığını, direnişçilerin saldırılara uğradıklarını, finansal olarak zor durumda olduklarını ve yeni bir Yunan veya Ermeni ilerlemesi olmadığı takdirde direnişin tüm desteğini yitireceğini söylüyordu. Perring hareketi yalnızca subayların ve bazı devlet adamlarının desteklediğini ve gerekli finansal desteği ise ancak tehditler yoluyla elde edebildiklerini iddia etmekteydi. Perring ayrıca direnişçilerin bir seferberlik ilan etmeleri durumunda ise gerekli kuvvetleri toplamada tamamıyla başarısız olacaklarını ifade ediyordu.⁶⁰ Bu belgeden anlaşılmaktadır ki Yüzbaşı Perring Mustafa Kemal'in oluşturduğu tehdidin uzun vadede devam edebileceğini düşünmüyor ve onu Robeck'in gördüğü kadar endişe verici bir faktör olarak görmüyordu.

Milli Mücadele hareketine değinen bir başka İngiliz görevli ise Yüzbaşı Hadkinson idi. Hadkinson 12 Kasım 1919 tarihinde Robeck'e yolladığı bir raporda Milli Hareketin Batı Anadolu'da başlayıp Mustafa Kemal'in doğudaki ve Ali Fuat'ın merkezdeki örgütlenmeleriyle birleşerek ülke geneline yayıldığını ancak bu

⁶⁰ A.e., s. 229.

yayılmanın, ‘‘elebaşlarının’’ beklediği kadar hızlı olmadığını belirtiyordu. Hadkinson devamında, kim ne derse desin, İttihat ve Terakki’nin, Milli Hareketin bütün tabanını oluşturduğuna tamamıyla ikna olduğunu, Milli Hareket bünyesinde karşılaştığı liderlerin dörtte üçünün eski İttihat ve Terakki üyeleri olduğunu belirtiyordu.⁶¹ Hadkinson Mustafa Kemal hakkında böyle bir şey söylemese de, onun önderi olduğu hareketin bel kemiğini İttihat ve Terakki mensuplarının oluşturduğunu dile getirmekteydi.

Milli Mücadele hareketinin İTC temelli bir hareket olduğu düşüncesi, kimi zaman ilginç ithamları da beraberinde getiriyordu. Örneğin Dışışleri mensubu Sir E. Crowe, Lord Curzon’a gönderdiği 29 Kasım 1919 tarihli bir mektupta, Mustafa Kemal’in önderlik ettiği direniş hareketinin temelde İttihatçı ve Türkiye’yi yabancı kontrolünden mümkün olduğunca uzak tutma ve Ermeni, Kürt, Rum gibi diğer ulusları da kendi yönetimi altında tutmak istemesi bakımından emperyalist bir hareket olduğunu ifade ediyordu. Sir Crowe ayrıca bir önceki mektubundaki duruşundan farklı olarak, Barış Antlaşması’nın imzalanması geciktikçe Türkiye’ye istenilen şartları imzalatmanın güçleşeceğini belirtiyordu.⁶² Bu noktada Crowe’un, Mustafa Kemal’in günden güne güçlendiğini fark ettiği ve bundan dolayı endişe duyduğu ortadadır.

Mustafa Kemal ve direniş hareketinin hafife alınmaması gerektiğini söyleyen bir diğer İngiliz resmi görevlisi ise İngiltere’nin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Sir G. Milne idi. Milne 20 Ekim 1919 tarihinde İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderdiği bir raporda ‘‘kamuoyunu konsolide eden bu hareketin güçlerinin daha da artacağını ve küçümsenmemeleri gerektiğini’’ ifade ediyordu. ‘‘Halkın askeri yöntemlerle organize edilmesinin Türkiye’de siyasal etki yaratmanın normal bir yolu olduğunu’’ söyleyen Milne, ‘‘askeri organizasyonun Türklerin anladığı tek organizasyon biçimi olduğunu’’ belirtiyor ve ‘‘Milliyetçilerin, askeri güç sahibi olmanın politik güce olan etkisini takdire şayan bir biçimde hesapladıklarını’’ söylüyordu. Milne devamında ‘‘Barış Konferansı kararlarının doğaları gereği askeri güç kullanımını gerektiren kararlar olduklarını’’ söylüyor ve Barış Konferansı

⁶¹ A.e., s. 239.

⁶² A.e., s. 250.

kararlarının çok sert olması durumunda “tavizkar bir ruha sahip olan bu yaşlı adamın (Osmanlı) vahşi ruhunun kontrol altında tutulamayacağını, halkın silahlandırıldığını ve ilk kez birlik halinde olduğunu, ulusal bir kalkışmada askeri güçlerini hesaplamanın zor olduğunu” dile getiriyordu. Milne Türklerin fikirlerinin değerlendirilip içlerinden en dengeli bulunanın uygulanabileceği önerisinde bulunuyordu. O ayrıca Mustafa Kemal ve destekçilerinin ülkelerinin birliğini savunduklarını ve İzmir, Ermenistan ve Trakya meselelerine önem attıklarını ifade ediyordu.⁶³ Bu rapora baktığımızda, kendisi de bir asker olan General Milne’nin Mustafa Kemal ve yönettiği organizasyonun gücünü ve yapabileceklerini isabetli bir şekilde yorumladığını görmekteyiz. Milne konuya olabildiğince gerçekçi ve tedbirli yaklaşıyor ve “Barış Konferansı kararlarının askeri uzmanlara gösterilerek, bu kararların uygulanmasının ne ölçüde bir askeri güç gerektireceğinin öğrenilmesi gerektiğini” söylüyordu. Yani bir noktada General Milne, Mustafa Kemal ile askeri anlamda çatışılmasının kaçınılmaz bir durum olduğunu düşünüyor ve Savaş Bakanlığını bu konuda uyarıyordu. Milne’nin ayrıca siyasal hedeflere ulaşmada askeri gücün önemini kavramış olması bakımından Mustafa Kemal’in zekasını da takdir ettiğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşıma uygun bir biçimde Milne, 1919 yılının Aralık ayı civarında Yüksek Komiser Robeck’e Mustafa Kemal’e karşı askeri anlamda daha aktif bir biçimde harekete geçilmesini ve bu bağlamda Çanakkale’deki istihkamların havaya uçurulmasını teklif etmişti. Robeck ise bunun İtilaf Devletleri’nin Türkiye politikasına büyük zarar vereceği, ülkede milliyetçiliğin güçlenmesine neden olarak Mustafa Kemal tarafından kullanılacağı ve ülkede bir iç savaşa neden olacağı gerekçeleriyle karşı çıkmıştı. Robeck ayrıca Anadolu’daki şehirlerin stratejik noktalarının ele geçirilerek milliyetçilere boyun eğdirilebileceğini fakat bunun için çok fazla miktarda askere gerek olduğunu belirtmişti.⁶⁴ Milne ve Robeck’in ifadeleri İngilizlerin Türkiye’deki açmazını da ortaya koyar mahiyettedir. Milne karşı karşıya olunan şeyin ciddi bir askeri tehdit olduğundan hareketle cevabın da aynı şekilde verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Robeck ise bu gerçeği görmüyor değilse de elde bu cevabı verebilecek bir kuvvetin bulunmaması dolayısıyla, blöf mahiyetindeki askeri hareketlerin Türkiye’deki durumu daha da zorlaştıracığını itiraf

⁶³ A.e., s. 256-257.

⁶⁴ A.e., s. 294-295.

ediyordu. Dolayısıyla İngilizlerin açmazı kuvvet kullanmayı gerekli kılacak barış şartlarını kuvvet kullanmaksızın Türklere nasıl kabul ettirebilecekleri noktasında düğümlenmekteydi. Burada altı çizilmesi gereken kısım savaş sonrasında İngilizlerin her yerden olduğu gibi mali sebeplerle Türkiye’den de asker çekmekte olduklarıdır.

Mustafa Kemal’in askeri ve politik gücünü ciddiye alan tüm bu yaklaşımlara rağmen, Anadolu’da Milli Mücadele aleyhine çıkan isyanlar ve halk tabakasının bir kesiminde zaman zaman Milli Mücadeleye karşı meydana gelen hoşnutsuzluklar, Mustafa Kemal ve yönettiği hareketin arkasındaki halk desteğinin İngilizler tarafından sorgulanmasına ve Mustafa Kemal’in aslında düşünüldüğü kadar güçlü olmadığı yönünde düşüncelerin doğmasına yol açmaktaydı. Buna bir örnek olarak Yüksek Komiser Robeck’in oluşturduğu bir raporu gösterebiliriz. 2 Aralık 1919 tarihli bu raporunda Robeck, Balıkesir bölgesinde Ahmet Anzavur ve Konya bölgesinde Cemal Bey tarafından organize edilen Mustafa Kemal karşıtı hareketlere işaret ederek ‘‘Mustafa Kemal önderliğindeki Ulusal Hareketin tüm Türkiye’yi istila etmesine rağmen belirli bölgelerde yerel halk tarafından güçlü bir muhalefetle karşılaştığını’’ belirtiyordu. Robeck bu bilgiye dayanarak ‘‘Milliyetçilerin Anadolu halkının genelinden güçlü bir destek elde edemediğini net bir şekilde anladığını’’ belirtiyor ve ‘‘Ulusal Hareketin çok da ulusal olmadığını, daha çok kargaşa ortamını kullanan ve illerdeki uysal ve yasalara saygılı insanları domine eden ordu temelli askeri-politik bir örgüt olduğunu’’ ifade ediyordu. Robeck ayrıca ‘‘kasaba ve köylerden zorla para toplanmasının zaten uzun savaş yılları boyunca varı yoğun elinden alınmış halk arasında büyük bir kine neden olduğunu’’ belirtmekteydi.⁶⁵ İngiliz Yüksek Komiserliği’nin ve sahadaki bazı İngiliz subaylarının Anadolu halkına dair yaptıkları bu tarz gözlemler, onları gücünü halkın desteği ve iradesinden aldığını ilan eden Mustafa Kemal’in yapabilecekleri konusunda ciddi bir kuşkuya düşürse ve onun Anadolu’daki otoritesini hafife alma eğilimine girmelerine sebep olsa da Mustafa Kemal’in her şeye rağmen sahadaki nüfuzunu önemli ölçüde muhafaza edebilmesi, İngiliz makamlarının bu meselede nihai ve kesin bir fikre sahip olmalarını engelliyor ve Mustafa Kemal hareketinin geleceğinin ne olacağı sorusunun cevabını onlar açısından karanlıkta bırakıyordu.

⁶⁵ A.e., s. 257-258.

H. Anadolu Hareketinin İdeolojisi

Mustafa Kemal'in siyasi ve askeri gücü meselesinin yanı sıra, onun ve liderlik ettiği hareketin ideolojisinin hangi kelime veya kelimeler ile adlandırılacağı konusunda da İngiliz belgelerinde tam bir kesinlik görememekteyiz. Örnek vermek gerekirse belgelerde Anadolu'daki direniş hareketi genel olarak "Milliyetçi Hareket" (Nationalist Movement) olarak adlandırılrsa da zaman zaman onların "Panislamist" olarak adlandırıldıklarına da şahit olmaktayız. Bu konuda İngiliz Askeri İstihbarat Örgütü'nün 21-28 Kasım 1919 tarihli haftalık raporu güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu raporda İngiliz askeri istihbaratı, Sivas ve onuna bağlantılı olan Erzurum kongrelerini "Panislamik Kongre" olarak tanımlıyordu. İlginçtir ki bu cümle "Milliyetçiler tarafından düzenlenecek Panislamist konferans" şeklinde geçmekteydi.⁶⁶ Bu bakımdan Mustafa Kemal ve direniş hareketinin İngilizlerce hem Milliyetçi hem de Panislamist bir yapıda görüldüğünü söyleyebiliriz. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye İslam dünyasından destek bulmaya büyük önem atfetmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu noktadaki pragmatist hareket tarzının, onu klasik bir İttihatçı ideolojisinden çok da uzak görmeyen genel İngiliz yaklaşımı tarafından "Panislamist" olarak nitelendirilmesinin anlaşılabilir bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Panislamizm ile birlikte Bolşevizm de Mustafa Kemal Paşa'nın yakın durduğu düşünülen ideolojilerden biriydi. Genel İngiliz görüşüne göre Bolşevik Rusya ve genel olarak Bolşevizm ideolojisine mensup olanlar, özellikle Doğu'da İngiltere'nin aleyhine olan neredeyse tüm eylemleri desteklemekteydi. Nitekim 25 Aralık 1919 tarihli, İngiliz deniz yarbayı Luke'un yazıp İngiliz Amiral Webb'e gönderdiği bir raporda da bu konudan söz edilmektedir. Luke bu raporda "Bolşeviklerin Panislamizm'in belirsiz ve netleşmemiş birtakım hedeflerini İngiliz karşıtı bir yola kanalize etmeyi başardığından" bahsediyordu. Luke devamında Mustafa Kemal'in İslam dünyasından katılımcıların icabetiyle toplamayı düşündüğü söylenen Panislamik Konferansın da anti-İngiliz hislerle toplanacağına şüphe olmadığını söylüyor ve bu toplantının arkasındaki destekçi gücün Bolşevikler olduğunu ifade etmiş oluyordu.⁶⁷

⁶⁶ A.e., s. 268.

⁶⁷ A.e., s. 313.

İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercüman Ryan da hazırladığı 29 Aralık 1919 tarihli bildirisinde Yarbay Luke ile aynı fikirde olduğunu belirtiyor ve eldeki her bulgunun Bolşeviklerle Panislamistlerin benzerliklerine işaret ettiğini dile getiriyordu. Bunun yanı sıra, Türklerin İslam’a sadakat ve Milliyetçiliğin, biri diğerini güçlendiren iki düşünce olduğuna inandıklarını söyleyerek Türklerin mevcut ideolojik düşüncesini açıklamaya çalışan Ryan, Mustafa Kemal önderliğindeki Milliyetçi Hareketin amansız bir İngiliz karşıtlığına sahip olduğunu belirtiyor ve ağır barış koşullarını ona dayatabilmek için onunla savaşmak zorunda olduklarını belirtiyordu.⁶⁸ Bu bağlamda, 1919 yılının sonlarına doğru bir takım İngiliz asker ve siyaset adamının gözünde Mustafa Kemal’in perde arkasında Bolşeviklerle İngiliz karşıtlığında birleşerek el ele yürüdüğü şeklinde bir algının yavaş yavaş oluşmaya başladığını görmekteyiz. Ancak belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal’in Bolşeviklerle işbirliği konusunda İngiliz makamları arasında görüş birliği bulunmamaktaydı. Örneğin İstanbul’daki İngiliz Genel Karargahı’ndan İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderilen 18 Şubat 1920 tarihli bir raporda Mustafa Kemal’e Bolşeviklerden herhangi bir parasal yardım gelmediği ve aralarında önemli bir görüşme olmadığı belirtiliyordu. İngilizlerin Mustafa Kemal’e dair Bolşevik yanlısı olduğu ya da Bolşeviklerle önemli bir ilişkisinin olmadığı şeklindeki bu iki görüşün ikisi de aşırı ve gerçekçilikten uzaktı. Milli Mücadele döneminde Bolşevikler Türklere yardım etmekle beraber bu durumun Mustafa Kemal’in ya da Milli Mücadelenin Bolşevik yanlısı olduğunu söylemek için yeterli olduğu söylenemez. Bu dönemde Türklerin ve Bolşeviklerin kısmi işbirliğini fiktisel bir işbirliğinden ziyade ortak düşmanlara sahip olmanın doğurduğu stratejik bir zorunluluk olarak yorumlamak gerekir.⁶⁹ Ankara’da Panislamik bir kongrenin herhangi bir işaretinin olmadığı belirtilen raporda, ayrıca Mustafa Kemal’in bir İttihatçı olmadığı ancak İttihatçıların yoğun tesiri altında bulunduğu ifade edilmekteydi.⁷⁰

İKİNCİ BÖLÜM

⁶⁸ A.e., s. 315.

⁶⁹ Yusuf Sarıay, “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: I, No: 1, 1986, s. 201.

⁷⁰ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 378.

İSTANBUL'UN İTİLAFA KUVVETLERİ TARAFINDAN RESMEN İŞGALİNDEN SAKARYA ZAFERİNE KADAR

A. İngilizlerin Direnişle Mücadele Yöntemi Olarak İstanbul'un İşgali

Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ettiği Anadolu hareketinin günden güne büyüyen askeri gücü ve özellikle Güney bölgelerinde Ermenilere karşı katliam yapıldığına dair haberler, yanı sıra Meclis-i Mebusan'ın Anadolu hareketiyle uyumlu faaliyetleri ve İstanbul'un Hükümeti'nin direnişin bir uzantısı olduğu düşüncesi İngiliz Başbakan Lloyd George'u ve Dışişleri Bakanı Curzon'u bir müdahaleyle bu gidişatı tersine çevirmenin gerekliliği fikrine yöneltecektir.

Milli Mücadele'nin erken dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa hakkındaki İngiliz belgelerinin çok büyük bir oranda Yüksek Komiserlik ve İngiliz İstihbarat birimleri gibi o tarihte doğrudan Türkiye'de bulunan İngiliz makamları tarafından oluşturulduğunu görüyoruz. Buna karşılık İngiliz Dışişleri Bakanlığı mensupları ve dönemin Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki sessizliklerini uzun bir süre korumuşlardı. Uzun bir sessizlik döneminin ardından Lord Curzon'un hazırladığı ve İngiliz Bakanlar Kurulu'na dağıtılan muhtıra ise ilginçtir. Buna göre Curzon, İstanbul'un resmen Türklerin elinden alınmasını ve dahası Türklerin İstanbul'dan çıkarılmalarını savunuyordu. Ona göre "Türklerin İstanbul'da bulunması Doğu Avrupa'nın havasını zehirliyordu ve Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları için Türkiye'nin yenilgisinin yarattığı fırsat kaçırılmamalıydı." Curzon devamında Mustafa Kemal'e de değinerek "Anadolu'daki Mustafa Kemal liderliğindeki Milliyetçi Parti bir demir leblebi olabilir, ancak istihkamları ve savaş gemileri yok olmuş olsa bile, İstanbul'a hükmeden bir Milliyetçi Parti çok daha endişe verici bir problem olacaktır" demektedir.⁷¹ Bu belgeye bakarak Lord Curzon'un, Mustafa Kemal hareketine karşı Anadolu içlerinde bir mücadeleye girilmesi yerine İstanbul'un resmen alınması suretiyle Mustafa Kemal'in İç Anadolu'ya hapsedilmesini sağlama şeklinde bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, bu şekilde İstanbul'u ele geçirerek hem

⁷¹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 308.

Türklerin Avrupa ile bağlantısını tamamıyla kesme hem de Mustafa Kemal'in İstanbul'a hakim olması durumunda Müttefiklere yaratacağı tehdidin önüne geçme amacı gütmektedir.

1. Babıali-Ankara İlişkisi'ne Dair İngiliz Algısı

İngiltere genel itibarıyla bir yandan Mustafa Kemal'i Anadolu'ya hapsedme temennisi içindeyken öte yandan onun İstanbul ile olan bağlantısını da yakından takip ediyordu. 2-9 Ocak 1920 tarihli, İngiliz Askeri İstihbarat Teşkilatı İstanbul Şubesi tarafından hazırlanmış bir istihbarat raporu dönemin Harbiye Nazırı (Mersinli Cemal Paşa)'nın Milli Kuvvetlere (National Forces) yapabileceği her yardımı yaptığını ve onlara subay ve doktor da gönderdiğini ifade ediyordu. Ayrıca bir miktar cephane de Anadolu'ya yardım olarak gönderilenler arasındaydı. Raporun devamında ünlü bir gazetecinin yine Harbiye Nazırı'nın Mustafa Kemal'e top ve diğer tür silahların gerekli parçalarını gönderdiği iddiası yer almaktaydı. Raporda ayrıca Almanya'daki İttihatçıların Türkiye'deki İttihatçılarla iletişim halinde olduğu bilgisi de yer almaktaydı.⁷² Gerçekten de bu dönemde iktidarda bulunan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, Kuva-yı Milliye hareketini desteklemek için elinden geleni yapmaktaydı.⁷³ Bu bağlamda en azından bu dönem için İngiliz İstihbarat Teşkilatı Mustafa Kemal'in direniş hareketini İstanbul'dan bağımsız olarak yürütmediğini ve bilakis ondan her türlü desteği edinerek bu hareketi sürdürdüğünü açıkça ifade etmiştir.

Bir taraftan Milli Mücadele hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzu günden güne artarken, öte yandan ülkenin çeşitli bölgelerinde yeni işgal hareketleri gerçekleşmekteydi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Maraş dahil güney bölgesini işgal eden İngiliz kuvvetleri 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye İtilafnamesi uyarınca bölgeyi Fransız kuvvetlerine devrettiler. Fransız işgalinin dördüncü ayında ise bölgede Kuva-yı Milliye ayaklanmaları baş gösterdi ve direniş güney cephesine yayıldı. Bu bağlamda Kuva-yı Milliye direnişçileri ile Müttefik kuvvetleri arasındaki ilk ciddi muharebeler de başlamış oldu. Güney cephesinde meydana gelen bu kanlı muharebeler İngiltere'nin de ciddi anlamda dikkatini çekmiş ve tepkisine neden

⁷² A.e., s. 321-323.

⁷³ Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti", s. 37-62.

olmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri bu doğrultuda Lord Curzon'un talimatıyla Osmanlı Hariciye Nazırı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve oldukça sert bir dille tepkisini ortaya koymuştu. Görüşmenin ayrıntılarını 23 Şubat 1920 tarihinde hazırladığı raporuyla Lord Curzon'a sunan Robeck bu raporda Milliyetçilerin Maraş bölgesinde Ermenilere katliam yaptıklarını, bu katliamların Mustafa Kemal tarafından tasarlanan ve Ulusal Hareketin himayesinde gerçekleştirilen katliamlar olduğunu sert bir dille ifade etmişti. Hariciye Nazırının İstanbul'daki hükümetin bu olaylardan sorumlu tutulamayacağını belirtmesi üzerine İstanbul'un Mustafa Kemal ile uzlaşma halinde olmasına işaret etmiş ve mevcut durumda İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki hareketin ancak bir yansıması olarak görülebileceği yanıtını vererek İstanbul'un da Milliyetçilerin saldırılarında büyük sorumluluğunun bulunduğunu belirtmişti. Devamında Milliyetçilerin kendilerini vatansever gibi göstermelerine rağmen aslında ülkelerine en büyük kötülüğü yaptıklarını dile getiren Robeck, onların Türk halkının gerçek huzur ve mutluluğu için çalışmaktansa düzensizlik ve kargaşaya neden olduklarını ve Müttefikleri kışkırttıklarını söylemişti. Robeck ayrıca Mustafa Kemal'in Kuvayı Milliye unsurları tarafından Akbaş cephaneliğine gerçekleştirilen baskını da sahiplenerek bunu bir zafer gibi gösterdiğini belirtmiş ve tepkisini göstermişti.⁷⁴

Böylece bir taraftan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Milli'yi kabul ve ilan etmesi, diğer yandan Akbaş cephaneliği baskını ve Maraş'ta Ermenilerin katledildiğine dair iddialar İstanbul'un resmen işgal altına alınmasını kuvvetli bir şekilde gündeme getirecekti.⁷⁵ Ayrıca Yüksek Komiserlik Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Kuva-yı Milliye eylemlerinden dolayı Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni doğrudan hedef alarak onları da Mustafa Kemal ile aynı safta gördüğünü ilan etmiş oluyordu.

28 Şubat 1920 tarihinde İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları ve Büyükelçilerinin katılımıyla Londra'da düzenlenen toplantının da ana gündem

⁷⁴ **Documents On British Foreign Policy 1919-1939**, First Series, Volume: XIII, Ed.: Rohan Butler, J.P.T. Burry, London, Her Majesty's Stationery Office, 1963, s. 4-6, (Belge No. 6, E 969/3/44), Robeck'ten Curzon'a 23 Şubat 1920.

⁷⁵ Abdurrahman Bozkurt, **İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 65-66.

maddesini Maraş'ta yaşanan çatışmalar oluşturunuyordu. Bu toplantıda Lord Curzon Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerin Kilikya bölgesinde Ermenilere katliam yaptıklarını ve dolayısıyla Mustafa Kemal'in sorumlu olduğunu belirtmişti. Curzon ayrıca Fransız Dışişleri Bakanı Berthelot'a bölgeye ne kadar kuvvet yığabileceğini sormuş ve bölgeye savaş gemisi gönderme ihtimalini gündeme getirmişti. Curzon böylelikle Mustafa Kemal'e karşı savaş ilan etme seçeneğini masaya koymuş bulunmaktaydı. Curzon bunun dışında İstanbul Hükümetinin de Mustafa Kemal ile yakın bir konumda olmasına değinerek hükümetin de bu katliamlarda payı olduğunu söylüyor ve Babıali'ye karşı da sert tedbirler alınması gerektiğini savunuyordu. Mustafa Kemal'i "Ermenistan'ın kalbinde" olarak nitelendirdiği Erzurum'a gönderenin de İstanbul Hükümeti olduğunu ve böylece bölgede bir Ermenistan'ın kurulmasının önüne geçildiğini savunan Curzon, ayrıca padişah üzerinde de baskı kurulmasını ve çeşitli yaptırımlarda bulunulmasını savunmaktaydı.⁷⁶ Aynı toplantıya öğleden sonra katılan ve söz alan İngiliz Başbakanı Lloyd George ise Maraş'ta Ermeni katliamı yapıldığı iddiasını tekrarlamış ve bunun ülkedeki gayrimüslimleri koruma iddiasında olan İngiltere için büyük bir prestij kaybı olduğunu dile getirmişti. George da aynı Lord Curzon gibi "bölgede yaşanan facialardan Mustafa Kemal'in sorumlu olduğunu" iddia etmekteydi. Lloyd George İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal'i Erzurum'a yönetici olarak atadığını belirterek o güne kadar Türkleri yeterince uyardıklarını ve artık çok sert önlemlerin alınması gerektiği beyan ediyordu.⁷⁷

29 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiser Robeck, Lord Curzon'a yolladığı "çok gizli" ibareli bir telgrafta, Türklerin barış şartlarına direnme kararlılığının günden güne arttığını ve direnişi kırmak adına İstanbul Hükümeti nezdinde faydasız girişimlerde bulunmaktansa İstanbul'u işgal etmenin gerektiği düşüncesini ortaya koymuştu. Yunanistan'a toprak verilmesini Türklere kabul ettirmek için silah kullanmak gerekeceğini belirten Robeck, ayrıca barış şartlarını kabul eden uzlaşmacı Türkleri Padişah etrafında bir blok halinde örgütlemeyi önermekteydi.⁷⁸ Bu telgrafa baktığımızda Yüksek Komiserliğin nazarında Mustafa Kemal'in artık çok ciddi bir

⁷⁶ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 393-402.

⁷⁷ A.e., s. 404- 406.

⁷⁸ A.e., s. 411-412.

tehdit olarak algılandığını görmekteyiz. Öyle ki ona karşı önlem olarak İstanbul'un işgali gibi ciddi bir plan dahi artık dile getirilmeye başlanmıştı. Robeck, bu fikrin General Milne tarafından da desteklendiğini ifade ediyordu.⁷⁹

Bu arada İtilaf cephesinden gelen baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920'de istifa etti. Yeni hükümet Salih Hulusi Paşa tarafından kurulacaktı ve çok da farklı bir politika yürütmeyecekti.

2. İşgal Fikrinin Olgunlaşması

İstanbul'u işgal etme fikri 3 Mart 1920 tarihinde Müttefiklerin katılımıyla Londra'da düzenlenen konferansta daha üst düzeyde gündeme gelmişti. Bu konferansta Başbakan Lloyd George, İstanbul'un işgalinin gerekli olduğunu ifade ediyordu. Türklere Mütareke ile gereğinden fazla asker bulundurma hakkının verildiğini söyleyen George ayrıca ilginç bir şekilde Padişah'ın İstanbul'da kalmasına izin vermelerinin bir hata olduğuna değinerek "Sultan'a İstanbul'da kalabileceği söylendi. Fakat sonuç ne oldu? Ermeniler katledildi ve barış koşullarına karşı direniş yükselişe geçti. Tüm bunlar, Türklere karşı yumuşak tonda konuşmanın sonuçlarıdır" demektedir. George, Padişahı zor duruma düşürerek onun Mustafa Kemal üzerinde baskı yaratmasını sağlamayı önermekteydi. Bununla beraber meseleye daha gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşan dönemin Savaş ve Hava Bakanı Winston Churchill ise İngiltere'nin İstanbul'u işgal edebileceğini fakat Milliyetçi kuvvetlerin iç bölgelerde ve İstanbul'dan uzakta bulunduklarını belirterek meselenin İstanbul'u işgal etmekle çözülmeyeceğini ifade etmişti. Milliyetçilerin İstanbul'dan yönetilmediklerini artık kesin olarak anlamaları gerektiğini belirten Churchill, ayrıca Milliyetçi kuvvetlerin, kendi üzerlerine yollanan kuvvetleri vurma konusunda başarılı olduklarını belirterek kendi ülkesine önemli bir uyarıda bulunmuştu.⁸⁰

İngiltere cephesinde bu şekilde sert tepkiler gittikçe yükselen tonda dile getirilirken öte yandan Mustafa Kemal Paşa da yürütülen mücadeleye dair demeçler vermeye devam etmekteydi. Onun söylemlerinin İngiliz istihbaratı tarafından sıkı bir şekilde takip edilip rapor haline getirildiğini belgeleri incelediğimizde

⁷⁹ A.e., s. 414.

⁸⁰ A.e., s. 414-423.

gözlemlemekteyiz. 26 Şubat 1920 tarihinde İngiliz Askeri İstihbaratı İstanbul Şubesi tarafından yayımlanan raporda Mustafa Kemal'in demeçlerine de yer verilmişti. Buna göre Mustafa Kemal, Müttefiklerin Türkleri İstanbul'da bırakma kararı vermiş olmasının kendi mücadeleleri sayesinde olduğunu belirten bir genelge yayımlamıştı. Mustafa Kemal ayrıca Padişah'ın 'Meclis açıldığında Milliyetçi Kuvvetlerin dağıtılacağına dair verilen sözün tutulup tutulmayacağına'' dair sadrazam aracılığıyla sorduğu soruya 'İzmir işgal altında olduğu müddetçe kuvvetlerin dağıtılmasının mümkün olmadığı ve barış imzalanana dek varlıklarının sürdürüleceği'' şeklinde cevap vermişti.⁸¹ Mustafa Kemal'in bu demeçlerinin zaten mevcut çatışma ortamından ve barış antlaşmasının hala imzalanıp yürürlüğe koyulamamış olmasından tedirginlik duyan İngiliz makamlarında önemli ölçüde hoşnutsuzluk yaratmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mustafa Kemal'in faaliyetlerinden rahatsız olan Müttefikler, izlenecek yeni bir yol haritası belirlemek adına bir takım konferanslar düzenlemeye devam etmekteydiler. Ancak belirtmek gerekir ki bu konferanslar genel olarak net bir yol haritası oluşturmaktan uzaktı. Bunun başlıca sebebi, Müttefiklerin barış şartlarını yürürlüğe koyabilmek için Mustafa Kemal'e büyük çaplı bir savaş ilan edip etmeme noktasında anlaşamamalarıydı. Bir yandan Mustafa Kemal'in o kadar da güçlü olmadığı ve üzerine kuvvet gönderilerek yenilebileceği fikri ortaya atılırken öte yandan dört yıl süren büyük savaşın yorgunluğu, Mustafa Kemal'in savaş kapasitesine dair süregelen belirsizlik ve üzerine bir takım siyasi çıkar uyuşmazlıklarının da meydana çıkması, Müttefikleri böyle bir hamleden alıkoymaktaydı. 5 Mart 1920 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen Müttefik Konferansı bize Müttefiklerin aralarındaki uyuşmazlıklar konusunda net bir tablo sunmaktadır. Bu konferansta söz alan Lloyd George, 'Mustafa Kemal'in alelade bir haydut olmadığını, kendisine sempati besleyen hükümet tarafından atanan Erzurum Mutasarrıfı olduğunu'' söylüyordu. George bir çözüm olarak onun hükümet tarafından görevinden azledilmesini önermekteydi. Lloyd George'un Anadolu'daki durumdan ne denli habersiz olduğunu ortaya koyan bu ifadeler gerçekten ilginçtir. Anlaşılan İngiliz Başbakanı neler olup bittiğine dair gerçekçi bir bakış açısı

⁸¹ A.e., s. 426.

geliştirmek yerine Türklerin hepsini aynı kefedede toplayıp toptan cezalandırma fikrine odaklanmış durumdaydı. Zaten onun bu yaklaşımı umduğu desteği de bulmadı. Ancak İstanbul-Anadolu işbirliği tezinin genel bir kabul gördüğü anlaşıyor. İtalyan temsilci Signor Scialoja, Lloyd George'a, "bu talebin pratikte hiçbir faydasının olmayacağı" cevabını vermişti. Bu konuda Lord Curzon'un dahi Lloyd George ile tam olarak aynı fikirde olmadığını dolaylı olarak ifade etmişti. Aynı toplantıda Lord Curzon, merkezi hükümetin Mustafa Kemal'i azletmeyi kabul etmesi durumunda bile "yakalanması çok zor olan bu kişinin nerede olduğunun bilinmediğini", yani onu yakalamanın pratikte imkansız olduğunu ifade ediyordu. Lloyd George ayrıca Mustafa Kemal'e ve direniş hareketine karşı küçümseyici bir bakış açısına sahipti. George, Balkan Savaşı'nı referans göstererek Türklerin Bulgaristan'a bile yenildiklerini hatta Dünya Savaşı'nda kendilerinin eğitimsiz Hint birliklerinin bile Türkleri mağlubiyete uğrattıklarını belirtiyor ve Türklerin kuvvetlerinin abartıldığını dile getiriyordu. Müttefik kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinden sayıca fazla olduğunu dile getiren George, Türklere barış koşullarını zor kullanarak kabul ettirebileceklerini ifade ediyordu. Lloyd George bu konuda da Müttefikleriyle uyuşabilmiş değildi. Zira Fransız temsilci M. Cambon genel olarak Türk ordusunun durumunun kötü olmadığını söylüyor ve İstanbul'un işgaline itiraz etmediğini ancak Türkiye'ye yeni bir savaş ilan etmenin başka bir durum olduğunu belirterek konuya mesafeli yaklaşıyordu. Bu toplantıda ayrıca öncekilerde de olduğu gibi "Türklerin Ermenilere katliam yapması durumu" da özellikle İngiliz katılımcılar tarafından önlenmesi gereken bir mesele olarak yeniden güçlü bir şekilde dile getirilmişti.⁸²

Toplantıda konuşulanlara bakıldığında zaman yukarıda da belirtildiği gibi, net ve açık bir yol haritasından ziyade bir fikrîsel karmaşa ortamı olduğunu görmekteyiz. Bir yandan İngiliz Başbakan Lloyd George Balkan Savaşlarına kadar giden örnekler vererek Türk kuvvetlerinin abartılmaması gerektiği yaklaşımıyla askeri yöntemlere başvurulmasını öneriyor, öte yandan diğer temsilciler bu konuya mesafeli ve isteksiz yaklaşıyorlardı. Toplantıda özellikle Lloyd George'un yaklaşımlarına bakıldığında profesyonel ve gerçekçi yorumlardan ziyade duygusal yaklaşımların ağır bastığını söyleyebiliriz. George Mustafa Kemal'i ve direniş hareketini değerlendirmek

⁸² A.e., s. 429- 440.

açısından artık pek bir anlamı kalmadığını söyleyebileceğimiz geçmiş savaşları referans göstererek, konuyu basite indirgeme ve hafife alma eğilimi göstermekteydi. Mantık ve bilgi temelli yaklaşımların, tamamen duygusal ve genellemeci yaklaşımlara karıştığı bu ve benzeri konferanslardan sonuç olarak yalnızca bir fikir karmaşasının çıkmış olması doğaldı.

Mevcut durumda İngiltere'nin iki önemli müttefiki Fransa ve İtalya'nın yukarıda da söz edildiği gibi Türkiye'ye karşı büyük çapta silahlı harekatlara girişmeye mesafeli olmaları dolayısıyla, askeri anlamda sahaya çıkma arzusunda olan Yunanistan gerçek anlamda sivrilmeye başlamıştı. Bu durumun dikkat çekici bir şekilde ilk kez Lloyd George'un özel sekreteri Kerr'in dönemin Yunan Başbakanı Venizelos ile olan görüşmesinde ortaya çıktığı görülüyor. Kerr'in 8 Mart 1920 tarihinde rapor haline getirdiği bu görüşmede Venizelos, Mustafa Kemal'in emrinde büyük kuvvetlere sahip olduğu algısının bir blöf olduğunu ve Türkleri bir iki tümenle ezebileceğini söylemişti. Bu görüşmede ayrıca, eğer İtalya ve Fransa barış şartlarını Türklere dayatma konusunda isteksizlerse Yunanistan'ın bu görev için İngiltere ile iş birliğine hazır olduğu da açıkça dile getirilmişti.⁸³

Londra'da Mustafa Kemal'e karşı alınacak tedbirleri belirleme kapsamında düzenlenen 10 Mart 1920 tarihli Müttefik Konferansında artık atılacak adımlar yavaş yavaş netleşmeye başlamıştı. Bu konferansta Lloyd George, Lord Curzon ve Venizelos İstanbul'un işgalinin yanı sıra Meclis'in dağıtılarak milliyetçi liderlerin tutuklanması, polis yönetimine, Posta ve Telgraf Teşkilatı'na ve Harbiye Nezareti'ne el konması ve Yunan kuvvetlerine 12 km. kadar iç bölgelere ilerleme izni verilmesi yönünde fikirler ortaya atıldılar. Lloyd George özellikle Mustafa Kemal'in prestijine darbe indirmek maksadıyla Yunan kuvvetlerinin iç bölgelere ilerlemesini temenni etmekteydi. Bununla beraber, İngiliz heyetinin en gerçekçi yaklaşıma sahip katılımcısı olarak tanımlayabileceğimiz W. S. Churchill, Mustafa Kemal'in Türk İmparatorluğu'nda Müttefiklerin kararlarına direnen tek güç olduğunu söylüyor, dolayısıyla onunla iletişime geçip geçmeyecekleri meselesi üzerine düşünülmesi gerektiğini dile getiriyordu. Churchill devamında "eğer Türkiye'ye Müttefiklerin kararlarına uyma şansı verme kararı alırsak, Müttefik Kuvvetler bir yandan İstanbul

⁸³ **DBFP**, FS, V: XIII, s. 20, (Belge No. 18, E 1371/106/44), Kerr'den Campbell'a 9 Mart 1920.

üzerindeki baskıyı arttırırken öte yandan Türk kuvvetlerinin gerçek efendisi Mustafa Kemal ile iletişime geçmelidir” diyor ve “Mustafa Kemal’i görmezden gelerek yalnızca İstanbul Hükümetine saldırmak probleme tek yönlü yaklaşımdır” şeklinde görüş beyan ediyordu.⁸⁴ Bu cümlelere bakarak, Türkiye’deki Mustafa Kemal gerçeğini en güçlü şekilde idrak eden İngiliz katılımcısının Churchill olduğunu net bir şekilde söylemek mümkündür. Diğer İngiliz devlet adamları büyük ölçüde İstanbul’a odaklanmışken o, asıl meselenin Anadolu’da olduğunu idrak ediyor ve bunu sıklıkla dile getiriyordu. Aslında diğer İngiliz devlet adamlarının da bunu bildiğini tahmin etmek güç değildir. Zira mevcut durumda Anadolu’daki Mustafa Kemal gerçeğini görememek veya idrak edememek neredeyse imkansızdı. Mustafa Kemal’i sahada, yani savaş meydanında yenilgiye uğratmadan barış koşullarını yürürlüğe koymanın pek mümkün olmadığını Lloyd George ve Lord Curzon’un anlayamadığını düşünmek isabetsiz bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu durumda, onları ısrarla İstanbul’a odaklanıp konuya tek yönlü yaklaştırmaya iten şey neydi sorusu gündeme gelebilir. Bu meselede onların, belki de asıl mesele ile yani Mustafa Kemal meselesi ile yüzleşmekten kaçındıklarını gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Mevcut durumda Mustafa Kemal’in kendileri için yarattığı sorundan fazlasıyla rahatsız olan ancak halihazırda İngiliz ordusunun Türkiye’de onu doğrudan ortadan kaldıracak askeri kuvvetten mahrum olduğunu bilen bu İngiliz devlet adamları, yalnızca “ellerinden geleni yapmaya çalışmakla” meşguldüler. Halihazırda da İngiltere için elden gelen en güçlü hamle, Mustafa Kemal’in askeri etki sahasının dışında kalan İstanbul’u işgal etmekten çok da öteye gidememekteydi.

3. İstanbul’un Resmen İşgali

16 Mart 1920’de İstanbul, İtilaf Kuvvetlerince resmen işgal edildi. Aynı gün işgalden hemen önce İtilaf Yüksek Komiserleri Babıali’ye verdikleri müşterek notada şehrin işgal edileceğini belirttikten sonra “Mustafa Kemal ve Milli hareketin öteki liderlerinin Osmanlı Hükümeti’nce tanınmadıklarının derhal ilan edilmesi gerekliliğini, bunların Kilikya’da yaşanan olaylardan sorumlu olduklarını, benzer olayların tekrar yaşanması durumunda imzalanacak barış şartlarının daha da ağır

⁸⁴ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 444-451.

olacağını ve barış şartları Türkiye tarafından kabul edilip uygulanıncaya kadar İstanbul'un işgal altında kalacağını ifade ediyorlardı.⁸⁵ İngiltere'nin Mustafa Kemal'i durdurma çabası ve gayesi İstanbul'un işgaline ve Babıali'nin İtilaf yetkililerince daha sıkı kontrol edilmesine neden olmuştu. Yüksek Komiserlerin yine aynı gün yayımladıkları bir başka bildiride ise "beş buçuk yıl önce İttihatçıların Türkiye'yi savaşa sürükledikleri ve yenilgiye uğrayıp mütareke imzaladıkları, Müttefikler barışı sağlamak için uğraşırken İttihatçı fikirleri temsil eden bazı kimselerin sözde milli bir teşkilat kurup savaş devrini yeniden açmak istedikleri ve bu yüzden İstanbul'un geçici olarak işgal edildiği, Saltanatın yıkılmayacağı ve Türklerin İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği ancak karışıklıklar yaygınlaşırsa bu maddelerin değişebileceği" beyanında bulunuyorlardı. Bu bildiride Mustafa Kemal için doğrudan İttihatçı denilmese de o ve diğer liderler isim verilmeyerek "İttihatçı fikirleri temsil eden bazı kimseler" olarak anılmıştı.

Bu arada Meclis-i Mebusan da İngilizler tarafından basılmış ve mebuslardan bir kısmı tutuklanarak Malta'ya sürülmüştü. Meclis oturumlarına ara verme kararı alacak, bir süre sonra da Vahdettin'in kararıyla kapatılacaktı. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bazı mebuslar Ankara'ya geçecek ve yeni meclise katılacaktı.⁸⁶

İstanbul'un işgalinden üç gün sonra yani 19 Mart günü Mustafa Kemal bir bildiri yayımlayarak işgali sert bir biçimde protesto etmişti. Bu bildiride o, "İstanbul'un işgalinin bütün İslamiyet'e ve Halife'ye karşı bir saldırı olduğunu, bu saldırının Türk'ün gücünü daha da arttıracak"ı" ifade etmiş ve "bu modern Haçlı seferine karşı direnişe destek olmaları için tüm Müslümanlara çağrıda" bulunmuştu. Bu bildiri, Fransız Yüksek Komiserliği'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na, oradan da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iletilmişti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu bildiri ile ilgili yaptığı yorum ise ilginçti: "Bu olağan Panislamik yaklaşımın şimdiye kadar Hindistan hariç Türkiye dışında herhangi bir ağırlığının görünmediğini" belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa, hakimiyeti altında pek çok Müslüman toplum bulunan İngiltere'ye karşı İslam Dünyası kartını oynamıştı, ancak İngiliz Dışişleri bunun

⁸⁵ A.e., s. 460.

⁸⁶ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'usan", TDV İslam Ansiklopedisi, C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 247.

gerçek bir kıymeti olmadığını ileri sürüyordu.⁸⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu iddiasına rağmen İstanbul'un işgali yalnız Hint Müslümanları tarafından değil, Kırım Türkleri tarafından da protesto edilmişti.⁸⁸ Bunun dışında işgal Suriye, Beyrut, Irak, Tunus, Cezayir ve Fas bölgelerinde de tepkiyle karşılanmıştı.⁸⁹

4. Ankara'ya Cephe Alması İçin Babıali'ye Yönelik İtilaf Baskısı

Yüksek Komiserlerin "Mustafa Kemal ve diğer Milli Hareket liderlerinin tanınmamasına" dair verdiği nota üzerine İstanbul Hükümeti bir bildiri metni hazırlamış ve bu metinde direniş hareketi "İzmir'de yaşanan elim hadiseler üzerine Müslümanların temel yaşam haklarını ve onurlarını korumak üzerine kurulmuş bir organizasyon" olarak tanımlanmıştı. Babıali'den çok daha sert ve Mustafa Kemal karşıtı bir metin bekleyen İngiliz Yüksek Komiserliği ise bu bildiriden rahatsız olmuş ve değiştirilmesini talep etmişti.⁹⁰ Bu noktada İstanbul Hükümeti'nin son dakikaya kadar İngiliz taleplerine karşı bir direnç ortaya koyduğunu görmekteyiz. Zaten Yüksek Komiserlik de bunu "Babıali'nin her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmaya, Milliyetçi karşıtı bir hükümetin iktidara geçmesini engellemeye çalıştıkları ve Milliyetçilerin zaman kazanmak için uğraştıkları" şeklinde yorumlamaktaydı.⁹¹

Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'nin üzerinde ne derece etkili olduğu İngiliz İstihbaratınca da dikkatli bir şekilde izlenmekteydi. Nitekim 25 Mart 1920 tarihinde İngiliz Askeri İstihbaratı İstanbul Şubesi tarafından hazırlanan bir raporda da bu konuya değinilmektedir. Raporda Mecliste faal bulunan ve Kabine ile Mustafa Kemal arasındaki iletişimi gerçekleştiren, 1920 yılında toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Milli Mücadele'yi destekleyen üyelerden oluşan ve Mecliste Mustafa Kemal'i başkan seçtirme hedefi güden Felah-ı Vatan grubundan bahsedilmekteydi. Rapora göre eğer bu grup hükümetin politikaları hakkında olumsuz bir rapor hazırlar ve Mustafa Kemal'e sunarsa, kabinenin bu raporla ilgili Mustafa Kemal'e tabiri caizse hesap vermek durumunda kalacağı ileri sürülüyordu.

⁸⁷ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 466.

⁸⁸ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 376.

⁸⁹ Ali Satan, "İstanbul'un İşgalinin İslam Dünyasına Yansıması", **İstanbul'un İşgal Yılları ve Milli Mücadeleye Giden Yol**, Ed.: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, İstanbul Edebiyat Derneği, 2020, s. 97.

⁹⁰ DBFP, FS, V: XIII, s. 51, (Belge No. 36, E 2613/3/44), Robeck'ten Curzon'a 30 Mart 1920.

⁹¹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: I, s. 469.

Bu rapor Felah-ı Vatan grubu ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiyi pürüzsüz bir iş birliği olarak sunsa da grup pek çok zaman Mustafa Kemal'in istekleri doğrultusunda çalışmamış, hatta bazen de ona zıt hareket etmiştir.⁹²

Bütün bunlar olurken bir yandan da Yüksek Komiserliklerin hükümeti Mustafa Kemal'i tanımamaya ve suçlu ilan etmeye yönelik uyguladığı baskı devam etmekteydi. 8 Mart 1920 tarihinde göreve gelen Salih Hulusi Paşa Hükümeti bu baskıyı fazlasıyla hissetmekte ve hem Mustafa Kemal'i hem de İngiliz Yüksek Komiserliği'ni memnun etmeye çalışmak gibi zorlu bir durumla yüz yüze kalmış bulunmaktaydı. Bu durumda hükümet Mustafa Kemal'in faaliyetlerini onaylamadığını beyan eden birkaç bildiri yayımlamış olsa da İngiliz Yüksek Komiserliği tatmin olmamış ve daha sert bir bildiri oluşturması talep edilmişti. Yüksek Komiserlikle süregelen bu gerilimin sonucunda hükümet her ne kadar Mustafa Kemal'i suçlu çıkartan bir metin hazırlamış olsa da bunu yayımlayamayacağını, yayınlarsa bunun vahim sonuçlar doğurabileceğini Yüksek Komiserli'ğe beyan etmiştir.⁹³ Bu dayatmalara maruz kalan Salih Paşa'nın, hemen hemen bir aylık kısa süreli iktidarı boyunca, İtilaf Devletleri tarafından yaratılan tüm baskıya rağmen, onların isteklerine imkanlar dahilinde elinden geldiğince direndiği belirtilmelidir.⁹⁴ Ne var ki içinde bulunduğu koşullar ona fazla bir hareket imkanı tanımamaktaydı.

5. Anadolu Direnişine Dair Daha Gerçekçi Bir İngiliz Yaklaşımı

Bir yandan İngiltere ile Mustafa Kemal arasındaki gerilim günden güne artarken, öte yandan İngiltere'nin Türkiye politikasını sertleştirmesinin ve bu bağlamda İstanbul'u işgal etmesinin doğru olmadığını savunan İngiliz yetkilileri de vardı. İngiltere Akdeniz Kuvvetleri Siyasi Subayı Yarbay Luke bunlardan biriydi. Luke 20 Mart 1920 tarihinde, Türkiye ile yapılacak barış konusunda oluşturduğu muhtıradan, Türkiye'ye şiddet yoluyla ağır barış koşulları dayatılmasını doğru

⁹² Ali Saltan, "Felah-ı Vatan Grubu", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008, s. 53-63, 92-93.

⁹³ **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C:II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 11-15.

⁹⁴ Neslihan Bolat Bozaslan, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920 - 4 Nisan 1920)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XVI, No: 1, 2017, s. 131-133.

bulmadığını belirtiyordu. Luke ayrıca bu şartların dayatılması durumunda ülkedeki Hristiyan nüfusun akıbetinin ne olacağı sorusunu soruyor ve bu konuda ‘‘Maraş’ta yaşananların yeterli bir cevap olduğunu’’ söylüyordu. İngiltere ağır şartları dayatmak istese dahi bunun için yeterli gücünün olup olmadığını şüpheli bulduğunu belirten Luke tıpkı Churchill gibi, İstanbul’un işgalinin de yeterli olmadığını zira Mustafa Kemal’in Anadolu’nun dağlık arazilerinde olduğunu dile getiriyordu. O ayrıca Trakya, Aydın ve ‘‘Türkiye Ermenistanı’’ndaki Türkleri tamamen ortadan kaldırmadan bu bölgeleri Yunan ya da Ermenilere vermenin mümkün olmadığını savunuyordu. Yarbay Luke İngiltere’nin Yunanistan ile yaklaşmasının da doğru olmadığını düşünüyordu. O, İngiltere’nin Yunanistan’ın çıkarı için bu kadar uğraşmasını anlamsız bulmaktaydı. ‘‘Düşman bir Türkiye’nin, düşman bir Yunanistan’dan daha tehlikeli olduğunu’’ belirten Luke, ‘‘bir deniz gücünün (İngiltere) dağlık bölgelere hakim bulunan Mustafa Kemal’i itaat altına almasının zor olduğunu dile getiriyordu. Türkiye’nin siyasal pozisyonuna dair de birtakım çözümlemelerde bulunan Luke, Türklerin muhafazakar olduklarını, Bolşeviklerle yakınlaşmalarının yalnızca bir zorunluluktan ileri geldiğini ve Türkleri yanlarına çekmeleri durumunda onların bölgede Bolşevizm’e karşı çok güçlü bir tampon olacaklarını belirtiyordu. Luke ilginç bir yaklaşımla ‘‘Doğuluların bir şeyin özünden ziyade görünüşüne önem verdiklerini’’ belirtiyor ve ‘‘Kürtlerin ve Ermenilerin otonomilerini bir miktar kısıtlayarak Türklere verilecek tavizlerin Türkleri tatmin edeceğini ve böylelikle onların Avrupa’nın ekonomik ve yönetsel kontrolünü kabul ederek bunu sorun etmeyeceklerini’’ dile getiriyordu. Yüksek Komiserliğin önerdiği gibi Padişah’ın etrafında anti-Milliyetçi bir oluşum meydana getirip Milliyetçilerle bu şekilde savaşmanın da doğru olmadığını belirten Luke, ‘‘verilen tüm tavizlerin ardından İttihatçıların yine ortaya çıkıp macera aramaları durumunda bu seçeneğin düşünülebileceğini’’ savunuyordu.⁹⁵

Yarbay Luke’un Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin coğrafi avantajına dair yaklaşımlarının gerçekçi ve isabetli olduğunu söyleyebiliriz. O, İngiltere’nin, Anadolu’nun iç kısımlarında ve dağlık arazilerinde sağlam bir şekilde tutunmuş olan Mustafa Kemal ile bir mücadeleye girmesini yararsız ve anlamsız buluyor, bunun

⁹⁵ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 18-24.

yerine Yunanlara, Ermenilere ve Kürtlere verilecekler konusunda tavizkar davranarak Türklerle anlaşmayı öneriyordu. Bu noktada belirtilmelidir ki Yüksek Komiser Amiral de Robeck, Yarbay Luke'un bu görüşlerine katılmadığını, İstanbul'un işgalinin doğru bir hamle olduğunu ve işgalin ülkedeki Mustafa Kemal karşıtlarına cesaret verdiğini dile getirmiştir.⁹⁶

B. Yeniden Damat Ferit Paşa İktidarı ve Sevr'e Giden Süreç

İngiliz makamları Mustafa Kemal ile ilgili nasıl hareket edeceklerine dair bu şekilde farklı fikirler ortaya koyarken İstanbul'da Salih Hulusi Paşa Hükümeti devrilmiş ve 5 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa dördüncü kez iktidara gelmişti.

İktidara gelen Damat Ferit Paşa'nın ilk hamlelerinden biri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı harekete geçmek ve bu konuda İngilizlerden destek istemek olmuştur. 11 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri ile görüşen Ferit Paşa Anadolu'daki hareketin liderlerine karşı kuvvet kullanmak gerektiğini, Anzavur gibi ülkenin bazı yerlerinde bulunan anti-milliyetçi unsurların bu hususta kullanılabileceğini söylemiş ve bu meselelerde İngiltere'nin yardımını talep etmişti. Yüksek Komiser ise doğrudan asker desteği veremeyeceklerini ancak materyal ve siyasi destek konularında yardımcı olabileceklerini ve General Milne'nin de kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmişti. Yüksek Komiser öteden beri olduğu gibi, Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerin böylelikle İç Anadolu ve Karadeniz kıyılarına hapsedilmesini hedeflemekte ve bu hususta Damat Ferit Paşa Hükümeti ile çalışmayı makul görmekteydi.⁹⁷ Ferit Paşa yalnızca askeri yönden değil, propaganda yönünden de Mustafa Kemal Paşa ile mücadele etmekte ve bu konuda da Yüksek Komiserden destek görmekteydi.⁹⁸ Yayımlattığı fetvalarla Mustafa Kemal ve destekçilerinin Halifeye karşı ayaklandığı yönünde propaganda yapan Ferit Paşa'ya karşı Mustafa Kemal tüm Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarına bir genelge göndererek, Halife'nin İngilizlerin elinde esir olması dolayısıyla bu fetvaya önem verilmemesi gerektiğini söylemişti.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'un yayımladığı bu

⁹⁶ A.e., s. 17-24.

⁹⁷ DBFP, FS, V: XIII, s. 61, (Belge No. 48, E 3072/3/44), Robeck'ten Curzon'a 11 Nisan 1920.

⁹⁸ İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II, s. 42-43.

⁹⁹ A.e., s. 42.

fetvalara karşı aldığı bir diğer önlem, Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi önderliğindeki bir heyete, İstanbul'un yayımladığı fetvaların geçersiz olduğu mesajını içeren karşı fetvalar yayımlatmasıydı.¹⁰⁰

Ferit Paşa hükümetinin Mustafa Kemal'e bağlı güçlere karşı askeri harekate girişmesi İngiliz Savaş Bakanlığı'nca da desteklenmekteydi. Bununla beraber Savaş Bakanlığı, başıbozuk anti-milliyetçilere değil, hükümete bağlı ve kontrolü kolay kuvvetlere yardım edilmesinin doğru olacağını ifade ediyordu.¹⁰¹

İngiltere Damat Ferit Paşa'yı anti-milliyetçi ve direniş karşıtı mücadelesinde desteklemekteydi ancak Ferit Paşa'nın bu uyumlu tavrının barış koşullarını etkilemeyeceği de üst makamlarca dile getiriliyordu. Örneğin Dışişleri Bakanı Lord Curzon, "Ferit Paşa'nın kafasında yumuşak bir barış fikri oluşturulmaması gerektiğini, aksi halde onun İngiltere'yi vefasızlıkla suçlayabileceğini" ifade ediyordu.¹⁰² Yani İngilizler Ferit Paşa'nın işbirliğine karşılık ona barış şartlarında herhangi bir yumuşama vaat etmeyi düşünmüyorlardı.

1. Mustafa Kemal Paşa ile Mücadele Edecek Kuvvet Arayışı

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı askeri mücadelenin İstanbul Hükümeti üzerinden yürütülmesi düşünülürken öte yandan Ermeni meselesinin ne şekilde halledileceği de halen tartışılmaktaydı. Nitekim Müttefikler, 20 Nisan 1920'de San Remo'da toplanmış ve Anadolu'daki Ermenilerin devletleşebilmesi için neler yapılabileceği konusunu masaya yatırmışlardı. Bu toplantıda Curzon ABD ve Milletler Cemiyeti'nin Ermenistan'ın mandasını üzerlerine almadıklarını belirterek Norveç'in bu mandayı üstlenebileceğini beyan etmişti. İtalyan temsilci Signor Nitti'nin "Mustafa Kemal'in karargahı Erzurum'u" da içine alacak Ermenistan'ın kurulmasının çok güç olduğunu, İtalya'nın askeri yardım yapamayacağını ve Norveç'in de buna gücünün yetmeyeceğini söylediği konferansta bir diğer önemli müttefik olan Fransa da yardım edemeyeceğini belirtmişti. İngiliz temsilciler Lloyd George ile Lord Curzon Ermenilere silah desteği ve askeri eğitim verilmesi

¹⁰⁰ Ali Sarıkoyuncu, "Mehmet Rifat Efendi (Börekçi)'nin Milli Mücadele'deki Hizmetleri", **Diyanet İlim Dergi**, C: XXXI, No: 1, Mart 1995, s. 92-95.

¹⁰¹ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: II, s. 43.

¹⁰² **DBFP**, FS, V: XIII, s. 63, (Belge No. 52, E 3415/3/44), Hardinge'den Robeck'e 20 Nisan 1920.

konusunda ısrarcı olmaları üzerine konunun askeri uzmanlarca incelenmesine karar verilmişti.¹⁰³ Lloyd George ve Lord Curzon'un Ermenilere askeri destek verilmesi konusundaki ısrarlarının, Anadolu'daki yerli Hristiyan nüfusun Mustafa Kemal Paşa ve kuvvetleri karşısında ellerinin güçlü olması isteğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Zira İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin yerli Hristiyan nüfusa katliam uyguladığını ve uygulayacağını sık sık endişeyle ve tepkiyle dile getiriyor ve bu konuda harekete geçmek istiyordu. Konferansın öğleden sonraki ikinci oturumunda askeri uzmanlar, Mustafa Kemal Paşa'yı yenilgiye uğratabilmek için 27 tümen yani 405.000 askere ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdi. Venizelos her ne kadar bunun 14 tümenini kendilerinin sağlayabileceğini belirtmişse de Erzurum'a kadar uzanabilecek askeri hareket için bunun yeterli olmadığı ifade edilmişti. Anadolu'nun tümünden ele geçirilmesi için bu denli büyük bir kuvvetin toplanamayacağını anlaşılmaması üzerine tekrar yukarıda belirtilen Ermenileri bulundukları yerlerde silahlandırma ve kendilerini savunabilmelerini sağlama konusu gündeme gelmişti. Bu konuda da Avrupa'nın ancak silah ve eğitim desteği sağlayabileceği, para ve asker desteği içinse ABD'ye çağrıda bulunulması kararı verilmişti.¹⁰⁴ Bu toplantı, Müttefiklerin Anadolu'daki Türkleri silahsızlandırmak ve Mustafa Kemal'i yenilgiye uğratmak için mevcut kuvvetlerinin yeterli olmadığını net bir şekilde ve matematiksel olarak görmeleri bakımından oldukça önemlidir. Bu farkındalığın, Anadolu meselesini bir türlü istedikleri doğrultuda çözemeyen Müttefiklerin mevcut çıkmazını daha da derinleştirdiği açıktır. Savaş yorgunu olan, yeni ve büyük bir işgal hareketinin askeri ve parasal gerekliliklerini karşılayamayacak durumda bulunan Müttefikler, ABD'den gelebilecek yardımların beklentisi içine giriyor ancak ABD'den de bu konuda istekli bir tavır göremiyordu. Barış şartlarının dayatılmasını Yunanistan'a bırakma meselesi de gündemde olmakla beraber "İzmir'de yaşanan geçmiş tecrübelerin bu görevi Yunan ordusuna bırakmanın ne denli tehlikeli olduğunu gösterdiğini" söyleyen ve bu işte Yunan kuvvetlerini kullanmanın ülke çapında büyük katliam ve yıkıma yol açacağını düşünen İngiliz Yüksek Komiserliği bu opsiyona soğuk bakmaktaydı.¹⁰⁵ Kaldı ki bu

¹⁰³ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 45-50.

¹⁰⁴ A.e., s. 50-64, 71-73.

¹⁰⁵ A.e., s. 70.

işin Yunan ordusuna bırakılması ihtimalinde bile, yukarıda da belirtildiği gibi Yunan ordusunun sayısal yetersizliği Türklere karşı kesin bir zaferi olanaksız kılmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini bastırma ve barış şartlarını dayatma noktasında ümit bağlanan Anzavur kuvvetleri, milliyetçiler karşısında yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilginin ardından Yüksek Komiserlik, Müttefiklerin Türklere barışı empoze edebilmek için kendi kuvvetlerine dayanmaları gerektiğini ifade ediyordu.¹⁰⁶ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu önerinin pratikte hiçbir değeri bulunmamaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın askeri yöntemlerle bastırılması gündemde olmakla beraber onun kimlerden destek aldığı konusu da İngiliz istihbaratınca dikkatli bir şekilde izleniyordu. Bu bağlamda 15 Nisan 1920 tarihli bir istihbarat raporunda onun Bolşevik temsilcileriyle görüşme halinde olduğu ve onların Anadolu'da propaganda yapmalarına izin verdiği ifade ediliyordu. Raporda yazılana göre Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik temsilcisi Doktor Ahmed Ahmedov ile olan görüşmesi esnasında yaptığı bir konuşmada "Gerekirse Çin'den bile yardım alabileceklerini" söylemiş ve "Bolşeviklerle birleşmek suretiyle Türklerin topraklarını ve bağımsızlıklarını koruyabileceklerini ve İngiltere'nin Bolşevizm'in herhangi bir ilerleme kaydedemediği tek ülke olduğunu fakat sonunda orada da kök salacağını" ifade etmişti.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, içlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu direniş hareketi liderlerinin isimlerinden oluşan bir liste hazırlamış ve bu listeyi İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunmuştu. Sadrazamın bundaki maksadı Müttefiklerden listedeki isimlerin tutuklanmasını ve Malta'ya sürülmelerini talep etmekte. Sadrazamın bu talebinden haberdar olan İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise eleştirel yorumlarda bulunmuştu. Dışişleri "Milliyetçi Hareketin nispeten az öneme sahip üyelerinin tutuklanmasından pek fazla etkilenmeyecek bir çapa ulaştığını" söylüyor ve ek olarak "Mustafa Kemal'in tutuklanmasını önermenin saçma olduğunu" belirtiyordu.¹⁰⁷

¹⁰⁶ DBFP, FS, V: XIII, s. 64-65, (Belge No. 54, E 3713/3/44), Webb'den Curzon'a 23 Nisan 1920.

¹⁰⁷ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 93-94.

2. TBMM'nin Niteliği ve Amaçlarına Dair Tartışmalar

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması İngiltere'nin ciddi ölçüde dikkatini çekmişti. 22 Mayıs 1920'de Yüksek Komiserlik, Curzon'a gönderdiği bir yazıda Milliyetçilerin Ankara'da geçici bir hükümet kurduklarını ve ilk oturumlarını gerçekleştirdiklerini belirtiyordu. Onların Sultan'a bağlı olduklarını fakat şu anda Sultan'ın esir durumda olduğuna inandıklarını söyleyen Yüksek Komiser, "en kanunsuz işleri bile kanuni bir kılıfa sokmanın Türklerin karakteristiği olduğunu" söylüyor "Ankara'dakilerin sözüm ona kanunlar oluşturarak Milliyetçi liderlerin omuzlarındaki sorumluluğu örtbas etme niyeti içinde olduklarını" ifade ediyordu.¹⁰⁸ Yazıda geçen ifadeler göstermektedir ki Yüksek Komiserlik Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin Ankara'da yeni bir meclis kurmasını kanun dışı olarak nitelemektedir. Yüksek Komiser ayrıca "sözüm ona kanunlar" ifadesini kullanarak Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı kanunların herhangi bir kıymet taşımadığını ve bunun ancak liderlerinin işledikleri kanunsuzlukları meşrulaştırma çabası olduğunu belirtiyordu. Yüksek Komiser her ne kadar Meclis'in Sultan'ı tanıdığı ve bağlılık bildirdiğini ifade etse de Ankara hakkında gizli bir İngiliz kaynağınca hazırlanan bir rapor bu konuda farklı şeyler söylemekteydi. Raporda "Meclis'in cumhuriyetçi bir yapıda olduğu fakat Sultan'a karşı duydukları hassasiyetten ötürü bunu açıkça dile getirmedikleri" belirtiliyordu. Bu raporda ayrıca Mustafa Kemal'in İtalyanlarla çok iyi ilişkilere sahip olduğu ve onların oldukları bölgelerden silah edindiği bilgisi verilmekteydi. İstihbarat kaynaklarının hazırladığı bir başka raporda ise Meclis'in, ülkeyi barış konferansında temsil etme yetkisinin yalnızca kendilerinde olduğunu söyledikleri ve Mustafa Kemal'in "Meclis'in, ulusun kaderini elinde tuttuğunu" ifade ettiği belirtiliyordu.¹⁰⁹ Yani İngiltere'nin karşısında artık ülkedeki tek muhatabın Meclis ve dolayısıyla kendisi olduğunu açıkça söyleyen bir Mustafa Kemal bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerin yenilgiye uğratılması için gerekli askeri gücün toplanamayacağının Müttefiklerce açıkça kabul edildiği de göz önüne alındığında, Mustafa Kemal'in mevcut pozisyonunu kabullenmenin Müttefikler için yalnızca bir zaman meselesi haline gelmiş olduğunu

¹⁰⁸ A.e., s. 99-100.

¹⁰⁹ A.e., s. 107-111.

rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte İngiltere genel olarak, Yunan kuvvetlerinin Mustafa Kemal'i bertaraf etmek için yetersiz olduğunu düşünmesine rağmen Türkiye'ye çok ağır barış koşulları dayatmaktan vazgeçmiş değildi. Nitekim Sevr Antlaşması'nın nihai koşullarının belirlendiği 18-26 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Trakya ve İzmir'i Yunanistan'a vermeye karar vermişlerdi.¹¹⁰ Bu durum ilk bakışta İngiltere'nin çelişkisi gibi görünebilir ancak İngiltere, Yunan kuvvetlerinin yetersiz olduğunu düşünmesine rağmen en azından Türkler karşısında zaman kazanılması açısından Yunan kuvvetlerini kullanışlı bulmakta ve bu doğrultuda hareket etmekteydi.

Bir yandan TBMM'nin açılmasıyla ülkenin siyasal sahnesine yeni bir soluk gelmişken öte yandan Güney cephesinde de işler Ankara'nın lehine dönmekteydi. 4 Haziran 1920 tarihli Yüksek Komiserlikten Curzon'a gönderilen telgrafta belirtildiği üzere Fransız General Gouraud, Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerle 20 günlük bir ateşkes antlaşması imzalamak istiyordu. Gouraud ayrıca Mustafa Kemal'e bir delege göndererek Kilikya'yı ellerinde tutmak ve daha fazla kan dökülmesine neden olmak niyetinde olmadıklarını belirtiyordu.¹¹¹ İngiltere'nin en önemli müttefiki konumundaki Fransa'nın gösterdiği bu tavır Londra'nın oldukça canını sıkmaktaydı. Zaten sahaya sürecektir asker yokluğu içerisinde olan savaş yorgunu Müttefiklerin sahadaki mevcut birliklerinin de istediklerini alamayarak çekilmek durumunda kalması, yeterince zorlu bir problem haline gelmiş olan Mustafa Kemal meselesinin ciddiyetini daha da arttırmaktaydı.

3. Yunan Ordusu Harekete Geçiriliyor

Mevcut durumda Ankara, Müttefiklerin gözündeki ağırlığının artmakta olduğunu farkındaydı. Öyle ki bir İngiliz istihbarat raporuna göre Ankara'nın yayın organı Anadolu Ajansı'nda çıkan bir haberde "yabancı bir diplomat heyetinin Ankara'ya gelip Meclisle ve Mustafa Kemal ile görüştüğü ve bunun Avrupa'nın beceriksiz ve köleleşmiş bir hükümetle (İstanbul) değil, doğrudan ulusla anlaşmak

¹¹⁰ Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:XXXVI, No: 101, Mayıs 2020, s. 54-55.

¹¹¹ *DBFP*, FS, V: XIII, s. 81-82, (Belge No. 78, E 6301/3/44), Robeck'ten Curzon'a 10 Haziran 1920.

istediğine bir kanıt olduğu’’ yazmaktaydı.¹¹² Anadolu Ajansı’nda yayınlanan bu haberin üslubuna bakıldığında Ankara’nın oldukça enerjik, iddialı ve özgüvenli bir tavra sahip olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Bu durum sahada kazanılan askeri başarılarla birleştiğinde İngiltere’yi Mustafa Kemal’i tanımaya ve onunla masaya oturmaya doğru sürükler bir ortam yaratmaktaydı. Ancak mevcut tarihte yani 1920 yılında Ankara henüz sahadaki en aktif Müttefik kuvveti konumunda bulunan Yunan ordusunu yenilgiye uğratamamış olduğundan, Mustafa Kemal Müttefikler tarafından kesin ve net olarak Türkiye’nin yegane lideri olarak tanınmaktan henüz uzaktı.

Gelinen noktada Müttefik güçlerin Mustafa Kemal Paşa’ya karşı verdiği mücadele devam etmekle beraber Mustafa Kemal Paşa’nın sahadaki varlığı ve Müttefik kuvvetler için oluşturduğu tehdit gün geçtikçe kendisini daha fazla hissettirmektedir. 17 Haziran 1920 tarihinde İstanbul’daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ortaklaşa hazırladıkları bir telgrafi hükümetlerine göndermişlerdi. Yüksek Komiserler, Mustafa Kemal’e bağlı kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkale yönünde yürüyüşe geçtiklerini ve Müttefikler olarak çok tehlikeli bir durumda kaldıklarını söylemişlerdi. Boğazlara ne pahasına olursa olsun sahip olmaya devam etmeleri gerektiğini ve bunun için de bölgeye acilen takviye kuvvet yollanması gerektiğini dile getiren Yüksek Komiserler, ağır barış koşullarının Türkleri bu ileri harekette bulunmaya teşvik ettiğini ifade etmekteydiler. Yüksek Komiserler ayrıca, İstanbul Hükümeti’nin delegeleri Türklere dayatılan antlaşmayı imzalasalar bile bu delegelerin neyi temsil ettiğinin sorgulanması gerektiğini söylemekteydiler; Bu cümle, Yüksek Komiserlerin artık İstanbul Hükümeti’ni Türkiye’nin gerçek temsilcisi olarak görmediklerinin örtülü bir ifadesiydi. Doğrudan ifade etmeseler de artık Yüksek Komiserler, Ankara’nın ülkedeki gerçek yönetici ve temsilci güç olduğunu kabul etmek durumunda olduklarını dolaylı yoldan dile getirmekteydiler. Kemalistlerin mevcut koşullar altında İstanbul’daki destekçileri aracılığıyla Damat Ferit Paşa Hükümeti’ni devirebileceklerini söyleyen Yüksek Komiserler, iki olasılık olduğunu belirtiyorlardı: Ya Müttefikler Kemalistlerin bu tip bir girişimini kuvvet kullanarak engelleyecek ve Ferit Paşa’yı koruyacaklardı ya da

¹¹² İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 125.

bu meseleler karşısında tam bir tarafsızlık tavrı benimseyeceklerdi. Müttefikler, ilk olasılıkta İstanbul'un yönetimini devralmak durumunda kalacaklar, tarafsız olmaları durumunda ise Ferit Paşa'yı devirip iktidara gelecek olan Kemalist Hükümetin saldırılarıyla baş başa kalacaklardı. Yüksek Komiserler, eğer Türklere dayatılan antlaşmanın uygulanmasını istiyorlarsa birinci olasılığın yani Ferit Paşa Hükümetinin silah gücüyle korunması gerektiğini ancak bunun Türkiye'ye yeni bir savaş ilan etmek demek olacağından, eğer Müttefik Hükümetleri buna hazır değillerse ikinci, yani tarafsızlık ihtimalini seçmeleri gerektiğini belirtmekteydiler. Yüksek Komiserler son olarak hükümetlerinin düşüncelerini ve kararlarını bir an önce kendilerine iletmelerini talep ederek telgrafı bitirmekteydiler.¹¹³ İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin ortaklaşa bir şekilde kendi hükümetlerine gönderdikleri bu telgrafta geçen cümlelere baktığımızda Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerin ilerleyişinden ciddi bir endişe duyduklarını net bir biçimde görmekteyiz. Ayrıca Müttefik hükümetlerin Mustafa Kemal realitesi karşısındaki kararsızlıklarının ve bocalayışlarının bedelini ödemek durumunda kalan Yüksek Komiserlerin içine düştükleri zor durum da açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Anadolu'daki direnişi tamamıyla kırmak için yeterli askeri güçleri bulunmayan İtilaf Devletleri, mevcut çıkmazdan nasıl çıkabileceklerine dair sonu gelmez tartışmalar yaparken, sahada ciddi bir askeri gücü bulunan Mustafa Kemal Paşa, zihninde netleştirmiş bulunduğu hedeflerine hızlı bir şekilde ilerliyor, bu da Türkiye'de görevli Müttefik askeri birimlerinin güvenliklerini büyük bir tehdit altına sokuyordu. Telgrafta Yüksek Komiserlerin hükümetlerinden "düşüncelerini ve kararlarını bir an önce kendilerine iletmelerini" talep etmeleri de Müttefik Hükümetlerinin meseleyi sürüncemede bırakmalarının artık tolare edilemeyecek bir noktaya geldiğinin açık bir ifadesiydi. Zira vaziyet artık yalnızca Anadolu'daki bazı şehirleri işgal eden askerleri değil, İstanbul gibi güvenli kabul edilen bir yerde dahi Yüksek Komiserleri tehlikeye atacak seviyeye ulaşmıştı. Bu durum üzerine İngiltere Yunanistan'la anlaşarak, Yunan kuvvetlerinin Kemalist kuvvetlere karşı Bandırma'ya ilerlemesine ve bölgeyi korumaya almasına karar vermiş ve bu kararını Bologna Konferansı'nda diğer Müttefiklerine duyurmuştu.¹¹⁴ Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetlerin büyüyüp gelişmesi İstanbul için bile tehdit

¹¹³ DBFP, FS, V: XIII, s. 87-88, (Belge No. 86, E 6721/3/44), Robeck'ten Curzon'a 17 Haziran 1920.

¹¹⁴ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 150-156.

oluşturabilecek bir düzeye erişmiş olmasına rağmen İngiliz Yüksek Komiserliği İstanbul'dan vazgeçme taraftarı değildi. Öyle ki Fransız Cumhurbaşkanı Millerand'ın, İstanbul'un askeri kontrolünü Fransızlara devredip İngiltere'nin yalnız Anadolu'dan sorumlu olması şeklindeki teklifi için Yüksek Komiser Robeck “eğer bu teklifi kabul ederlerse bunun İstanbul'daki dominant pozisyonlarından vazgeçmek demek olacağı” yorumunu yapmıştı. Robeck ayrıca İstanbul'un kara ve deniz hareketleri için çok uygun bir üs olduğunu belirtmiş ve bu önemli üsten vazgeçilmemesi gerektiğini savunmuştu. Robeck'in bir diğer itirazı da Fransızların Mustafa Kemal ile yeterince mücadele etmeyeceklerini düşünmesinden kaynaklanıyordu. Fransızların Kilikya'da Mustafa Kemal ile İngiltere'ye haber dahi vermeksizin ateşkes anlaşması imzalaması İngiltere'nin Fransa'ya olan güvenini sarsmıştı. Robeck kendileri milliyetçilere Barış Antlaşması'nı kabul ettirmeye çalışırken Fransızların Kilikya'da onlarla masaya oturduklarını ve kendi çıkarları için milliyetçilere taviz verebileceklerini söylüyordu. Dahası Robeck, Fransızların İstanbul'da milliyetçi bir hükümet kurulmasına izin verebileceklerini ve böylelikle Barış Antlaşması'nın uygulanmasını imkansız hale getirebileceklerini iddia ediyordu.¹¹⁵

Bu arada Müttefiklerin onayıyla 22 Haziran 1920'de harekete geçen Yunan kuvvetleri 24 Haziran'a kadar Akhisar, Salihli, Soma ve Kırkağaç'ı, 30 Haziran'da Balıkesir'i ve 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal ettiler. Bunu Temmuz ayının 20 ve 25'i arasında gerçekleşen Doğu Trakya'nın işgali takip etti. Yunan ilerleyişinin sürdüğü bu dönemde, 7 Temmuz 1920 tarihinde Müttefiklerin katılımıyla Spa Konferansı düzenlenmişti. Bu konferansta Türkler aleyhindeki konuşmalarının dozunu iyiden iyiye arttıran Lloyd George, “savaşın öncesine değin daima Türkleri koruduklarını ve toprak bütünlüklerini desteklediklerini ancak bunun karşılığında yalnızca nankörlük ve saldırganlık gördüklerini” ileri sürmüştü. Toplantıda ayrıca Lord Curzon, halihazırda Yunan hareketi başarı ile ilerlemekteyken Türklerle barış koşullarını dayatmaları gerektiği söylemiş, yani bir nevi fırsatı değerlendirmek gerektiğini savunmuştu. Toplantıda sonuç olarak Türkiye'ye Barış Antlaşması'nı

¹¹⁵ A.e., s. 165.

imzalaması için 10 gün mühlet tanınmasına karar verilmişti.¹¹⁶ Ancak bununla beraber belirtilmelidir ki Yunan ilerlemesinin başarıya ulaşp ulaşmayacağı İngiltere cephesinde şüpheyile karşılanan bir durumdu. Örneğin 8 Temmuz 1920 tarihinde Lord Curzon'a bir telgraf yollayan Robeck özetle Mustafa Kemal'in Yunan ilerlemesi karşısında ne yapacağını ve halkın Yunan ilerleyişine ne tepki vereceğini henüz bilmediklerini söylüyor ve olası bir Yunan gerilemesinin çok ciddi sonuçlar doğurarak, o güne dek elde edilmiş her şeyin kaybedilmesine neden olabileceği uyarısında bulunuyordu.¹¹⁷ Robeck'in önerisi İstanbul'daki Hükümetle Barış Antlaşması'nı imzalamak ve sonrasında hükümete Mustafa Kemal'e karşı mücadele etmeleri için askeri ve siyasi destek vermektir. Yunan kuvvetlerinin daha fazla ilerlemesinin tehlikeli olacağı konusunda uyarıda bulunan bir diğer İngiliz Subayı ise General Milne idi. O, Yunan kuvvetlerinin Eskişehir ve Ankara'ya ilerlemelerinin sakıncalı olacağını düşünüyor ve Türklerin karşısında zora düştüklerinde İngiltere'den yardım isteyerek İngiltere'yi de sahadaki savaşa sürükleyebileceklerinden endişe ediyordu.¹¹⁸ Lord Curzon'un bu konuda Robeck'e bir telgraf ile gönderdiği yanıtı ise zaten Venizelos'un, Türklerin antlaşmayı imzalaması durumunda ilerlemeyi tercih etmediği yönündeydi. Ancak Curzon telgrafının sonunda Mustafa Kemal'in İstanbul'daki hükümete ve Müttefiklere düşman olduğunu ve yenilmesinin ya da yok olmasının Barış Antlaşması'nın imzalanması için en garantili yol olacağını açıkça ifade etmekteydi.¹¹⁹

Bu zaman diliminde Mustafa Kemal'i yenilgiye uğratmak için çabalayan tek güç Yunan ordusu değildi. Damat Ferit Paşa'nın da bu meselede ciddi bir çabası vardı. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı 30 Temmuz 1920 tarihli bir belgeye göre Damat Ferit Paşa Yüksek Komiser ile görüşmüş ve Mustafa Kemal'e karşı hareket düzenlemek için kendisine 15.000 askerden oluşan bir kuvvet toplama izni verilmesini talep etmişti.¹²⁰ Ferit Paşa'nın bu önerisi Müttefiklerin Yüksek Komiserlerince ortaklaşa görüşülmüş ve görüşmenin sonunda 15.000 sayısının Mustafa Kemal'i bastırabilmek için yeterli olmayacağı, bunun yerine

¹¹⁶ A.e., s. 183-190.

¹¹⁷ A.e., s. 191.

¹¹⁸ A.e., s. 232.

¹¹⁹ A.e., s.240.

¹²⁰ A.e., s. 245.

milliyetçileri ikna etmek için İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'ya heyet yollanmasının mantıklı olacağı kanısına varmışlar ve bu fikirlerini kendi hükümetlerine iletmışlerdi.¹²¹ Bu heyet milliyetçilere, Yunan kuvvetlerinin başarılı bir şekilde ilerlediklerini hatırlatarak Türklerin yenildiklerini söyleyecek ve milliyetçilerin direnişinin ancak Yunan ordusunu daha fazla kışkırtarak ilerlemeye teşvik edeceği uyarısında bulunacaktı. Heyet onları ayrıca Türkiye'nin yok olmasına neden olabileceklerini söyleyerek caydırmaya çalışacaktı. Robeck'e göre bu heyet tamamıyla başarılı olamasa bile ılımlı milliyetçileri kendi saflarına çekerek Mustafa Kemal cephesinde bir çatlak oluşturabilir ve Türklerin askeri anlamda yenilgisini kolaylaştırabilirdi.¹²² Halbuki 1920 yazında başlayan mevzubahis Yunan ilerlemesi her ne kadar Bursa'nın düşüşü gibi büyük kayıplara ve BMM'nde bir süreliğine karamsar bir havanın belirmesine neden olmuşsa da bu ruh hali kısa sürede aşılmış ve Yunan ilerleyişine karşı kararlı bir duruş sergileme azmine dönüşmüştü.¹²³ Yani BMM'nde İngiliz Yüksek Komiserin tahayyül ettiği çatlağı oluşturmak pek o kadar kolay değildi.

C. “İttihatçılar” ve “Hakiki Milliyetçiler”: Hangisi Daha Güçlü?

Cephe hattında bu gelişmeler yaşanırken İngiliz istihbaratı Ankara ile ilgili çalışmalarına devam etmekteydi. Ankara'nın siyasi yapısını, ideolojisini ve kimlerden oluştuğunu çözümlemek İngiliz istihbaratının ciddi çaba sarf ettiği önemli bir konuydu. Bu doğrultuda, 12 Ağustos 1920 tarihinde İngiliz istihbaratı İstanbul şubesi tarafından hazırlanan bir raporda, Ankara ile ilgili önemli çözümlemeler yapıldığını görmekteyiz. Bu raporda istihbarat, Ankara'da “İttihatçılar” ve “hakiki milliyetçiler” şeklinde dikkat çekici bir ayrıma gitmekteydi. Rapora göre hakiki milliyetçiler Bolşevizm'i desteklemezken, Almanya'nın yenilmesiyle tüm planları mahvolan İttihatçılar, İngiltere'ye karşı düşman olan yeni bir müttefiği, yani Bolşevikleri desteklemeye başlamışlardı. Bolşevizm'in Türkiye'de yayılması için

¹²¹ Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 29-30.

¹²² İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 246-247.

¹²³ Ulvi Ufuk Tosun, “Millî Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: XXIV, No: 2, Haziran 2020, s. 572-576.

çaba gösteren İttihatçılar, Doğu ülkelerinde Bolşevizm'in yayılması planının Türkiye ayağını oluşturuyorlardı. Maksatları bu yolla İngiltere'nin doğudaki gücünü zayıflatarak prestijini parçalamaktı. Buna mukabil hakiki milliyetçiler arasında gösterilen Mustafa Kemal ise Bolşevizm ile isteksiz ve bir bakıma zoraki bir iş birliği içerisine girmişti. Raporda önemli bir detay olarak İttihatçıların, milliyetçi direniş hareketi içinde doğal bir şekilde bulunmayıp kendilerini bir şekilde oraya eklemlediklerinin belirtilmesiydi. İstihbarata göre İttihatçılar bununla kalmayıp iyice güçlenmiş bulunan milliyetçi direniş hareketini ele geçirmeye çalışmaktaydılar. Raporda İttihatçılarla hakiki milliyetçiler arasındaki bir diğer farkın, İttihatçıların bireysel kıskançlık içerisinde olmaları olduğu dile getirilmekteydi. Raporun altında İngiliz Dışişleri Bakanlığı mensupları tarafından yapılan yorumlar ise ilginçtir. Bu yorumlarda Anadolu'da iki grubun bulunduğu, birinci ve zayıf olanın dini ve vatani motivasyonla hareket eden, barış koşullarına direnen ve hilafetin itibarını sarsan Mustafa Kemal ve milliyetçiler, diğer grubun ise Türkiye'yi savunmak gibi bir kaygıları olmayan, Bolşevist ve Panislamist duygularla Doğu coğrafyası boyunca İngiltere'yi hedef alan, Türkiye'yi Bolşevik konseptli Panislamizm'e kurban eden, Yeşil Ordu aracılığıyla Lenin'in prensiplerini yaymaya çalışan, Talat ve Enver'in Yahudi-Alman-Bolşevik kombinasyonundan oluşan taraf olduğu belirtilmekteydi. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in İttihatçılar karşısında zayıf olduğuna dair değerlendirmeler yapılıyordu. Yorumların devamında Mustafa Kemal'in barış antlaşmasını kabul ederek Türkiye ve Osmanlı tahtını Bolşevik yayılmasıyla zor duruma düşürecek olan bu siyasal ortamdan kendisini çekmesi ve Ankara'da bir yandan Enver tarafından ayağı kaydırılırken diğer yandan uzun sürecek bir direnişe devam etmektense İstanbul'a gelmesi ve siyasete İstanbul'da devam etmesi önerilmekteydi. Dışişleri mensupları Mustafa Kemal'in Damat Ferit Paşa'nın ardılı olmasına izin verebileceklerini belirtiyorlardı.¹²⁴ Bu raporda istihbaratın Mustafa Kemal'in Bolşevizm'e dair hisleriyle ilgili çözümlemelerinin isabetli olduğunu belirtmekle beraber, Dışişleri Bakanlığı'nın Mustafa Kemal'e dair ortaya attığı beklentilerin çoğunun şaşılacak derecede gerçeklikten uzak olduğu açıktır. Yaşanan onca kanlı çatışmanın ve onca gerilimin ardından gelinen noktada Dışişleri

¹²⁴ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 252-260.

mensuplarının hala Mustafa Kemal'in Ankara'yı bırakıp İstanbul'a gelerek siyasete orada Damat Ferit'in ardılı olarak devam etmeyi kabul edebileceğini düşünebilmelerinin onun kafa yapısını, kişiliğini ve amaçlarını anlama konusunda fazla ilerleme kaydedemediklerini gösterdiği söylenebilir ancak bu yaklaşım herhalde mevcut konjonktür tarafından teşvik ediliyordu. Dışişleri yetkilileri Mustafa Kemal'in gerek Yunan ilerlemesi gerek Ankara'daki muhaliflerinin baskısı nedeniyle çok zor ve endişeli bir durumda olduğunu ve tavizkar bir tutumu kabul etmek zorunda kalabileceğini düşünmekteydiler.¹²⁵ Keza Lloyd George da o güne dek elde edilmiş Yunan zaferlerinin "Mustafa Kemal'in önemli biri olmadığını gösterdiğini" söylemekteydi.¹²⁶ Ancak bir İngiliz Dışişleri yetkilisi yaklaşık bir ay sonra, 6 Eylül 1920 tarihinde yine bir belgenin altına yazdığı notlarda "Mustafa Kemal'i Sadrazam yapmanın bir işe yaramayacağını zira Sadrazam olsa bile fikirlerinin değişmeyeceğini, yalnızca bir Bolşevik olacağını, İngilizlerin aleyhine çalışacağını ve Mezopotamya'daki radikal Arap unsurları İngilizlere karşı kışkırtacağını" ifade etmekteydi.¹²⁷ Yukarıdaki tüm değerlendirmeler bir arada düşünüldüğünde İngilizlerin genel olarak Anadolu hareketi içerisinde iki ana grup bulunduğunu, bunlardan ilkinin İttihatçılar olup İngilizlere ve genel anlamda Batı'yı duydukları düşmanlık sebebiyle Bolşevizme angaje olarak radikal kanadı temsil ettikleri, diğer grubun ise daha ılımlı milliyetçilerden oluştuğu gibi bir kanaate sahip oldukları görülüyor. Ancak yine görülüyor ki kimi zaman Mustafa Kemal Paşa'nın ismi de Bolşevizmle bir arada zikredilmektedir. Diğer yandan bu iki gruptan hangisinin daha güçlü olduğu konusunda da İngilizlerin kafasının oldukça karışık olduğu anlaşılıyor. Mustafa Kemal Anadolu'da ipleri elinde tutarken güvende ve mücadelesinde kararlı mıydı yoksa İttihatçıların her an bir darbeye kendisini alaşağı edebilecekleri endişesiyle Batılılara taviz verebilecek bir konumda mı bulunuyordu?

Açıkça görülmektedir ki İngilizler Türkiye meselesinde tam bir açmaz yaşıyorlardı. Elllerinde barış antlaşmasını Türklere zorla empoze edecek bir kuvvet yoktu. Dolayısıyla bu çözümsüzlük onları fikirsel olarak da bir savrulmaya ve sürekli

¹²⁵ A.e., s. 276.

¹²⁶ A.e., s. 283.

¹²⁷ A.e., s. 297.

kanaat değiştirerek cözümü bir orada bir burada aramaya ve bu doğrultuda gruplar ve şahışlar hakkında aceleci ve değişken yorumlara itiyordu.

İngiliz istihbaratının Mustafa Kemal'e dair yaptığı tespitlerden birisi de onun siyasi hamlelerinde pragmatizm ilkesine göre hareket ettiğiydi. Örneğin daha önce çeşitli İngiliz makamları tarafından Mustafa Kemal'e yakıştırılan "Panislamist" sıfatı için bir İngiliz istihbarat raporunda "Panislamist sıfatının ona uymadığı, yalnızca Türk çıkarlarını takip ettiği, her şeyi tamamıyla Anadolu'da uygulamaya koyduğu milliyetçi planlarına uyup uymaması bakımından değerlendirdiği" belirtilmekteydi.¹²⁸ Bu konuda İngiliz istihbaratı yüzeysel bir yaklaşımla görünürde olanı hemen doğru kabul etmek yerine meselenin perde arkasına odaklanmak suretiyle isabetli bir yaklaşımda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in birtakım söylemlerinden ziyade genel olarak eylemlerine odaklanması İngiliz istihbaratını onun Panislamik ya da Bolşevik olmayıp bu ideolojilere kendi planlarını başarıya ulaştırmak adına göstermelik bir yakınlık sergilediği sonucuna ulaştırmıştır ki bu görüş oldukça isabetlidir.

D. Sevr Sonrası: Sahadaki Gerçeğe Rağmen İngilizler Mustafa Kemal Paşa'yı Doğrudan Muhatap Almak İstemiyor

10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti Sevr Barış Antlaşması'nı imzaladı. Sultan Vahdettin 21 Ağustos'ta Yıldız Sarayı'nda görüştüğü Robeck'e antlaşmanın Türkiye için bir ölüm kararı olduğunu ama gelecekte İngiliz yardımına güvенеbileceęi ümidiyle imzalanmasına onay verdiğini söylemişti. Sultan ayrıca Türkiye'yi maceraya sürükleyenlerin gerçekte Türk olmadıklarını, gerçek Türklerin geleneksel İngiliz dostluğunu desteklediğini ileri sürmüřtü¹²⁹. Ancak antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için tarafların yetkili mercilerince onaylanması gerekiyordu. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda bu iş Meclis-i Umumi'ye düşüyordu ama Meclis-i Mebusan kapalı olduğundan bu mümkün değildi. Damat Ferit Paşa ise zaruret gereği padişahın onayının yeterli olacağı görüşünde idi¹³⁰. Ancak antlaşma

¹²⁸ A.e., s. 323.

¹²⁹ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 109.

¹³⁰ Aydoğdu, a.g.t., s. 27.

onaylansa bile sahada uygulanmasının önünde Anadolu direnişi gibi bir engel bulunmaktaydı. Barış koşullarına Mustafa Kemal'in önderlik ettiği hareketin kararlı bir biçimde direnmeyi sürdürmesi ülkede siyasi belirsizliğin gitgide artmasına yol açmaktaydı. Bu belirsizliğin çözülmesi için Yüksek Komiserlik bünyesinde ciddi bir çaba harcanmaktaydı. Nihayet düşünceler Anadolu'nun bir heyet vasıtasıyla ikna edilmeye çalışılması yönüne doğru kaydı. Bu konuda Yüksek Komiserlik Tercümanı Ryan'ın hazırladığı bir muhtıradaki ilginç yaklaşımlar öne sürülmekteydi. Buna göre Ryan İstanbul Hükümetinin iflas ettiğini ve Ferit Paşa'nın gözden düştüğünü söyleyerek onun istifasının "havayı temizleyeceğini" belirtiyordu. Ancak Ryan devamında, onun istifasının ardından hem Milliyetçiler tarafından benimsenecek hem de Barış Antlaşması'nı destekleyecek herhangi bir hükümetin de ufukta görünmediğini dile getiriyordu.¹³¹ İngiltere ile ciddi bir iş birliği içine girerek Milliyetçileri yenilgiye uğratmaya çalışan Ferit Paşa'nın yine bir İngiliz görevlisi tarafından "istifa etmesinin havayı temizleyeceği" şeklinde anılması ilginç bir durumdu. Bu durum bize Mustafa Kemal'in sahada ne denli güçlendiğini göstermektedir. Öyle ki Yüksek Komiserliğin önemli bir mensubu tarafından onu yenilgiye uğratmaya çalışan hükümetin başındaki Ferit Paşa'nın istifasının "havayı temizleyeceği" dile getiriliyordu. Ryan ayrıca Anadolu'ya yollanacak heyete de çok fazla umut bağlamamak gerektiğinin altını çiziyordu. Yüksek Komiserliğin, Yunan ordusunun başarı şansına da çok fazla ihtimal vermediği göz önüne alındığında, Mustafa Kemal'i yenme konusunda karamsar ve ümitsiz bir durumda oldukları açıktır. Zaten Robeck, Anadolu'ya heyet yollanmasını "karanlıkta bir sıçrayış" olarak nitelendirerek durumun ümitsizliği doğrudan dile getirmiş bulunmaktaydı.¹³² Damat Ferit Paşa'nın istifası etmesi gerektiği düşüncesi, Fransız Yüksek Komiseri Defrance tarafından da desteklenmekteydi. Defrance Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını zorunlu buluyor ve Damat Ferit Paşa'nın karakterinin bu anlaşmanın gerçekleşmesine engel teşkil ettiğini düşünüyordu.¹³³ Yüksek Komiserler için, Ankara'daki isimleri etkileyebileceğini umdukları Tevfik Paşa, tabiri caizse artık vadesi dolmuş bulunan Damat Ferit Paşa'ya karşı güçlü bir alternatif olarak belirmiş

¹³¹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: II, s. 328-332.

¹³² A.e., s. 336.

¹³³ Aydoğdu, a.g.t., s. 40.

bulunmaktaydı.¹³⁴ Neticede iyice yıpranmış bulunan Ferit Paşa Hükümeti istifasını ilan etmiş ve 21 Ekim 1920 tarihinde Tevfik Paşa hükümeti iktidara gelmiş bulunmaktaydı.

Bu zaman diliminde askeri ve siyasi sahada Ankara lehine önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Milli Mücadele'nin Doğu cephesinde, Türk ordusu Ermeni kuvvetlerini mağlubiyete uğratarak ilk belirleyici askeri başarısını elde etmiş ve 2 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalanmıştı.¹³⁵ Anlaşmaya göre Ermeniler Doğu Anadolu bölgesindeki taleplerinden vazgeçiyor ve böylelikle Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul etmiş oluyorlardı. Doğu'da kazanılan bu zaferin, İngilizler üzerinde mühim bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Bu konuda İngiliz Albayı Stokes'in Lord Curzon'a yazdığı telgrafta değinmek isabetli olacaktır. Stokes bu telgrafında Türklerin Doğu cephesinde Ermeniler üzerinde kazandıkları birtakım başarılarla değindikten sonra Türklerle dostluk kurulabileceğini, bunun Yunan ilerleyişini destekleme politikasından ve dolayısıyla Yunan dostluğundan vazgeçmek demek olacağını ancak aynı zamanda tüm İslam dünyasının dostluğunu kazanmak anlamına da geleceğini söyleyerek meseleye iki yönlü bir bakış açısı getirmişti.¹³⁶ Stokes'in bu önerisi kabul edilmemiş olmakla beraber, İngiliz cephesinde Mustafa Kemal meselesine oldukça farklı bir bakış açısına sahip kişilerin de bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu isimlerden biri de I. Dünya Savaşı sırasında Kut'ül-Amare'de Osmanlı ordusu tarafından esir alınan ve savaştan sonra İngiltere'ye dönerek Avam kamerasına giren General Townshed idi. Townshed Avam kamerasındaki diğer bazı isimler gibi Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmak ve bunun için Fransızlarla birlikte hareket etmek gerektiğini savunuyordu. Buna karşı Başbakan Lloyd George ise Türkiye'de güç ve yetki sahibi birileriyle müzakere etmenin arzu edilir bir şey olduğunu ancak İngiltere tarafından resmen tanınan yegane hükümet olan İstanbul Hükümeti'ni bırakıp topladığı kuvvetler Yunan ordusu tarafından kolayca dağıtılan

¹³⁴ A.e., s. 57

¹³⁵ Hakan Uzun, "Doğu Cephesinin Değerlendirilmesi", **Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayimillie, Düzenli Ordu ve Cepheler**, Ankara, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 44.

¹³⁶ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: II, s. 393.

asi bir generalin kapısını çalıp barış dilenmenin mantıksız olduğunu ileri sürüyordu. George'a göre Yunanistan büyüyüp kuvvetlenecekti ve İngiltere'nin Yunan dostluğuna ihtiyacı vardı. Ayrıca geleneksel Türk-Rus mücadelesinin yeniden başladığını, yani Türk-Bolşevik işbirliğinden korkulmaması gerektiğini savunuyordu¹³⁷

Mustafa Kemal'in sahadaki gücünü gittikçe arttırması her ne kadar İngiltere'yi çaresiz bir duruma sürüklemiş bulunsa da gelinen noktada İngiltere Mustafa Kemal ile doğrudan müzakere masasına oturmaktan uzaktı. Öyle ki Dışişleri Bakanlığı mensuplarınca yapılan yorumlarda Türklerle eninde sonunda masaya oturmak gerekeceği kabul ediliyor ancak bunun Mustafa Kemal ile değil Babıali'yle olması gerektiği belirtiliyordu. Gerekçe olarak ise Mustafa Kemal ile masaya oturmaları durumunda Ankara'nın özgüveninin yükseleceği ve taleplerinin dozunu arttıracakları endişesi belirtilmekteydi.¹³⁸ Bu noktada eğer İngiltere Mustafa Kemal ile müzakere masasına oturmayı düşünmüyorsa neden Anadolu'ya bir heyet yollanmasını destekledi sorusu sorulabilir. Ancak belirtilmelidir ki yollanması düşünülen heyet müzakereden çok milliyetçilerin teslim olmalarını ve ağır koşulları kabullenmelerini talep edecek bir heyet mahiyetindeydi. Ayrıca bu heyet en azından resmi olarak Müttefikler adına değil, İstanbul Hükümeti adına gönderilecek bir heyetti. Yani Ankara ile masaya oturacak olan Londra değil, İstanbul'du.

Mustafa Kemal ile görüşmenin sakıncalı olduğunu düşünmelerine rağmen İngilizleri bu hususta teşvik eden aracı rolünde bazı kişiler de mevcuttu. Mustafa Kemal ile yakın teması bulunan eski Bulgar mebusu Atchkoff da bunlardan biriydi. Atchkoff Sofya'daki İngiliz elçiliğine bizzat giderek İngiltere'nin Mustafa Kemal ile görüşmesi için telkinde bulunmuştu. Atchkoff'un İngiliz elçiliğinde söylediklerine göre Mustafa Kemal Bolşevizm'i kabul etmek istemiyordu. O, ayrıca sınırları mevcut Erivan Cumhuriyetinin ötesine geçmeyen ve Türkiye'ye komplo kurmayacak bir Ermenistan'ın varlığına da karşı değildi. Atchkoff devamında Mustafa Kemal'in İngiltere'nin desteğine, İtalya ve Fransa'nın desteğinden daha çok önem verdiğini,

¹³⁷ **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Yay. Haz.: Kemal Gurulkan v.d., Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007, s. 46-49.

¹³⁸ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: II, s. 417-418.

İngilizlerin İzmir'i Yunanlara vermekten vazgeçmeleri ve seküler, bağımsız ve güçlü bir Türkiye'yi desteklemeleri durumunda Mustafa Kemal'in Kızılırla işbirliği yapmayı reddedeceğini, hatta her valisinin yanında bir İngiliz danışman bulundurmaya dahi ikna olabileceğini söylemişti. Atchkoff ayrıca bu işten İngiltere'nin de çok büyük kazanç elde edeceğini, tüm Mezopotamya ve Orta Doğu'da, yani bir bakıma İslam dünyasında büyük bir takdir toplayacağını dile getirmişti. İngiltere'nin Sofya Elçisi Sir A. Peel tarafından hazırlanıp Curzon'a sunulan bu telgrafın altına İngiliz Dışışleri Bakanlığı mensupları tarafından yapılan yorumlar şöyleydi: D. G. Osborne "bu söylenenlere göre Mustafa Kemal'in taleplerinin oldukça "ılımlı" ve "Türkiye ile bir mutabakata varmanın avantajlarının kendileri için inkar edilemez" olduğunu ifade etmekteydi.¹³⁹ Ancak diğer yorumlar bu kadar olumlu değildi. Örneğin G. H. Fitzmaurice, Mustafa Kemal'in istediği Ermenistan sınırlarının Wilson ilkelerine uymadığını belirtiyor, bir diğeri ise "bunun diğer Müttefiklerin aleyhine olarak Müttefiklerden birinin gözüne girmeye çalışan sıradan bir Türk manevrası" olduğunu ifade ediyordu.¹⁴⁰ Atchkoff'un Mustafa Kemal'den talimat aldığı, bunun Mustafa Kemal tarafından İngiltere'yi müttefiklerinden ayırarak Babıali ile değil kendisiyle görüşmeye ikna etmek için sarf edilen sinsice bir çaba olduğu da İngiliz Dışışleri mensuplarınca dile getirilenler arasındaydı.¹⁴¹

Ancak yine de Dışışleri mensupları Atchkoff üzerinden Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya yapmanın getiri ve götürüsü üzerine de kafa yordular. Bir anlaşmaya varılması durumunda Türklerin güçlenerek Hindistan ve Filistin gibi yerlerde İngiliz karşısı kışkırtma politikalarına başlayabileceklerini dile getirerek bu anlaşmayı riskli gördüklerini ifade etmişlerdi. Türkiye'de en güçlü oluşumun hala İTC olduğunu düşünen Dışışleri mensupları, onların ılımlılarının "sözüm ona milliyetçiler" olarak adlandırıldıklarını beyan etmekteydiler. Ancak öte yandan milliyetçilerle görüşmeyi reddetmenin onları Bolşevik nüfuzuna kaptırma gibi bir risk taşıdığını da dile getiriyorlardı. Ayrıca Mustafa Kemal'in İngiliz koşullarını kabul etmesi durumunda ona İstanbul'da örneğin Harbiye Nazırı olma şansı verebileceklerini, böylelikle onun

¹³⁹ A.e., s. 422-423.

¹⁴⁰ A.e., s. 429.

¹⁴¹ A.e., s. 477.

kendi kontrollerinde olacağını ve milliyetçi hareketin de böylece sonunun gelebileceğini belirtiyorlardı. Devamında Sevr'i olduğu gibi dayatmanın Türk aşırı uçlarına fırsat verdiğini, revize ederek ılımlıların desteğini kazanabileceklerini ifade etmekteydiler. Son olarak Dışışleri mensuplarından Osborne, meselenin Ankara ve İstanbul hükümetlerini, oturup karşılıklı olarak şartları görüşebilecekleri tek bir vücut haline getirip aynı zamanda Sevr'de ne gibi modifikasyonlar yapabileceklerini düşünmek olduğunu dile getirmekteydi.¹⁴² Sonuç olarak İngiliz siyasi çevrelerinde Sevr Antlaşması'nın hafifletilmesinin ancak küçük detaylar konusunda kabul edildiğini, antlaşmanın genel hatlarının değiştirilmesinin reddedildiğini net bir şekilde ifade edebiliriz.

E. Sevr'de Küçük Tavizlerle Mustafa Kemal'i Kazanma Hayali

Doğu cephesinde Ermeni kuvvetlerinin Türk kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılması, Müttefiklerin Anadolu'ya büyük bir hareket yapacak güçte olmamaları ve Yunan ilerleyişinin nasıl bir sonla karşılaşacağını bilinmezliği gibi durumlar, Müttefik çevrelerinde Sevr Antlaşması'nın koşulların hafifletilmesi ve Anadolu'da yeni bir politika benimsenmesi fikrini doğurmuştu. Yüksek Komiser Sir de Robeck, Curzon'a gönderdiği bir telgrafta benimsenecek bu yeni politikanın nasıl şekillenmesi gerektiği üzerine bir şema çizmiştir. Buna göre Robeck oluşturulması muhtemel yeni politikanın, Anadolu'nun yatıştırılması, sürecin Müttefiklerin itibarının Doğu'nun ve milliyetçilerin nazarında en az hasar görecekt biçimde atlatılması, gayrimüslim azınlıkların güvenliği ve Türklere verilecek tavizler başlıklarına odaklanarak şekillendirilmesi gerektiğini savunuyordu. Robeck Anadolu'nun yatıştırılması için İzmir'in Yunanistan'a değil uluslararası bir yönetime devredilmesini, İslam dünyasının ve Anadolu'daki milliyetçilerin gözlerindeki itibarlarını koruyabilmek için bölgesel gerginliklerde "dürüst aracı" rolünü üstlenmeyi, Bolşeviklere karşı İslam'ın koruyuculuğu rolüne bürünerek Müslüman toplumları manipüle etmeyi, Bolşeviklerle Kemalistlerin aralarına düşmanlık sokmayı ve gayrimüslim azınlıkların güvenliklerini sağlayabilmek için Müttefiklerin

¹⁴² A.e., s. 454-457.

Türk yönetimi ve Türk jandarması üzerinde mümkün olduğu kadar güçlü kontrol sahibi oldukları bir durum yaratmayı öneriyordu.¹⁴³ Ancak ortaya atılan Sevr'i revize etme fikrine İngiliz Başbakanı Lloyd George şiddetle karşı çıkmaktaydı. 3 Aralık 1920 tarihinde Müttefiklerin katılımıyla düzenlenen Londra Konferansı'nda söz alan Fransız temsilcisi M. Leygues'in, Sevr Antlaşması'nın Türklerin onurunu incittiğini, revize edilmesi gerektiğini ve İzmir'in Türklerin yönetiminde fakat aynı zamanda uluslararası denetime açık bir şehir olabileceğini dile getirmesi üzerine George, Osmanlı Devleti'nin kötü yönetiminden kurtarılan yerlerin şimdi Türklere geri verilmesinin Müttefikler için alçaltıcı bir durum olacağını, İzmir'in hiçbir şekilde Türklere verilmesinin kabul edilemeyeceğini, şayet Yunanlar bunu kabul ederse bu utancın onlarla kalacağını ve İzmir'de uluslararası kontrol seçeneğinin Mustafa Kemal ve diğer haydutlara ortam sağlayacağını dile getirerek M. Leygues'in önerilerine sert bir dille karşı çıkmıştı. Leygues cevaben Türklerin hakim oldukları bölgelerde kötü yönetim sergilediklerini kabul etmiş ancak Yunanların da ele geçirdikleri yerlerde kötü yönetim sergilediklerini söyleyerek Yunanların Türklerden daha iyi bir seçenek olduğu yargısını sorgulamıştı. Leygues ayrıca Türklerin Bolşeviklerle anlaşma yolunda olduklarını belirterek bunun çok tehlikeli olacağını hatırlatmış ve Türkleri kendi yanlarına çekmeleri gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine George Türklerin Bolşeviklerle anlaşma yolunda değil, çatışma yolunda olduklarını, Mustafa Kemal'in yüzünü Batı'ya değil, Turancı hırslarla Doğu'ya döndüğünü, Türklerin kendilerine yıllarca yardım eden İngiltere ve Fransa'ya ihanet ettiklerini ve ayrıca Türklerin Yunanlardan daha iyi bir dost olduğunu söyleyemeyeceğini dile getirmişti.¹⁴⁴ Müttefikler cephesinde ortaya çıkan Sevr'in revize edilmesi düşüncesi, İngiltere tarafından en üst perdeden son derece sert bir dille reddedilmişti. Yine aynı konferansta Lord Curzon, Sevr Antlaşması'nın ana hatlarının değiştirilemeyeceğini ancak küçük ayrıntılarda değişim yapılabileceğini belirtmişti.

İngiltere Savaş Bakanlığı "Türkiye ile yapılacak herhangi bir antlaşmanın temsil kabiliyetine sahip bir hükümetle yapılması gerektiğini, bu hükümetin de ancak

¹⁴³ A.e., s. 429-430.

¹⁴⁴ A.e., s. 432-441.

“Genç Türkler” ile “Yaşlı Türkler” bir araya getirilerek oluşturulabileceğini, yeni bir başın gerektiğini, Enver ve Cemal’i Orta Asya’da kendi kişisel hırs ve entrikalarını sürdürmeleri için bir belirsizliğe ya da Rusya’nın kollarına atan Mustafa Kemal’in bu iş için en uygun kişi olarak göründüğünü” ifade ediyordu. Belgenin alt kısmında Dışişleri Bakanlığı tarafından düşünülen notta ise “İzzet Paşa’nın da uygun bir isim olabileceği” dile getirilmekteydi.¹⁴⁵ Bu cümlelerde geçen “Genç Türkler” ile “Yaşlı Türklerin” bir araya getirilmesinden kasıt, Ankara ile İstanbul’un birleşerek tek bir hükümet haline getirilmesi gibi görünmektedir. Savaş Bakanlığı böylesi bir hükümetin başına gelmek için en uygun kişinin de Mustafa Kemal olarak görüldüğünü belirtmekteydi. Enver Paşa, Müttefikler tarafından Türkiye’yi kendileriyle savaşa sürükleyen ve savaş suçları işleyen kişi olarak görüldüğü için İngiltere’nin gözünde çok kötü bir itibara sahipti. İngiliz Savaş Bakanlığının, Sevr’e karşı olan Enver ve Mustafa Kemal arasında Mustafa Kemal’in daha iyi bir seçenek olduğunu düşünmesindeki nedenin Enver’in bu kötü itibara sahip olması olduğunu söyleyebiliriz.

İngiliz devlet adamları ve siyasi çevrelerinin Türkiye’nin siyasal ortamına dair tartışmaları sürüp giderken İngiliz istihbaratı Anadolu’da yürütülen savaşın ve siyasal ortamın geleceğine dair raporlar oluşturmaya devam etmekteydi. 1920 yılının Kasım sonu ve Aralık başını oluşturan bir haftalık süreyi kapsayan bir raporda İngiliz istihbaratı Türk-Yunan savaşını kastederek, “savaşın başlamasından itibaren 6 ay geçmesine rağmen savaşın hala bitecek gibi durmadığını, Venizelos’un ‘meseleyi Yunan mermileri yoluyla çok kısa bir süre içinde halledeceğine’ dair verdiği sözün hala yerine getirilememiş olduğunu” ifade etmekteydi. “Ölüm-kalım meselelerinin süngüyle çözülemeyeceğini” belirten istihbarat, “Yunan süngülerinin meseleyi ancak bütün bir Türk ulusunu yok ederek çözebileceğini ancak bunun hem Venizelos’un hem de Lloyd George’un başarabileceğinin ötesinde” olduğunu dile getirmekteydi. İstihbarat son olarak “bu meselenin ancak Türk ulusunun kendisi tarafından çözülebileceğini, güç uygulamanın gücü boşa harcamak demek olduğunu” ifade etmekteydi.¹⁴⁶ Henüz 1920 yılında, Yunan ordusunun kesin bir

¹⁴⁵ A.e., s. 466.

¹⁴⁶ A.e., s. 504.

yenilgi alacağına dair ortada herhangi bir kesin kanıt mevcut değilken İngiliz istihbaratının konuya bu denli objektif ve soğukkanlı bakabilmesi kayda değer bir durumdur.

Müttefikler, özellikle İngiltere tarafından Türkiye'ye dayatılan Sevr Antlaşması'na direnerek Türkiye ve Avrupa'da gündeme oturan Mustafa Kemal'in demeçleri İngiliz basınında da kendisine yer bulmaya başlamıştı. 1921 yılı Ocak ayında İngiliz Daily Express gazetesine demeç veren Mustafa Kemal, Türkiye'nin ulusal sınırlar içinde tam bağımsızlık için savaştığını, emperyalist ve kapitalist ülkelere karşı yaşama haklarını savunduklarını, halkı yoksulluktan kurtararak müreffeh bir ülke kurmak istediklerini dile getirerek verilen mücadelenin amaçlarını özetlemiştir.¹⁴⁷

İngiliz siyasi çevreleri her ne kadar Sevr Antlaşması'nda ancak küçük detaylarda değişime gidebileceklerini, antlaşmanın genel hatlarıyla aynı kalacağını söyleseler de Yunan ordusunun düştüğü zor durum ve Mustafa Kemal'in kararlı duruşu İngiltere'yi, Sevr'de Türkler lehine yapılacak değişimlerin çapını genişletmeyi kabullenmeye itmekteydi. Nitekim 7 Ocak 1921 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe bir Fransız diplomat ile gerçekleştirdiği görüşmede bu konu üzerinde durmuştu. Bu görüşmede Crowe, Fransız diplomat ile meselenin gittikçe çıkmaza sürüklendiği konusunda mutabık kalmış ve neler yapılabileceği üzerine fikir yürütmüştü. Crowe her ne kadar Anadolu'da içine düştükleri durumun umutsuzluğunun farkında olsa da görüşme talebinin Mustafa Kemal'den gelmesi gerektiğini savunuyordu. Crowe'a göre Mustafa Kemal böyle bir talepte bulunabilirdi çünkü Bolşevik baskısı altındaydı ve İngiltere ile anlaşmak için bir bakıma adım atmaya mecburdu. Yani ona göre Mustafa Kemal Bolşevik baskısı karşısında İngiltere'nin müttefikliğine muhtaç durumdaydı. Crowe'un bu fikirlerinde dönemin Türk dış siyasi konjonktüründe meydana gelen değişimi iyi okuyamamaktan, belki de bu değişimden bihaber olmaktan kaynaklanan bir hata söz konusudur. O, öteden beri Türk dış politikasının önemli bir unsuru olan Rusya ile Batı arasında denge kurmaya dayalı Türk stratejisinden hareketle, Mustafa Kemal'in

¹⁴⁷ **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 8.

Rusya'yı dengelemek için kendilerine yani Batı'ya muhtaç olduğunu düşünmekteydi. Crowe'un bu yaklaşımının problemi şudur ki bu düşünce, ancak Türklerin denge politikası geleneğini ne pahasına olursa olsun devam ettirecekleri varsayımı gerçek kabul edildiğinde doğru olabilir. Yani Crowe, Türklerin ne pahasına olursa olsun denge politikasından vazgeçemeyeceklerini ve bu bağlamda eninde sonunda Batı'nın kapısına geleceklerini varsayıyordu. Halbuki dönemin konjonktüründe Türkler, Batı ile anlaşma ümitleri zayıfladığı zaman yüzlerini yavaş yavaş, Türklerin bağımsızlığına daha saygılı bir tablo çizen Doğu'ya dönmeye başlıyorlardı. Batı ve Batılılaşma her ne kadar dönemin Türk aydınının geneli için öncelikli olsa da anlaşma ümidi söndüğü zaman Batı, Türk aydınının gözündeki vazgeçilmezliğini yitirmeye başlamaktaydı. Ayrıca söz konusu durumda İngiltere'nin Türkleri kaybetme endişesi, Türklerin İngiltere'yi kaybetme endişesinden daha az görünmemektedir. İngiltere her ne kadar Sevr'i kabul ettirme konusunda direktse ve Türklere karşı oldukça katı bir tutum takınsa da Türklerin İngiltere'den tamamıyla vazgeçip yüzünü Bolşevik Rusya'ya dönmesi İngiltere için oldukça endişe verici bir senaryoydu. Öyle ki Milli Mücadeleyi yürüten önderler, İngiltere'nin bu endişesini ustaca kullanmışlar ve İngiltere'nin üzerindeki bu psikolojik baskıdan faydalanmasını bilmişlerdir.¹⁴⁸ Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Crowe'un Mustafa Kemal'in er ya da geç İngiltere'nin kapısına geleceği ve onların şartlarına bir nevi boyun eğmek zorunda kalacağı tarzındaki varsayımının yanlışlığı su yüzüne çıkmaktadır.

Crowe, Sevr'de ne gibi değişiklikler yapabileceklerini netleştirmeleri gerektiğini söylerken, belgenin altına kısa birkaç not düşen Lord Curzon, yapılabilecek değişiklikler konusunda önerilerde bulunmaktaydı. Buna göre Curzon, "İzmir'de yalnızca kalede dalgalanacak bir Türk bayrağından daha fazlası olacak bir Türk yönetiminin kabul edilebileceğinden" ve "Yunan istilasını olmaksızın bir Yunan yönetimi sağlanabileceğinden" bahsetmekteydi. Lord Curzon'un düşüncesi burada tam anlaşılamamakla beraber Müttefiklerin denetiminde bir Türk-Yunan ortaklaşa yönetiminden bahsettiği tahmininde bulunmak güç değildir.

¹⁴⁸ Fahri Yetim, "Milli Mücadele Dönemi Türk Dış politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XXVII, No: 79, Mart 2011, s. 80.

F. Yüksek Komiserliğin 1920 Yıllık Raporunda Mustafa Kemal Paşa

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanıp 1921 yılı Nisan ayında Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve Türkiye'de 1920 yılına ait gelişmeleri özetleyen yıllık rapor konumuz açısından bir hayli önemlidir. Ali Satan'ın da ifade ettiği gibi Yüksek Komiserliğin yıllık raporları günlük ya da haftalık raporlardan çok daha sağlıklı raporlardır. Bu raporlar bir an önce merkeze bilgi gönderme telaşından uzak olarak ve pek çok veri ve bilgiyi harmanlayarak kaleme alınmalarından dolayı soğukkanlı bir bakış açısı içermektedir¹⁴⁹. Bu raporların bizi ilgilendiren esas kısmı Mustafa Kemal Paşa ile ilgili değerlendirmelerdir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'ya dair Yüksek Komiserliğin temel görüşünün nihai olarak ne gibi bir şekil aldığını görme imkanına kavuşmuş oluyoruz.

1920 yılına ait yıllık raporda Mustafa Kemal Paşa'nın çalışkanlığından ve eğitim hayatındaki başarılı çizgisinden kısaca bahsedildikten sonra onun arkadaşları arasında pek de popüler olmadığı ve kibirli olduğunun söylenebileceği ifade edilmektedir. 1907'de Selanik'te İTC'ye girmek suretiyle “farmasonlar” arasına katılmış ve İttihatçı fikirlerin en ateşli savunucularından biri olmuştur. Bir asker olarak iyi teşkilatçılığıyla ön plana çıkmaktadır. Halihazırda devam eden eğlence ve içkiye düşkünlüğünün Sofya'daki askeri ateşelik günlerine dayandığı söylenmektedir. Ayrıca söylenenlerden biri de savaş sırasında üst düzeyde cesaret gösterdiği ve bir gözünü yitirmiş olduğudur. Enver Paşa ve Almanlarla ilişkileri oldukça kötüdür ve bu sebeple Vahdettin dünya savaşı yıllarında veliaht olduğu dönemde onu Enver Paşa'ya karşı bir denge unsuru olarak düşündüğü ifade edilmektedir. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderildiği andan itibaren Milli Mücadele hareketi ile temas kurarak bu hareketin en önde gelen lideri konumuna yükselmiştir ve hareket içerisindeki ahsî ağırlığı oldukça fazladır. Aslında daha İstanbul'da iken Milli Mücadele hareketinin tohumlarının atıldığı askeri çevrelerin örgütlenmesinde de etkili bir rol oynamıştır. Mevcut liderlik konumunu muhafaza

¹⁴⁹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, Der.: Ali Satan, Çev.: Burak Özsoz, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2010, s. 14.

etmesi idari ve siyasi yetenekleri ve kararlılığıyla ilgilidir. Muhtemelen kendi hazırladığı konuşmaları onun kitleleri ve her türlü durumu yönlendirme ve yönetme yeteneğini göstermektedir. Gösterişli yapısı ve otoriterliğinden yola çıkılarak vatansever ve dürüst olmadığını ileri sürmek için herhangi bir sebep bulunmamaktadır.¹⁵⁰

Görüldüğü gibi 1921 yılı Nisan ayı itibarıyla Mustafa Kemal Paşa İngiliz Yüksek Komiserliği nazarında bir takım karakter özellikleri sebebiyle pek çok yoldaşı tarafından o kadar da haz edilmeyen ama yine sevilmeyen ama pek çok alandaki yetenekleri sebebiyle Milli Mücadele hareketi içerisinde alternatifi gözükmeyen bir lider konumundaydı. Vatanseverliği ve dürüstlüğü tartışma konusu yapılmıyordu. İttihatçılığın içinden çıkmış olmakla beraber Enver Paşa ve Almanlara karşı soğuk tutumu her halde özel bir vurguyu hak ediyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

¹⁵⁰ A.e., s. 157-158.

TÜRK ORDUSUNUN ZAFERLERİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN GÖZARDI EDİLEMEZ LİDERLİĞİ

A. Birinci İnönü Zaferi’nin Etkileri

1921 yılı Ocak ayının 6’sında Yunanlar tarafından başlatılan saldırının ayın 11’inde İnönü mevzilerinde yeni teşkil edilen düzenli Türk kuvvetleri tarafından durdurulması ve Yunanların geri çekilmesi, kimi İngiliz yetkililerinin Sevr Antlaşması’na ve Ankara’ya bakış açılarını gözden geçirmelerine sebep olan bir gelişmeydi. Ne var ki pek çoğu için hala keskin bir dönüş söz konusu değildi ve hatta bir dönüşüme sıcak bakmayanlar da mevcuttu.

20 Ocak’ta yeni Yüksek Komiser Sir H. Rumbold’un Lord Curzon’a gönderdiği telgraf önemli tespitler ve iddialar barındırıyordu. Rumbold “Mustafa Kemal’i bir haydut elebaşı olarak görmenin artık bir faydasının olmadığını, onun Anadolu’da bir hükümet kadar etkili olduğunu, toplumun çoğunluğunun onu koyun gibi takip ettiklerini, bazı yerel anti-Kemalist ayaklanmaların kolaylıkla bastırılabilmesini ve Hristiyan azınlıkların baskı altında olmalarına rağmen durumlarının kötü olmadığını” söylemekteydi. Rumbold ayrıca Ankara’nın da ekonomik anlamda zor durumda olmasına rağmen maaş ödemeleri konusunda İstanbul’dan daha iyi bir durumda olduğunu belirtiyordu. Telgrafında İngiltere adına özeleştiriyen Rumbold “zamanında Milliyetçileri büyük toprak fedakarlıklarına zorlamasalar, bugün onların ılımlıları ile radikallerini birbirlerinden ayırabileceklerini ancak artık bunun çok zor olduğunu” ifade etmekteydi. Bununla beraber Rumbold, Milliyetçilerin içinde İngiltere ile dostluk kurmayı isteyenlerin olduğunu da belirtmekteydi. Rumbold ilginç bir şekilde İstanbul Hükümeti’nin (bu sırada iktidarda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti bulunuyordu) bile Mustafa Kemal’i desteklediğini, İngiltere’ye ise ancak göstermelik bir bağlılık halinde olduğunu dile getirmekteydi. Rumbold son olarak Müttefiklerin Sevr’i uygulanacak tek yol olarak görmelerinden dolayı meselenin içinden çıkılmaz bir halde olduğunu belirtiyordu. Ancak tüm bu söylediklerine rağmen Rumbold, Mustafa Kemal hükümetini tanımak konusunda mesafeli bir tavır takınıyor ve “Mustafa Kemal hükümetini tanımaksızın

barışın imzalanabilmesini istediğini” ifade ediyordu.¹⁵¹ Anlaşılan Rumbold hala Ankara’nın barış masasına İstanbul Hükümeti’nin bir parçası, eklentisi olarak oturmayı kabul edebileceğini düşünüyordu.

Lord Curzon da dahil bazı Dışişleri mensupları Sevr Antlaşması’nda az da olsa Türkiye lehine tadilat yapılabileceğini düşünmekteydiler. Buna karşın bakanlık bünyesinde bu konuda Türkiye’ye karşı daha katı bir tutum takınılması gerektiğini düşünen siyasetçiler de mevcuttu. Bunlardan biri olan Nicolson 18 Ocak 1921’de Sevr Antlaşması’nın Türkler lehine gözden geçirilmesi meselesi ile ilgili yayımladığı muhtıradan Fransa’nın Sevr’in yumuşatılması önerisine karşı çıkıyor ve bunu “düşman olan Türkiye için dost olan Yunanistan’ın çıkarlarını feda etmek” olarak yorumluyordu. Nicolson “tatmin olmuş bir Türkiye yaratma çabasının mantıksız” olduğunu belirtiyor ve “verilen tavizlerden Mustafa Kemal tatmin olsa dahi Kemalistlerin tatmin olmayıp Boğazlar ve Edirne konularında taleplerde bulunacaklarını” ifade ediyordu. Nicolson’a göre Türklere taviz vermek, İTC gibi radikal unsurların güçlenip Türkiye’ye yeniden egemen olmasıyla sonuçlanacak hatalı bir politikaydı. Hazırladığı muhtıradan, Yunanistan’ın bölgeye hakim olmasının İngiltere’nin emperyal çıkarları bakımından çok faydalı olacağını söyleyen Nicolson, İngiltere’nin Yunan dostluğu temelinde bir politika benimsemesi gerektiğini savunmaktaydı.¹⁵² İngiltere Başbakanı Lloyd George da Nicolson ile aynı fikirdeydi. 25 Ocak’ta Paris’te Müttefiklerin katılımıyla toplanan konferansta düşüncelerini ifade eden George, Yunan dostluğu temelli İngiliz politikasından vazgeçilmemesini savunuyor ve Mustafa Kemal’in Türkiye’yi Dünya Savaşı’ndan önceki haline döndürmeyi amaçladığını belirtiyordu. George “İngiltere Türkiye’yi devirmek için 1.000.000.000 sterlin harcadı. Pek çok kayıp verdi. Sonuç Türkiye’nin eski haline dönmesi mi olacak? Harika bir hikayenin berbat bir sonu!” cümleleriyle düşüncesini ifade etmekteydi.¹⁵³ Kısaca Londra’nın Türkiye’ye yönelik politikalarında önemli bir revizyona gitmesi genel olarak henüz bir zorunluluk olarak görülüyordu.

B. Londra Konferansı ve İkinci İnönü Zaferi

¹⁵¹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: III, s. 59-62.

¹⁵² A.e., s. 33-36.

¹⁵³ A.e., s. 74-75.

Her şeye rağmen Paris Konferansı'ndan Sevr Antlaşması'nda yapılabilecek değişiklikleri konuşmak için 21 Şubat'ta Londra'da yeni bir konferans toplanması ve bu konferansa İstanbul'un yanı sıra Ankara'dan da temsilcilerin çağırılması kararı çıkmıştı.¹⁵⁴ İngiliz Başbakan daha önceleri "Mustafa Kemal'in bir asi olduğu ve onunla müzakereye girmenin imkansız olduğu" yönünde açıklamalarda bulunmakta ve bu açıklama Yunanistan tarafından güven verici bulunmaktaydı. Bundan dolayı Yunan Başbakanı Venizelos, Londra Konferansı'na Ankara'dan temsilcilerin de katılacağını duyunca bu durumu tepkiyle ve şaşkınlıkla karşılamıştır.¹⁵⁵

İngiltere, Ankara'nın konferansa temsilci göndermesini kabul etmekle beraber Ankara'yı haberdar etme işini İstanbul Hükümeti'ne bırakmış, kendisinin ya da herhangi bir Müttefikin Ankara'ya resmi bir davette bulunmasına karşı durmuştur.¹⁵⁶ Zaten Yüksek Komiser Rumbold, Ankara delegesinin İstanbul delegasyonunun bir parçası sayılacağını ve ayrı, bağımsız bir heyet olarak görülmediklerini açıkça ifade etmişti.¹⁵⁷ Ayrıca Dışişleri Bakanı Curzon da Ankara heyetinin İstanbul heyeti bünyesine katılmayı kabul etmemesi durumunda konferansa kabul edilmemesi gerektiğini belirtiyordu.¹⁵⁸

İngiliz birimleri Mustafa Kemal'in kişisel hayatı ve özellikleriyle ilgili de bilgiler derlemekteydiler. Bu bağlamda İngiliz Genel Karargahı onun hakkında pek çok bilgi toplayıp İngiliz Savaş Bakanlığı'na sunmuştu. Bu bilgilerin bir kısmı onun genel olarak bilinen biyografisinden oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra onun Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimine düşmanlık beslediği, hararetli bir milliyetçi olduğu, asi fikirli, hırslı, iddialı ve rekabetçi bir kişiliğe sahip olduğu, diğer subaylar tarafından kıskanıldığı, Liman von Sanders'e itaat etmeyi reddettiği için Enver Paşa ile kavgalı olduğu, bu yüzden Vahdettin tarafından Enver ve İTC'ye karşı bir koz olarak görüldüğü, varlıklı olmasına rağmen yolsuzlukla suçlanamayan neredeyse tek lider olduğu, akıcı konuşan ve akıllı bir politikacı olduğu fakat meselenin bütünü

¹⁵⁴ **Documents On British Foreign Policy 1919-1939**, First Series, Volume: XVII, Ed. W.N. Medlicott, Douglas Dakin, M.E. Lambert, London, Her Majesty's Stationary Office, 1970, s. 29, (Belge No. 20, E 1208/1/44), Hardinge'den Curzon'a 26 Ocak 1921.

¹⁵⁵ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: III, s. 87-88.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 81-82.

¹⁵⁷ **A.e.**, s. 124-125.

¹⁵⁸ **DBFP**, FS, V: XVII, s. 54-58, (Belge No. 37, C 3148/2754/22), Curzon'dan Buchanan'a 12 Şubat 1921.

ve sonucunu görebilmek için fazla egoist olduğu ve Avrupa'ya meydan okumak için var olan boş ümidi sürdürmek için oldukça ideal bir lider olduğu belirtilmekteydi.¹⁵⁹

1921 yılı Şubat'ına gelindiğinde, Yunan dostluğu temelli politikanın savunucusu olan İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, Fransız muhatabını tatmin etmek için bile olsa artık Yunanlara karşı da mesafeli bir dil kullanmaya başladığını görmekteyiz. Lloyd George Fransız Başbakanı M. Briand ile yaptığı görüşmede düzenlenecek Londra Konferansı'nda Türkler makul olmayan isteklerde bulunurlarsa Türklere, yok eğer Yunanlar makul olmayan isteklerde bulunurlarsa Yunanlara cephe alınacağını ifade etmekteydi. George'a göre makul olan İzmir'in Müttefik denetiminde özerk bir bölge olmasıydı.¹⁶⁰ Ancak belirtilmelidir ki George, Türklerle barış imzalamak pahasına Yunanistan'ın küçük düşürülmesine de karşı çıkıyor ve bunu "barışı Yunanistan pahasına satın almak" olarak nitelendiriyordu.¹⁶¹

Lloyd George her ne kadar Yunan tarafında meseleyi bu şekilde savaş dışı yöntemlerle halletmeyi önerse de gerek dönemin Yunan Başbakanı Kalogeropoulos'un, gerek bazı Yunan yüksek rütbeli subaylarının Ankara'yı mağlup edecekleri konusundaki kesin inancı meselenin diplomasi yoluyla çözülmesi yolunu kapatmıştır. Böyle olmasının da anlaşılabilir bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Zira ne Atina ne de Ankara İzmir'den vazgeçme ya da orada uluslararası bir yönetimi kabul etme niyetinde değildi. Her iki taraf da İzmir'in kendisine ait olmasını istiyor ve bu hususta geri adım atmayı doğrudan reddediyordu. Dolayısıyla bu koşullar altında konunun savaş dışı yollarla çözüme bağlanması imkansızdı. Yunanistan'ın yaklaşan Londra Konferansından önce Ankara'yı mağlup ederek konferansa galip bir devlet olarak gelme çabası da mevcut atmosferi gerginleştiren nedenler arasındaydı.

Londra Konferansı'nın yaklaşmasıyla oluşan gergin atmosferde Ankara da iyiden iyiye sahneye çıkmış ve ülkedeki yegane yönetici gücün kendisi olduğunu açık bir şekilde ifade etmeye ve bu konuda İstanbul'dan taleplerde bulunmaya başlamıştı. Örneğin 22 Şubat'ta yayınlanan bir İngiliz istihbarat raporuna göre Mustafa Kemal Sadrazam'a bir telgraf çekerek TBMM'nin padişah tarafından

¹⁵⁹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: III, s. 96-97.

¹⁶⁰ A.e., s. 141-145.

¹⁶¹ A.e., s. 185.

resmen tanınması ve İstanbul’da herhangi bir yönetici unsur ya da kabine olmaması taleplerinde bulunmuştu. Mustafa Kemal’in bu talepleri İngiliz istihbaratı tarafından oldukça büyük bir tepkiyle aktarılmaktaydı. İstihbarat hazırladığı bu raporda, Mustafa Kemal’in taleplerini ‘‘Müttefiklerle oturup konuşarak sorunları çözüme bağlama seçeneğine ihanet’’ olarak yorumlamaktaydı. İstihbarata göre Mustafa Kemal’in derdi, konferanstan çıkacak sonuç ne olursa olsun kendilerinin resmen tanınmasını sağlayarak Bolşeviklerle ya da herhangi bir başka yabancı unsurla olan ilişkilerini güvence altına almaktır. İstihbarat ayrıca Mustafa Kemal’in Sultanı Milliyetçilerin bir kuklası haline getirmeye çalıştığını ve hilafeti ‘‘Vatikanize’’ etmeye çalıştığını iddia etmekteydi. İstihbarat bunun nedenini ise ‘‘İngiltere’nin nüfuzunda bulunan Halife’yi pasifize ederek Panislamist ve Bolşevik planlarının önünü açmak’’ olarak açıklamaktaydı. İstihbarat son olarak Mustafa Kemal’in kendisini Bolşevik baskısından kurtarmak gibi bir niyetinin olmadığını, bilakis onların taleplerini gerçekleştirme yolunda olduğunu, ve milliyetçilerin konferansta aşırı taleplerde bulunarak İstanbul delegesinin ılımlı tavrını baltalayacaklarını dile getiriyordu. Raporda ayrıca Bolşeviklerin, Müttefiklerin politikaları karşısında endişe duymamasının nedeninin, kendilerinin Anadolu’daki sarsılmaz pozisyonlarına olan güvenlerinden kaynaklandığı belirtilmekteydi.¹⁶² Bu raporda İngiltere’nin gözündeki, tabiri caizse ‘‘Bolşevik-Türk işbirliği öcüsünün’’ tekrar canlandığını görmekteyiz. Ne zaman Mustafa Kemal ve Ankara yüksek perdeden iddialı siyasi ve askeri hamlelerde bulunsalar, İngiltere’nin gözündeki bu öcü ortaya çıkmakta ve Mustafa Kemal’in Bolşeviklerle bir olup Batı düşmanlığı güdeceği endişesi kendisini güçlü bir şekilde göstermekteydi. İngiltere, Mustafa Kemal’den sert, tavizsiz ve ciddi bir hamle gördüğünde, gözünde Rusya ile ideolojik ve Batı nefretine dayalı işbirliği içine giren bir Mustafa Kemal portresi canlandırmakta ve bu portreden dolayı ciddi bir öfke ve endişe duymaktaydı. Daha önce de söylediğimiz gibi Ankara, İngiltere’nin bu endişesini görüyor ve bunun üzerine ustaca oynuyordu. İngiltere, Mustafa Kemal’in izlediği politikanın ardındaki motivasyonun Bolşevik Rusya ile ideolojik işbirliği ya da Batı nefreti değil, Anadolu’da Türklere dayatılan şartları reddetmek olduğunu görememekteydi. İngiltere bunun yerine korku temelli hareket

¹⁶² A.e., s. 180-182.

ederek, karşısında hayali bir biçimde öfke ve nefret dolu bir düşman yaratıyor ve bu hayali düşmana karşı kendisini daha çok dolduruyordu. Kısaca şunu söylemek mümkündür: İngiltere'nin Anadolu politikası paranoyak bir bakış açısının egemenliğinden kurtulamamış, Mustafa Kemal meselesinde de bu bakış açısı sebebiyle rasyonel bir yaklaşım geliştirilmesi mümkün olmamıştır.

Nihayet 26 Şubat 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'na Ankara'dan temsilci olarak Bekir Sami Bey katılmıştı. Ancak konferansta Bekir Sami Bey'in gerek Fransa ve İtalya'ya Anadolu'da bazı yönetsel ve ekonomik ayrıcalıklar tanınmasını ve bazı bölgelerdeki Türk kuvvetlerinin silahsızlandırılmasını kabul etmesi, gerek Kars ve Ardahan'ı içine alan bir Ermenistan kurulması yönünde Müttefiklerin yaptığı baskıya kesin bir tavırla direnç göstermeyip, bu illerin Ermenistan'a mı yoksa Türkiye'ye mi ait olduklarına dair plebisit yapılabileceğini söylemesi gibi nedenlerden dolayı Ankara, Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmayı onaylamamış ve Bekir Sami Bey 8 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmiştir. Ancak belirtmelidir ki Bekir Sami Bey elbette Müttefiklerin tüm isteklerini kolaylıkla kabul etmemiştir. Bundan dolayı Londra Konferansı'ndan sonra görevinden istifa edene kadar geçen süre içinde Bekir Sami Bey ile yapılan görüşmelerde de Müttefikler Bekir Sami Bey'i sıklıkla Yunan ordusunun ilerleyişinden bahsederek korkutmaya çalışma yoluna gitmişlerdir. Zira bu esnada Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetlerini toptan yenilgiye uğratmak amacıyla Anadolu içlerine ilerlemeye başlamış bulunmaktaydı. İşte bu ortamda Bekir Sami Bey ile görüşen İngiliz temsilciler ona "eğer Sevr Antlaşmasının yumuşatılmış halini kabul etmezlerse Yunan ilerleyişinin süreceği" tehdidinde bulunmaktaydılar.¹⁶³

İngiltere, Yunan ilerleyişi esnasında resmi olarak tarafsız bir tavır takındığını ilan etse de Yunan kuvvetlerinin olası zaferini Müttefikler açısından daha avantajlı görmektedir. Ancak 23 Mart 1921 tarihinde gerçekleşen İkinci İnönü Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerinin püskürtülmesi, İngiltere'de Yunan ordusunun savaşı kazanacağına dair zaten çok da güçlü olmayan beklentiye ciddi bir darbe indirmiş ve endişeye yol açmıştı. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E.

¹⁶³ A.e., s. 246-248.

Crowe Yunan kuvvetlerine karşı olası bir Türk zaferinin İngiltere'ye Dünya Savaşı'nda kazandığı zaferlerin tüm meyvelerini kaybettireceğini ve muzaffer bir Türkiye'nin İngiltere'nin Doğu'da kurduğu düzen için büyük bir tehlike olacağını belirtiyordu. Crowe, Ankara'nın ilerleyerek Boğazlar ve Trakya'yı ele geçirmesinin tehlikeleri üzerinde durmakta ve Ankara'nın mutlaka durdurulması gerektiğini savunmaktaydı.¹⁶⁴ Bununla beraber örneğin Yüksek Komiser Rumbold da "kesin bir Yunan zaferinin, kesin bir Türk zaferinden daha az felaketli olacağını" belirtmekte fakat yine de "en iyi olasılığın her iki tarafın da yenilemeyerek bitap düşmeleri olduğunu" ifade etmekteydi.¹⁶⁵ Yine İkinci İnönü Savaşı'nın ardından ortaya çıkan endişeli atmosferde İngiliz Bakanlar Kurulu toplanmış ve yeni durumda ne yapacaklarını tartışmaya başlamışlardı. General Harington, hazır bulunduğu toplantıda söz almış ve Yunan ordusunun mağlup olduğunu ve Anadolu'dan tamamıyla çıkarılabileceğini, böylesi bir durumda İngiliz kuvvetlerinin de İstanbul'da tutunmasının mümkün olmadığını ve çekilmeleri gerektiği ifade etmişti. Ancak meseleyi askeri açıdan değerlendiren Harington'a, diğer bakanlar İstanbul'dan çekilmenin siyasi sakıncalarını ifade ederek karşı çıkmışlardı. Onlara göre İstanbul'dan çekilmek Mustafa Kemal'in büsbütün güçlenmesine ve İngiltere'nin uluslararası alanda ve Ortadoğu coğrafyasında zor duruma düşmesine neden olacaktı. Bununla beraber Hindistan'dan sorumlu Bakan Montagu ise Sevr Antlaşması'nda köklü değişiklikler yapılarak Türklerle barış yapılmasını ve İstanbul'dan çekilmeyi önermekteydi. Sonuç olarak toplantıdan, mümkün olan en az kuvvetle Boğazlar bölgesinde tutunabilme olanaklarının araştırılması kararı çıkmıştı.¹⁶⁶

Yüksek Komiserlik Baştercümanı Ryan da Anadolu'daki durum karşısında ne yapılması gerektiği konusunda fikir beyan etmekteydi. 8 Haziran tarihli muhtırasında o, Kemalistlerin Yunan ordusunu yenmeleri durumunda Müttefiklere karşı iyice uzlaşmaz bir tavır içine gireceklerinden bahsediyor ve "Yunanları, kontrolden çıkmayacakları bir şekilde desteklemeleri gerektiğinden" söz ediyordu. Ryan'a göre İngiltere, "Milliyetçileri cesaretlendirmeyecek bir şekilde Yunanlardan da

¹⁶⁴ DBFP, FS, V: XVII, s. 207-211, (Belge No. 201, E 6263/143/44), Crowe'un memorandumı, 30 Mayıs 1921.

¹⁶⁵ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: III, s. 325-326.

¹⁶⁶ A.e., s. 356-359.

kurtulmalıydı.” Ryan ayrıca İngiltere’nin “Kemalist şovenizmi imha ederek Padişahın hükmü altında uysal fakat çok da küçültülmemiş bir Türkiye yaratmayı” hedeflemesi gerektiğini ifade ediyordu.¹⁶⁷ Anlaşılan Ryan, neticesinde Yunanların biraz daha başarılı kabul edilebileceği ama her iki tarafın da yeteri kadar yıpranacağı bir savaşı tercih ediyordu. Böyle bir sonuç Ankara’yı olduğu gibi Atina’yı da siyaseten zayıflatacak, bu durumda Yunanlar Sevr’de kendi aleyhlerine yapılacak ve Türkleri memnun edecek değişikliklere ses çıkaramayacak, bu ortamda da Türkiye’de padişahın otoritesini tesis etmek, böylece de kontrolden çıkmış radikal/Kemalist bir Türkiye yerine İngiltere’nin bölgedeki, çıkarlarına tehdit teşkil etmeyen, kontrol altında ve uysal bir Türkiye ortaya çıkması mümkün olabilecekti.

Türk-Yunan çatışmasının doğurduğu ortamda nasıl bir siyaset izlenmesi gerektiği ile ilgili yorum yapan İngiliz devlet görevlilerinden birisi de İngiltere’nin Atina Elçisi Lord Granville idi. Granville de tavrını Yunanistan’ı destekleme yönünde sergiliyordu. Ona göre Yunan ordusu Panislamizm’in, Bolşevizm’in ve Mustafa Kemal’in kibrinin önündeki tek duvardı ve kendilerine güveniyorlardı. Granville ayrıca Yakın Doğu’da bir sakinleşmenin ancak Milliyetçilerin askeri güçle ezilmesi yoluyla gerçekleşebileceğini savunuyordu. Yunan kuvvetlerinin Kütahya-Eskişehir hattını ele geçirmelerini destekliyor ve bunun “Kemal’in kibrini kıracağını ve Yunanistan’ı hoşnut ederek barış imzalamaya sıcak bakmasını sağlayacağını” ifade ediyordu.¹⁶⁸ Mevcut ortamda İngiltere’nin Ankara ile bir uzlaşmaya varamamasının ana nedeni İngiltere’nin Mustafa Kemal’in ulusal yani Misak-ı Milli ile hedeflenen sınırlar içerisinde tamamıyla bağımsız bir devlet kurulması hedefini “aşırı, uzlaşmaz, makul olmayan” bir talep olarak görmesi ve kabul edilemez bulmasıydı.¹⁶⁹ Ancak bunun da ötesinde bir diğer önemli faktör, henüz mağlup edilememiş bulunan Yunan ordusunun Mustafa Kemal’in ve Türk kuvvetlerinin imhasına yönelik bir umudu İngiltere açısından kısmende olsa canlı tutmasıydı. Sahada büyük bir Yunan kuvveti henüz varlığını sürdürürken İngiltere’nin Ankara ile uzlaşması mümkün olmayan bir durumdu. Kısacası İngiltere’nin Ankara’nın

¹⁶⁷ DBFP, FS, V: XVII, s. 226-228, (Belge No. 218, E 6786/1/44), Rattigan’dan Curzon’a 8 Temmuz 1921 içinde Ryan’ın memorandumu.

¹⁶⁸ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: III, s. 444-446.

¹⁶⁹ A.e., s. 474-476.

taleplerine kulak vermesi için, Ankara'nın imha edilmesine dair bütün umutların tüketilmesi gerekiyordu.

İngiliz devlet adamları Mustafa Kemal ve talepleri hakkında genel olarak bu kanılara sahip olmakla beraber bazen kimi İngiliz kaynaklarından farklı yorumlar da gelebilmekteydi. Örneğin Anadolu'da tutsak edilen ve uzun bir müddet Ankara'nın elinde mahkum kalan İngiliz Teğmen Bowring nihayetinde serbest bırakılmış ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara ile ilgili birtakım sorulara maruz bırakılmıştı. Bu sorulardan bir tanesinde onun Ankara'daki duruma ışık tutması ve Mustafa Kemal'in Bolşevikler ve Ankara'daki aşırılık yanlısı grup ya da gruplarla olan ilişkisini açıklaması talep edilmekteydi. Teğmen Bowring bu soruya verdiği yanıtta "Ankara'daki en dürüst ve samimi insanın Mustafa Kemal olduğunu" belirtmiş ve "onun Anadolu'da etkili ve adil bir hükümet kurmak istediğini" ifade etmişti. Ankara'daki pek çok milletvekilinin Panislamist zihniyette olduklarını ve "kafalarında pek sağlam bir fikir bulunmadığını" belirten Bowring ayrıca "Fevzi Paşa'nın Ankara'daki aşırı kanadın lideri konumunda olduğunu, Mustafa Kemal'in bu aşırı kanatla mücadele gücünün zayıflamış bulunduğunu ancak yine de mücadeleye devam ettiğini" ifade etmekteydi. Ankara'nın oluşturmayı hedeflediği siyasal sisteme de ışık tutan Bowring onların "Padişah'ın gücünün son derece sınırlı olduğu Meşrutî Monarşiye dayalı bir yapı kurmayı hedeflediklerini" belirtmekteydi.¹⁷⁰

C. Sakarya Zaferi'nin Etkileri: Hala Düşman Ama "Vatansever" Mustafa Kemal

10 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleşen Kütahya-Eskişehir muharebesini kazanan Yunan ordusu Ankara'ya bağlı kuvvetleri Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmeye mecbur etmişti. Yaklaşık bir buçuk aylık hazırlık sürecinin ardından Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetlerini tamamen imha etmek maksadıyla saldırıya geçmiş ve böylece 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında, 22 gün sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştı. Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerini durdurmayı başarmış ve bunun

¹⁷⁰ A.e., s. 586-591.

neticesinde Yunan ordusu, 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Nehri'nin batısına çekilmek zorunda kalmıştı. Türk ordusunun bu zaferi, İngiliz basınında geniş yer bulmuştur. 14 Eylül 1921 tarihli The Times gazetesinde çıkan "Yunanistan ve Türkiye" başlıklı makalede özetle, kendilerini Anadolu içlerinde bir belirsizliğe gereksiz bir şekilde sürükleyen Yunan kuvvetlerinin artık ilerleme umudunun kalmadığı, Mustafa Kemal'in azalan prestijini yeniden tesis ettiği ve Müttefiklerin artık tarafsızlık, uzaktan seyretme gibi faydasız politikaları bırakıp Yakın Doğu ile ilgili net ve güçlü bir politika oluşturmaları gerektiği dile getirilmekteydi.¹⁷¹

Sakarya'dan sonra Anadolu'da artık askeri açıdan avantajlı tarafın Türk ordusu olduğuna kesin olarak kanaat eden İngiliz Genel Kurmayı'nın bu fikri diğer İngiliz yetkili kurumlarınca da paylaşıyordu. Zaman Türkler lehine işlemekteydi ve bu durumda bir an önce barış yapmak ve giderek güçlenen Türk ordusu bir taarruza kalkmadan önce Ankara'ya yaklaşmak gerekli görülüyordu.¹⁷²

Türk zaferi Kazanılan zafer elbette yalnızca basın organlarında değil, İngiliz askeri birimlerinin siyasi yazışmalarında da kendine yer bulmaktaydı. Örneğin İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri, Sömürgeler Bakanlığı'na yazdığı bir telgrafta "Emir Faysal aracılığıyla Mustafa Kemal ile müzakerelere girişmek ve Irak sınırını güvenlik altına almak için elverişli bir zamanda olduklarını" söyleyerek Mustafa Kemal ile dolaylı yoldan da olsa masaya oturmayı teklif ediyordu.¹⁷³ Türk kuvvetlerinin zaferi Mustafa Kemal'in prestijini arttırmış ve en azından bazı İngiliz makamlarında kendisiyle anlaşma yoluna gidilmesi gerektiği inancının doğmasına neden olmuştu.

İngiltere'nin Hindistan Genel Valiliği de Türk zaferinin ardından Ankara'ya yönelik uzlaşmacı adımlar atılmasını savunanlar arasındaydı. Genel Valilik, 6 Ekim'de Londra'ya yolladığı telgrafta barış şartlarının Türkiye lehine yumuşatılmasını tavsiye ediyor ve Ankara'ya yapılacak cömertçe bir jestin,

¹⁷¹ A.e., s. 648-650.

¹⁷² Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, Genişletilmiş 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2016, s. 232-234.

¹⁷³ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: III, s. 671-672.

Türkiye'nin Orta Asya'da İngiltere aleyhine girişeceği İslami hareketlerin önüne geçebileceğini belirtiyordu.¹⁷⁴

Sakarya yenilgisinin görüşlerini etkilediği en önemli kurumlardan birisi de elbette İngiliz Dışişleri Bakanlığıydı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz Bakanlar Kurulu'na sunduğu muhtıradan Yunan kuvvetlerinin yeni durumunun umutsuzluğuna değiniyordu. Ona göre İngiltere'nin Yunanistan'ı Kemalistleri yenecek seviyede desteklemesi artık mümkün değildi. Curzon ayrıca Türkiye'nin gerçek temsilcisi olarak Ankara'yı görmeye başlamıştı ve yeni bir konferans düzenlenmesi durumunda İstanbul'un Ankara lehine feragat edip çekilebileceğini dile getiriyordu. Daha önce neden Ankara ile güçlü bir şekilde iletişime geçilmediği eleştirilerine de yanıt veren Curzon, bu eleştirileri haksız bulduğunu, daha önce pek çok kez iletişime geçilmesine rağmen bir şey elde edilemediğini söylüyor ve Ankara Hükümeti'nin uzlaşmaz bir tavırda olduğuna değinerek, o güne dek uzlaşlamamış olmasının sorumlusunun kendileri değil Ankara olduğunu ima ediyordu. Curzon her ne kadar Sakarya Savaşı'nın etkisiyle Ankara Hükümeti'nin önemini daha fazla takdir etmeye başlamış olsa da Sevr Antlaşması'ndan tümüyle vazgeçmeye yanaşmıyor, yalnızca şartlarda bir takım iyileştirmeler yapmaktan söz ediyordu. Bu durum üzerinde Curzon'un, hala Ankara'nın kesin ve nihai bir zafer kazanabileceğine pek ihtimal vermemesi yatmaktadır. Ona göre Ankara Hükümeti Sakarya'da önemli bir zafer kazanmış olmakla beraber ciddi derecede savaş yorgunuydu ve Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul etmeye hazırды.¹⁷⁵ İngiliz Yüksek Komiserliği de Ankara ile anlaşılmasına mesafeli bakanlar arasındaydı. Yüksek Komiser Rumbold, kendisi de kesin bir çözüm önermemekle birlikte Ankara'ya her istediğini vermenin onu dost değil tam aksine daha zorlu bir odak haline getireceğini söylüyor ve Ankara'yı İngiltere'nin çizgisine getirme yolunda çaba sarf edilmesini öneriyordu.¹⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı ve Yüksek Komiserliğin bu tavırlarından yola çıkarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türkler tarafından kazanılmasının İngiltere'nin Sevr'de belirlediği

¹⁷⁴ **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C:IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 1.

¹⁷⁵ **DBFP**, FS, V: XVII, s. 421-433, (Belge No. 405, E 11096/143/44), Curzon'un memorandumı, 7 Ekim 1921.

¹⁷⁶ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: IV, s. 116-118.

hedeflerden cayması için yeterli koşulları oluşturmaya yetmediğini görebiliyoruz. Ankara, Sevr Antlaşması'ndan tamamıyla vazgeçilmesini ancak Büyük Taarruzun ardından oluşan koşullarda sağlayabilecekti.

İngiltere cephesinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı gibi alışlagelmiş, Sevr Antlaşması temeline dayalı İngiliz politikasını sürdürmekte ısrarcı davranan unsurlar olmakla birlikte, Sakarya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni koşulları ve yeni durumu hızlıca idrak eden ve buna uyum sağlanması gerektiğini dile getirenler de mevcuttu. Refet Paşa ile 27 Kasım-5 Aralık 1921 tarihleri arasında İnebolu'da bir dizi görüşme gerçekleştiren Binbaşı Henry bu konuda somut bir örnektir. Görüşmeler esnasında taraflar, karşılıklı olarak yapıcı bir dil kullanma çabası sergilemişlerdi. Refet Paşa bu görüşmeler sırasında Türklerin ve İngilizlerin Ruslar gibi bir ortak düşmana sahip olduklarını dile getirmiş ve İngiltere'nin Akdeniz'e doğru Rus yayılması korkusuna oynamıştı. Bu suretle o, Rusya'ya karşı geleneksel İngiliz-Türk dostluğunun tesis tekrardan tesis edilmesini sağlamaya ve Binbaşı Henry'yi buna ikna etmeye çalışıyordu. Refet Paşa'nın bu çabalarının Binbaşı Henry nazarında karşılık bulduğunu görmekteyiz. Zira o notlarında Refet Paşa'nın açıklamalarındaki samimiyetten kuşku duymadığını ifade ediyordu. Binbaşı Henry ayrıca Anadolu'daki Hükümetin yeni bir Türkiye'yi doğurduğunu, Türkiye'yi ezme, Halifeliği ve onun İstanbul'daki Hükümetini ele geçirme ve Türkiye'yi Müttefikler arasında bölüştürme planının tamamıyla başarısız olduğunu ve Türklerin de aynı İngilizler gibi bunun farkında olduklarını dile getiriyordu. Devamında o, İngiltere için ilerlenmesi mümkün olan tek istikametın mevcut yeni duruma uyum sağlamak olduğunu, ayrıca bunun İngiliz çıkarlarıyla uyumlu olan tek yol olduğunu, Türklerle bir araya gelip karşılıklı olarak neleri isteyip neleri istemediklerini tartışıp karara bağlamaları gerektiğini belirtiyordu.¹⁷⁷ Ancak burada önemli bir not olarak belirtmek gerekir ki Lord Curzon daha sonraları, Binbaşı Henry'nin bu görüşmesinin resmi bir sıfatının olmadığını, kendilerinin Binbaşı Henry'yi böyle bir iş için görevlendirmediklerini yani onun başına buyruk bir biçimde bu görüşmeyi gerçekleştirdiğini İngiltere'deki

¹⁷⁷ A.e., s. 95-111.

Paris ve Roma Büyükelçilerine bildirmiştir.¹⁷⁸ Curzon bununla Müttefiklerini, onlardan ayrı ve onların bilgisi olmadan hareket etmedikleri konusunda bilgilendirme amacı gütmektedir. Buradan hareketle Binbaşı Henry'nin düşüncelerinin kendi bireysel düşünceleri olduğunu ve İngiltere'nin dış politikasını yansıtmadığını söyleyebiliriz.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin Türk ordusunca kaybedilmesinin ardından durumun ciddiyeti gereği Meclis, Mustafa Kemal'i başkomutan seçerek olağanüstü yetkilerle donatmıştı. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının ardından Meclis'te Mustafa Kemal'in sahip olduğu olağanüstü yetkilere itirazlar yükselmeye ve onun diktatörlük yolunda olduğuna dair eleştiriler yapılmaya başlanmıştı. Yüksek Komiser Rumbold, TBMM'de bu konuda yapılan tartışmalardan haberdar olmuş ve konuşulanları Lord Curzon'a rapor etmişti. Raporda yazılana göre tartışmalar esnasında bir milletvekili Mustafa Kemal'i diktatörlük konusunda Enver Paşa'ya benzemekle suçlamıştı. Muhalefet Mustafa Kemal'e karşı birleşerek onun yetkilerini daraltma çabası içine girmiş, Sultan'ın otoritesini yeniden tesis etme iddiasıyla ortaya çıkmışlardı. Muhalefetin bu söyleminin ardında yatan asıl amacın, Sultan'ı öne çıkararak Mustafa Kemal'in yetkilerini daraltma düşüncesini meşru bir zemine oturtmak olduğunu söyleyebiliriz. Raporun devamında Mustafa Kemal'in uzun bir konuşmayla kendisini çok iyi savunduğu ve Sultan'ın haklarının ancak Meclis tarafından belirleneceğini söylediği aktarılmaktadır. Mustafa Kemal, Meclis'in halkın temsilcisi olduğunu söylüyor ve mevcut olağanüstü yetkilerini Meclis'ten aldığını beyan ediyordu. Bu yolla Mustafa Kemal, sahip olduğu olağanüstü yetkileri halka dayandırarak meşruiyetini sağlama yolunu izlemekteydi. Bu noktada muhalefetin meşruiyet için Sultan'ı, Mustafa Kemal'in ise halkı ön plana koymasının önemli bir ayrıntı olduğunu söyleyebiliriz.

Raporun devamında Rumbold, Mustafa Kemal'e bir dizi eleştiri yöneltmekteydi. O, Mustafa Kemal'in "mutlakiyetçiliğe karşı kurulmuş Meclis'e karşı kendi mutlakiyetçiliğini sürdürmek gibi çok zor bir görev üstlendiğini" ifade

¹⁷⁸ **DBFP**, FS, V: XVII, s. 523-524, (Belge No. 482, E 13608/1/44), Curzon'dan Hardinge ve Graham'a, 12 Aralık 1921.

ediyordu. Eleştirilerinin dozunu arttıran Rumbold ‘‘Mustafa Kemal’in mantığında pek çok kusur olduğunu, onun davranış ve eylemlerinin devrimin bu ateşli atmosferinde politikacılar ve doktrinerler tarafından tasarlanmış olan bir saçmalıklar örgüsü olduğunu’’ dile getiriyordu. Devamında Rumbold, ‘‘eğer onun konuşmalarına önem vereceksem bunun sebebi, bu konuşmaların onun zihin yapısını, kibrini ve Avrupa baskısına boyun eğmeye yönelik herhangi bir fikre karşı uyumsuz tavrını ortaya koyduğu içindir’’ demektedir. Rumbold son olarak ‘‘Mustafa Kemal Ankara’yı domine ettiği müddetçe bu zihin yapısının galip geleceğinin beklenebileceğini’’ dile getiriyordu.¹⁷⁹ Ancak bununla beraber İngiltere’nin genel fikri, muhalefet Mustafa Kemal’i iktidardan indirse dahi Ankara’nın Sevr Antlaşması’nın koşullarına direneceği yönündeydi. Örneğin İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson İngiliz Dışışleri’ne gönderdiği bir yazıda ‘‘Mustafa Kemal, muhalifleri tarafından iktidardan indirilse bile onun yerine gelecek olanların ondan daha az inatçı olacağını varsaymanın ihtiyatsızca bir yaklaşım olacağını’’ belirtiyordu¹⁸⁰.

1921 yılı gelişmelerine bakıldığında İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal Paşa’nın zaaflarını araştırırken en fazla umut bağladıkları mesele Ankara’nın Bolşeviklerle girdiği yakın ilişkiydi. 1921 yılına ait Yüksek Komiserlik Yıllık Raporu’nda bu ilişkinin İstanbul Hükümeti’ni olduğu kadar Ankara’daki ılımlıları da endişelendirdiği ve belki de bu durumun sonucunda Mustafa Kemal Paşa’nın itibar kaybına uğrayabileceği değerlendirmesi yapılmaktaydı¹⁸¹

İngiltere cenahında Ankara ile anlaşmayı belki de en ateşli biçimde savunan kişi General Townshend idi. Townshend 30 Mayıs 1922 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı konuşmada ‘‘Türkiye’yi gereğinden fazla cezalandırdıklarını’’ belirtiyor ve İngiliz dış politikasının Venizelos ve onun destekçileri tarafından yönlendirildiğini dile getiriyordu. Bununla da kalmayan Townshend İstanbul’un işgalini ‘‘aptalca bir hata’’ olarak nitelendiriyor ve bunun Türkler arasında

¹⁷⁹ İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: IV, s. 175-179.

¹⁸⁰ A.e., s. 313-315.

¹⁸¹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, Der.: Ali Satan, Çev.: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 89.

Milliyetçiliği güçlendirerek ‘‘vatansever Mustafa Kemal’’ imajını yarattığını dile getiriyordu. Türkiye’nin Rus-Alman ittifakına katılmasının kendileri için çok tehlikeli olacağını söyleyen Townshend, İslam Dünyası ile iyi ilişkiler kurmak için de Türklerle anlaşmaları gerektiğini belirtiyordu. Townshend ayrıca Türklerin katliam yaptıklarına dair raporların sahte olduğunu belirtiyor ve Başbakan Lloyd George’u İzmit’e Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmediği için eleştiriyordu. Townshend Mustafa Kemal ile görüşmek istediğini söylüyor fakat bununla beraber, ondan taleplerini yumuşatmasını isteyeceğini ifade ediyordu¹⁸²

Ankara ile anlaşmayı güçlü bir şekilde savunan bir başka İngiliz siyaset adamı ise Avam Kamarasından Kenworthy idi. 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası’nda Başbakan Lloyd George’un da katılımıyla gerçekleşen görüşmelerde Kenworthy, Lloyd George’un 1918 yılında Trakya, Anadolu ve İstanbul’u Türklerin elinden almayacaklarına dair söz verdiğini ancak bu sözünü tutmadığını belirterek İngiltere’nin İslam dünyasında güvenilirliğinin sarsılmasına neden olduğunu ifade ediyordu. Yunan kuvvetlerinin Türklere uyguladıkları mezalimin Türkleri Mustafa Kemal’in sancağı altında birleştirdiğini söyleyen Kenworthy, ‘‘ülkesinde büyük bir milli kahraman olan Mustafa Kemal’in İngiliz Hükümeti tarafından ‘ası’ olarak adlandırıldığını’’ belirterek İngiliz hükümetini eleştiriyordu. Kenworthy ayrıca Ermenilerin ayaklandıkları için öldürüldüklerini dile getiriyor ve Ermeni meselesinin Yunan emperyalizmi için bahane edildiğini ifade ediyordu. Kenworthy Ankara’nın sunduğu koşulların makul koşullar olduklarını söylüyor ve Ankara ile anlaşmaya varılması gerektiğini belirtiyordu. Kenworthy ayrıca Anadolu’da ticaret yapamamalarının da kendilerine zarar verdiğini dile getiriyordu. Tüm bu ifadelere karşılık Lloyd George ise Türklerin anlaşmaya yanaşmayan taraf olduklarını ve ayrıca Rum azınlığa mezalim uyguladıklarını söylemekteydi. Mustafa Kemal’in büyük bir general ve vatansever olabileceğini ancak İslam’ın başının İstanbul’da olduğunu belirten George, ‘‘Kemalistlerin bu savaş yorgunu ülkeyi belirsiz bir şekilde tüketmesine izin veremeyeceklerini’’ beyan etmekteydi. Türklerin, Avrupa’nın müdahalelerine neden oldukları için azınlıklara karşı saldırgan bir politika izlediklerini, onlardan kurtulmaya çalıştıklarını ve bunun son 30 yılın

¹⁸² İngiliz Belgelerinde Atatürk, C: IV, s. 274-278.

politikası olduğunu dile getiren George, yapılacak bir barış anlaşmasında azınlıkların güvenliğinin garanti altına alınmasının hesaba katılması gerektiğinin altını çizmekteydi.¹⁸³

D. Büyük Taarruz ve Sonrası: Düşman Ama Saygın “Mustafa Kemal”

İngiltere cephesinde tartışmalar pek çok farklı görüş ve önerilerle sürüp giderken Ankara, Yunan kuvvetlerini Anadolu’dan çıkarmak için son darbeyi vurmak adına Büyük Taarruz hazırlıklarını sürdürmekteydi. Nihayet 26 Ağustos 1922 tarihinde taarruz başlamış ve Yunan kuvvetleri bozguna uğratılarak geri çekilmeye başlamışlardı. Yunan kuvvetleri geri çekilirken ateşkes talebini İngiltere’ye iletmış ve Anadolu’yu boşaltmayı kabul ettiğini belirtmişti. İngiliz Yüksek Komiserliği de bu ateşkes talebini desteklemiş ve ateşkes konusunda iletişime geçilmesi gerektiğini belirtmişti. Yunan kuvvetlerinin bu yenilgisi, kimi İngiliz görevlilerinin nazarında İngiltere’ye yönelik bir özeleştiriyeye neden olmuştu. Örneğin İngiltere’nin Atina işgüderi Bentick, 2 Eylül tarihinde Lord Curzon’a gönderdiği bir telgrafta “eğer müttefiklerinin (Fransa ve İtalya) Mustafa Kemal’e verdiği desteği İngiltere Yunanistan’a verseydi bugün bu felaketin yaşanmayacağını” ifade ediyordu.¹⁸⁴

Elbette Yunan kuvvetlerinin bu yenilgisini çok farklı bir şekilde karşılayan İngilizler de vardı. Öteden beri Atina’yı desteklemekten vazgeçip Ankara ile anlaşmayı savunan General Townshend, Büyük Taarruzun ardından bu düşüncelerini bir rapor haline getirmişti. Ankara’nın talepleriyle neredeyse tamamen aynı doğrultuda bir rapor oluşturan Townshend, bu raporunda Yunan ordusunun ele geçirdiği her yeri tamamen Türklere devretmesini ancak Türklerin de Rum azınlığın can güvenliği konusunda garanti vermesini, Edirne’nin Türklere teslimini, Türk ordusunun asker sayısı üzerindeki kısıtlamanın kaldırılmasını, İslam dünyasında İngiliz aleyhtarlığını tetikleyebilme gücüne sahip olan Ankara ile anlaşılması gerektiğini savunmuş ve Türk ordusunun ve subaylarının çok iyi durumda

¹⁸³ A.e., s. 326-341.

¹⁸⁴ A.e., s. 376-377.

olduklarını, yeni bir Türkiye'nin doğduğunu ve İngiltere'nin bunu anlamadığını, genç Türklerin kendilerini modern insanlar olarak tanımlayıp Hristiyan düşmanlığı gütmediklerini ifade etmiştir. Türkleri Avrupa'dan itmeye çalışmayı ‘‘delilik’’ olarak nitelendiren Townshend, eğer bunu yapmaya devam ederlerse Türkleri karşılarında Hindistan ve Mısır yollarının üzerinde tamamıyla Asyalı olan düşman bir güç olarak bulacaklarını dile getirmiştir. Bu rapor İngiliz siyasi çevresinde kısmen de olsa karşılık bulmuş, bir İngiliz parlamenter General Townshend'e ‘‘bu raporun barış görüşmelerinde dikkate alınacağını’’ söylemiştir.¹⁸⁵ Kazanılan zafer bazı İngiliz çevrelerinde telaşa da neden olmuştu. Örneğin, Hindistan Kral Naibi, Hindistan İşleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta eski Türk-İngiliz dostluğuna geri dönülmesi ve Türklerin Ruslardan kopararak Bolşevizm'e karşı bir set olarak kullanılmaları gerektiğini söylüyordu. Telgrafta ayrıca Türklerin son zaferinin meyvelerini onların ellerinden almaya kalkışmanın Hindistan Müslümanları arasında büyük tepkiye neden olarak İngiltere'nin Hindistan'daki işlerini zorlaştıracığı ifade edilmekteydi¹⁸⁶

Yüksek Komiser Rumbold da Mustafa Kemal'in bir an evvel konferansa davet edilmesi gerektiğini belirtiyor, aksi halde rahat durmayarak Trakya'ya ilerlemeye çalışacağı uyarısında bulunuyordu.¹⁸⁷ Rumbold Mustafa Kemal'in fazla beklemeyerek İstanbul'a dahi yürüyeceğini düşünüyor ve gerekli askeri önlemlerin alınmasını talep ediyordu.¹⁸⁸ Benzer bir yaklaşımla İstanbul'daki İngiliz Orduları Genel Karargahı, İngiltere Savaş Bakanlığı'na yazdığı telgrafta meseleyi askeri yönden ele alarak ‘‘Müttefiklerin şartlarını açıklaması gerektiğini ve bunların aşılması halinde bunun savaş demek olacağı Mustafa Kemal'e duyurulmalı’’ önerisinde bulunuyordu.¹⁸⁹ Tüm bu uyarıların ardından Lord Curzon Yüksek Komiserli'ğe gönderdiği yazıda Mustafa Kemal'in İstanbul'a girme riskine karşılık bölgeye gerekli kuvvetlerin gönderilmeye çalışılacağını ifade etmekteydi. Curzon ayrıca Türkiye'nin de katılacağı bir konferans fikrini desteklemekteydi.¹⁹⁰ İngiliz Savaş Bakanlığı da İstanbul'da bulunan General Harington'a gönderdiği bir yazıda

¹⁸⁵ A.e., s. 381-388.

¹⁸⁶ A.e., s. 402.

¹⁸⁷ A.e., s. 411.

¹⁸⁸ A.e., s. 414-415.

¹⁸⁹ A.e., s. 412.

¹⁹⁰ A.e., s. 418-419.

kabinenin iki tümen göndererek Mustafa Kemal'e karşı mücadele etmek niyetinde olduğunu ifade ediyordu.¹⁹¹ Kabinede ayrıca, Akdeniz Orduları Başkomutanı'nın Mustafa Kemal'in Anadolu'dan Trakya'ya geçmesini engellemekle görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹² Tüm bunlara karşılık General Harington ise Kemalistleri en çok 3-4 hafta İstanbul dışında tutabileceğini belirtmekteydi¹⁹³

Dışişleri Bakanı Curzon da Türk kuvvetlerinin Trakya ve İstanbul'a ilerlemelerini önlemek için var gücüyle mücadele etmekte ve diplomatik temaslarda bulunmaktaydı. Örneğin Fransız Başbakanı M. Poincare ile görüşen Curzon, Fransız askerlerinin Çanakkale'den çekilme kararını eleştiriyor ve Fransa'dan Mustafa Kemal'e karşı dolaylı olarak destek talebinde bulunuyordu. Poincare ile olan görüşmesinde "zafer kazanmış bir doğulu orduyla yalnızca diplomasi yoluyla mücadele edilemeyeceğini, bunun Mustafa Kemal'i 'Gordion'un düğümünü kesmeye' davet etmek demek olacağını" ifade ediyordu. Poincare her ne kadar ona karşı çıkararak meselenin diplomatik yollarla çözülmesi, Mustafa Kemal'in konferansa davet edilmesi ve Türklere Trakya ve Gelibolu'da tatmin edici tavizler verilmesi gerektiğini söylese de Curzon buna yanaşmayarak "her istedikleri verilecekse konferans toplamanın ne anlamı olduğu" sorusunu soruyordu. "İslam Dünyası'nın görüşlerinin önemli olduğuna katıldığını ancak bunun Müttefikleri Avrupa'da militan Türklerin bir devlet kurmasını kabule itmemesi gerektiğini" söyleyen Curzon, "Mustafa Kemal'e konferansa gelmesi için Misak-ı Milli'yi kabul etmek şeklinde bir rüşvet vermeye gerek olmadığını" ifade ediyordu.¹⁹⁴ Curzon ayrıca İtalya ve Fransa'nın katılımıyla düzenlenen, Türk kuvvetlerinin Trakya ve İstanbul'a ilerlemesine karşı ne yapılabileceği konusunun tartışıldığı bir başka konferansta, Müttefiklerinden istediği desteği görememesi üzerine öfkeleniyor ve onları "Kemal'den çok Kemalist olmakla" itham ediyordu.¹⁹⁵ İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge de Ankara'ya taviz verilmemesi konusunda Curzon ile benzer bir tutum sergiliyor ve "düzenlenecek konferansta ancak Mustafa Kemal'e

¹⁹¹ A.e., s. 420.

¹⁹² A.e., s. 429-435.

¹⁹³ A.e., s. 429.

¹⁹⁴ A.e., s. 450-460.

¹⁹⁵ A.e., s. 462-473.

iplerin onun ellinde olmadığını göstererek başarı elde edilebileceğini” dile getiriyordu.¹⁹⁶

Görüldüğü üzere, Büyük Taarruzun ardından Yunan kuvvetleri Anadolu’dan tamamıyla çıkarılmış olmasına rağmen İngiltere’nin Türkiye politikası hala değişmemişti. Bu bakımdan İngiltere’nin Ankara Hükümeti’nin taleplerine, müttefikleri bu konuda kendisiyle görüş ayrılığına düşmesine rağmen, gerçekten son raddeye kadar direndiğini, bu yolda adeta bütün kartlarını oynadığını açıkça söyleyebiliriz.

İngiltere, Türk kuvvetlerine elindeki toprakları teslim etmemekte direnç göstermesine rağmen sahadaki durum İngiltere’nin bu direncini işlevsiz kılıyordu. Öyle ki Türk kuvvetleri İngiltere’nin tüm karşı koyma çabalarına rağmen, İstanbul ve “tarafsız bölge” ilan edilen Çanakkale üzerine yürüyüşe geçmişlerdi. İngiliz Hükümeti Türk tarafına iletilmek üzere General Harington’a, tarafsız bölgeden çekilmedikleri takdirde Türk kuvvetlerine ateş açılacağına dair bir ultimatoma göndermişti ancak Harington inisiyatif alacak ve bu ultimatoma Türk tarafına iletmeyecekti.¹⁹⁷ Çanakkale’de dört tugaydan oluşan bir kuvvete sahip olan ancak bu kuvvetlerin Türk ordusunun ilerleyişini durdurmaya yetmeyeceğini bilen İngiltere, Türk kuvvetlerinin bu ilerleyişi karşısında ne Müttefiklerinden ne de asker göndermeleri talebinde bulunduğu dominyonlarından bir destek görememişti. Hatta Avustralya, İngiltere’nin asker talebi üzerine çok sert tepki göstermiş ve “Kral Konstantin’in aç gözlü politikaları için tek bir askerlerini dahi feda etmeyeceklerini” belirtmişti. Avustralya ayrıca Ankara’nın taleplerini haklı bulduğunu da belirtmişti.¹⁹⁸ Sonuç olarak, kimseden ihtiyaç duyduğu desteği bulamayan, mevcut kuvvetleri de Mustafa Kemal Paşa emrindeki kuvvetleri durdurmaya yeterli gelmeyen ve çatışmayı göze alamayan İngiltere, Türk kuvvetlerinin ilerleyişine göz yummak zorunda kalmıştır. Çanakkale krizi, Türk kuvvetlerinin tel örgüleri aşarak tarafsız bölgeye girmeleri ve İngiliz bayrağını indirmeleriyle son buldu.

¹⁹⁶ A.e., s. 460-462.

¹⁹⁷ Mustafa Çulfa, “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 45, Kasım 1999, s. 812-813.

¹⁹⁸ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C: IV, s. 537-540.

Çanakkale krizinin ardından Müttefik Devletler TBMM'ye mütareke çağrısında bulunmuşlardı. Ankara'nın da kabul etmesiyle 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da görüşmeler başladı. Taraflar arasında gerginliğin zaman zaman yükseldiği Mudanya Konferansı 14 Ekim tarihinde son bulmuştu. Konferansın sonucunda Ankara çeşitli kazanımlar elde etmiş ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye teslimi resmen kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Mudanya Konferansı'nın en önemli özelliklerinden birisi de İngiltere de dahil olmak üzere İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u değil, Ankara'yı muhatap almasıdır.²⁰⁰ İngiltere tarafından asi, haydut ve benzeri sıfatlarla anılan Mustafa Kemal Paşa, artık İngiltere'nin resmen muhatap almak ve tanımak zorunda kaldığı bir lider konumuna yükselmiştir.

Konferansın ardından Lord Curzon'a gönderdiği yazıda Yüksek Komiser Rumbold, "Kemalistlerin bir ellerinde süngü, diğer ellerinde Misak-ı Milli olduğunu" söylemiş ve "Sevr Antlaşması'nın ölü doğduğunu, ayrıca Türklerin kapitülasyonları da kabul etmeyeceklerini" ifade etmiştir.²⁰¹

Büyük Taarruz'un başarıyla nihayete erdirilmesi İngiliz basınında da ciddi bir etki yaratmış ve bu doğrultuda Mustafa Kemal lehine yazılar yayımlanmaya başlamıştı. Örneğin Londra'da yayımlanan "Pall Mall" adlı gazetede İngiltere'nin Yakındoğu politikaları eleştiriliyor ve bu politikaların İngiliz prestijini sarsarak İslam dünyasında İngiliz düşmanlığına neden olduğu belirtiliyordu.²⁰² Bu haber İngiliz basınında İngiltere'yi eleştiren ve Mustafa Kemal ile direniş hareketinden bahseden tek haber değildi. 1922 yılında Ankara hükümetinin kazandığı peşpeşe zaferlerin ardından "Daily Mail" gazetesinde de Mustafa Kemal'den bahsederken genel olarak daha saygın bir üslup kullanılmakta, ondan "Türk Milli Hareketinin lideri" diye bahsedilmekteydi.²⁰³

¹⁹⁹ Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXX, Ankara, 2020, s. 355-356.

²⁰⁰ Ömer Faruk Kırmıt, "Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XXI, No: 1, 2021, s. 158.

²⁰¹ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 1.bs., C: V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 11-15.

²⁰² **A.e.**, s. 18-26.

²⁰³ Erdem Güven, "İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış", **Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi**, No: 3, Güz 2019, s. 26-27.

Mudanya Mütarekesi'nin ardından, Türkler ve itilaf Devletleri arasında mevcut olan problemleri çözmek ve bir sonuca bağlamak amacıyla, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'de Lozan görüşmeleri başladı. Lozan görüşmeleri oldukça çetin geçmiş ve müzakereler tarafların birbirleriyle uzlaşamamalarından dolayı bir müddet kesintiye uğramış ve sonra tekrar devam etmişti. Lozan Konferansı'nda İngiltere, müttefikleri İtalya ve Fransa'yı kendi amaçları doğrultusunda konsolide edebilmek için büyük çaba harcamış, stratejisini konferansta bir "Müttefikler Birliği" oluşturarak Türk heyeti karşısına güçlü bir blok oluşturma üzerine kurmuştu.²⁰⁴ Türk heyeti başkanı İsmet Bey her ne kadar Müttefiklerin aralarını açmak, İtalya ve Fransa ile ayrı anlaşmalar yaparak İngiltere'yi yalnızlaştırmak istemişse de bunda başarılı olamamış ve barış için önce İngiltere ile anlaşmak zorunda olduğu gerçeğiyle yüzleşmişti.²⁰⁵ Bununla beraber Türkler, Boğazlar ve Musul sorunları hariç Misak-ı Milli hedeflerine ulaşarak önemli bir başarıya imza atmış oldular.

Sonuç olarak İngilizlerin dört yıl süren Mustafa Kemal Paşa'yı tanımlama ama bir lider olarak tanımama çabası sahadaki gerçekliğe yenilmiş oluyordu. Bundan sonra Batılılar Mustafa Kemal'in devrimleri karşısında onun, sokmaya çalıştıkları kalıbın tamamen dışında bir zihin yapısına sahip olduğunu geç de olsa anlayacaklardı.

²⁰⁴ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, 3. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 68-75.

²⁰⁵ A.e., s. 105-108.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle başlayan süreç Osmanlı Devleti topraklarının İtilaf Devletleri tarafından bir dizi işgale uğramasıyla devam etmiş ve buna tepki olarak 1919 yılı başlarında Anadolu da birbirlerinden bağımsız çeşitli direniş örgütleri oluşmaya başlamıştı. Zaman içerisinde işgallerin ve beraberinde yaşanan faciaların dozunun yükselmesiyle Türk aydın ve halk tabakasında var olan tepkinin de dozu artmış ve bu durum zaten halihazırda var olan direniş ruhunu daha da güçlendirmişti. İşte böylesi bir zeminde Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 ile başlayan süreçle birlikte direniş hareketinin hem katılımcısı, hem de en büyük örgütleyicisi olmuş, dağınık halde bulunan direniş örgütlerini birbirleriyle koordine halde hareket eden, ortak bir amaca sahip büyük bir örgüt haline getirerek kısa bir zaman içinde hareketin lideri konumuna yükselmişti. Siyasi ve askeri bakımdan işgal kuvvetlerinin en güçlü üyesi olarak direniş hareketinin günden güne büyümesinden ciddi bir rahatsızlık duyan İngiltere tanımadığı ve hesaba katmadığı bu yeni düşman karşısında aksiyon olarak direniş hareketinin üzerindeki sis perdesini kaldırmaya çalışmış ve bu bağlamda onu elinde bulunan oldukça kıt ve dağınık bilgilere dayanarak tanımlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. İngiltere bu doğrultuda doğal olarak öncelikle hareketin liderine yani Mustafa Kemal Paşa'ya yönelmiş ve onun acilen İstanbul'a geri çağırılması için dönemin İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmak da dahil olmak üzere elinden gelen her yolu denemiştir. Zira İngiltere, konuya objektif bir şekilde yaklaşmıyor, direniş örgütlerinin oluşumunda işgallerin ve beraberinde yaşanan faciaların mühim bir rol oynadığını idrak etmek istemiyor veya bu sebebi yüzleşmek istemediği bir realite olarak görmezden geliyordu. Bu doğrultuda İngiliz yetkililer ilkin direniş hareketine dair tamamen suçlayıcı ve itham edici bir bakış açısı geliştirerek onları kendi içlerinde herhangi bir kategorizasyona gerek duymadan bütünüyle İttihatçı artığı, Bolşevizm yanlısı, Panislamist, haydut, Hristiyan düşmanı, aşırılık yanlısı, kana susamış ve düzen bozucu gruplar olarak görüyordu. Elbette Mustafa Kemal Paşa da hareketin lideri olarak tüm bu ithamlardan payına düşeni fazlasıyla almaktaydı.

Milli Mücadele'nin özellikle ilk evrelerinde kendini gösteren İngiltere'nin bu tutumu, sorunun çözümüne dair bir plan ya da düşünce içermemekte, yalnızca büyük bir önyargı ve öfke ile ifade edilmiş kabataslak sözlerden ve ithamlardan oluşmaktaydı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak mevcut siyasi ve askeri ortamda tansiyon gitgide yükselmekte ve çatışmaların gittikçe kızıştığı bir görünüm arz etmekteydi. Tam da bu ortamda, zaten işgallere ve ağır barış koşullarına bir tepki olarak ortaya çıkan Kuva-yı Milliye etkiye tepki olarak daha da güçleniyor, Damat Ferit Paşa'nın İtilaf işbirlikçisi görüntüsü harekete meşruiyet kazandırıyor ve gerek komutanların, gerek aydınların, gerekse halkın önemli bir kesimi silahlı direnişin tek çözüm yolu olduğu fikrine daha sıkı sarılıyordu. Direniş hareketei mühim başarılarla imza attıkça Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal daha da güçleniyor ve Anadolu'nun sahadaki tek gerçek yöneticisi haline geliyordu. Öyle ki bu dalganın önüne geçebilmenin bir yolu olarak sadarete Milli Mücadele'ye sempatiyle bakan ve hatta bilfiil destek veren hükümetler dahi getirilmişti. Ancak en nihayetinde bu hükümetler İngiltere'nin yoğun baskısı ve denetimi altındaydılar. İngiltere bu hükümetler aracılığıyla direniş hareketinin içindeki ılımlı cenahı İstanbul'un kontrolü altına alarak etkisiz hale getirip Mustafa Kemal'in elini zayıflatmayı planlamış olsa da bu planı sahada işe yaramamış, nihayetinde Salih Paşa Hükümeti zamanında, 16 Mart 1920 tarihinde İngilizlerin öncülüğündeki İtilaf kuvvetleri bizzat harekete geçerek İstanbul'u işgal etmişti. Bu durum bize İngiltere'nin Mustafa Kemal'i durdurmak adına elinden gelen her şeyi fazlasıyla yaptığını göstermektedir.

Kuşkusuz İstanbul'un işgali İngiltere'nin Mustafa Kemal hakkındaki görüşlerinin bir yansımasıydı. İngiltere onu durdurmak istiyor ancak gerek mevcut askeri ve ekonomik durumunun yetersizliği gerek diğer Müttefiklerle olan anlaşmazlıkları nedeniyle bu gücü kendinde bulamıyordu. Bu durumda İngiltere ancak elinin yettiği kadar, yani İstanbul ve yakın çevresinde aksiyon alabilmekteydi.

İngilizler sahada bu tarz eylemlere girişirken, bir yandan da Mustafa Kemal hakkında bazen gerçeğe yaklaşan ama çoğu zaman spekülasyondan öteye geçmeyen tanımlamalar yapmaya devam ediyorlardı. Süreç boyunca İngiltere Mustafa Kemal'i Bolşevik yanlısı, Panislamist, şovenist, uzlaşmaz, her an Anadolu genelinde büyük çapta bir Hıristiyan katliamına girişme ihtimali olan bir asi olarak nitelemeyi

sürdürmüştü. Bu ifadeler İngiltere'nin Mustafa Kemal ve onun eylem tarzı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığının somut bir göstergesiydi. İngiltere'ye göre o, gücü eline geçirmiş ve bu gücü dinsel motivasyonla ve dinsel nedenlerle katliam hareketlerine girişmek için kullanmakta bir sakınca görmeyecek alelade, Ortadoğulu bağınaz bir savaş lideriydi. İngiltere'nin bu sanrısı başta da belirtildiği gibi bilgi eksikliğinden ve bir takım önyargılardan kaynaklanmaktaydı. İngiltere Mustafa Kemal'in gerek seküler dünya görüşünün, gerekse günübürlük ve duygusal politikalarla değil, uzun vadeli, uluslararası ve bölgesel dengeleri gözetken ve stratejik hareket tarzının farkında değildi. Mustafa Kemal hakkındaki bu yanılsama doğal olarak İngiliz siyasi çevrelerinde son derece negatif duygular uyandırmakta ve bu da İngiltere'nin Anadolu politikasına hükmeden, aşılması neredeyse imkansız bir düşmanlık döngüsü oluşturmaktaydı.

İngilizlerin Mustafa Kemal hakkında diğer iki iddiası onun Panislamist ve Bolşevik olduğuydu. Mustafa Kemal'in pragmatik bir biçimde zaman zaman Panislamist, zaman zaman ise Bolşevik düşüncelere yakın ifadelerde bulunması ve bu doğrultuda siyasi temaslara geçmesi, İngiliz siyasi çevrelerince yüzeysel bir yaklaşımla ele alınıyor ve Mustafa Kemal kimi zaman Panislamist, kimi zaman ise Bolşevik olarak etiketleniyordu. İngiltere'nin Mustafa Kemal'i ve onun neyi amaçladığını gerçekten ve samimi bir şekilde anlamaktan çok ona hangi düşmanca etiketi vuracağı üzerine mesai harcaması, bu gerçek dışı yaftaların oluşumundaki başat faktörü meydana getirmekteydi. İngiliz dış siyasetinin temel odağını anlamaktan ziyade düşman ilan etmek ve o düşmanı bertaraf etmek oluşturmaktaydı. Bu düşmanca yaklaşıma neden olan en mühim iki faktör İngiltere'nin sahip olduğu güçlü önyargılar ve sömürgeleştirme odaklı İngiliz dış politikasıydı. Lloyd George başta olmak üzere Türkleri ağır bir şekilde cezalandırmak isteyenler için bu gerçek dışı yaklaşım ve tanımlamalar kendi amaçları için aynı zamanda bir araçtı da. Bu negatif tanımlamalar Türklerin kendileri için tasarlanan cezayı hak ettiklerinin bir delili olarak da görülüyor ve Mustafa Kemal'e ve Milli Harekete karşı pozitif bir yaklaşımın İngiliz politikasının bu temel ereğini zayıflatacağı düşünülüyordu.

İngiltere'nin Mustafa Kemal'e karşı olabildiğince mesafeli ve katı bir tutum sergilemesinin altında yatan bir diğer önemli faktör, İngiliz dış siyasetine hakim olan,

Doğu toplumlarına ve liderlerine karşı asla yumuşak bir yaklaşım sergilenmemesi, bilakis her zaman sert ve otoriter bir tutum sergilenmesi gerektiği inancıydı. Zira İngiliz siyaset adamlarına göre Doğu toplumları ve liderleri daima güce ve otoriteye saygı duyar ve boyun eğlerdi. İngiliz devlet adamları genel itibarıyla, eğer Anadolu politikasında ve Türklerle olan ilişkilerinde bir yumuşamaya giderlerse bunun Türkler tarafından güçsüzlük emaresi olarak görülüp suistimal edileceği ve Türklerle özgüven ve kibir aşılayarak onları iyice uzlaşmaz bir yapıya büründüreceği inancındaydılar. Bu bağlamda İngiltere Türklerle karşı, özellikle Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal'e karşı daima katı ve sert bir tutum benimsemiş, uzlaşmayı ancak ve ancak Türklerin Sevr Antlaşması koşullarına teslim olmayı kabul etmesi şartına bağlamıştır. Bu tavizsiz tutum, Türk-İngiliz geriliminin yükselmesinin ardında yatan en mühim faktörlerden biriydi.

İngilizlerin tutumunu etkileyen bir diğer önemli faktör, onların Mustafa Kemal'in ve liderlik ettiği hareketin gerçek kapasitesini küçümsemeleriydi. Onlar Mustafa Kemal'in Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen çıkarmak şöyle dursun, onun Anadolu'daki ilerlemesini durdurabileceği hususunda bile çok somut bir kanıya sahip değildiler. Her ne kadar Anadolu'daki Yunan ilerlemesinden önce, İngiliz askeri uzmanları tarafından yapılan sayısal hesaplamalarda Yunan ordusunun kapasitesinin ve mevcudunun Mustafa Kemal'i yenilgiye uğratmak için yeterli olmadığı net bir şekilde ortaya koyulsa da İngiliz siyasi çevrelerinde Yunan ordusunun Mustafa Kemal'i mağlup edeceğine dair belli belirsiz bir umut mevcuttu. Bu arada hatırlatmak gerekir ki İngiliz siyasi çevrelerinde Yunan ordusunun büyük ve net bir zafer kazanması herkes tarafından desteklenmekte değildi. Örneğin İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, "en iyi ihtimalin iki tarafın da yenilemeyecek bitap düşmeleri" olduğunu ifade ediyor, olası bir Yunan zaferiyle ilgili ise "Yunan zaferinin Türk zaferinden daha az felaketli olacağı" şeklinde görüş beyan ediyordu. Yani Rumbold'un nazarında Yunan ordusunun galibiyeti kesin ve net bir şekilde arzu edilen bir sonuçtan ziyade ancak kötünün iyisi bir durumu teşkil etmekteydi. Yüksek Komiserlik Baş Tercümanı Ryan ise "Yunanları kontrolden çıkmayacak bir şekilde desteklemekten" ve "Türkleri cesaretlendirmeyecek şekilde Yunanlardan da kurtulmaktan" bahsediyordu. Bu cümlelerden İngiltere'nin dış politikadaki

çelişkileri ve Müttefiklerin çok da müttefik olmadıkları açığa çıkmaktadır. Açıkça görülmektedir ki bazı İngiliz devlet görevlileri Yunanları, kazanmaları halinde talepleriyle uğraşmanın zor olacağı bir maşadan fazlası olarak görmemekteydiler.

Mustafa Kemal ve önderlik ettiği hareketin Yunan ordusunu Anadolu'dan kesin bir şekilde çıkardığı Büyük Taarruz, İngiltere'yi sahadaki gerçeklerle yüzleşmek zorunda bırakması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Taarruz'un ardından Anadolu'daki Yunan ordusunun neredeyse tamamen imha olmasıyla İngiltere'nin sahada güvendiği hatırı sayılır yegane askeri güç de ortadan kalkmış ve bu durum İngiltere'yi TBMM ile masaya oturma zorunluluğu ile yüzyüze bırakmıştı. Mudanya Mütarekesi'yle İngiltere de dahil olmak üzere İtilaf Devletleri artık yönetici gücün İstanbul değil Ankara olduğunu resmen tanımak durumunda kalmışlardı. Ancak buna rağmen Mudanya Mütarekesi İngiltere'nin Ankara'nın taleplerini kolaylıkla kabul ettiği bir konferans olmaktan uzaktı. Bu konferans her ne kadar TBMM adına büyük bir başarı, İngiltere adına mühim bir kayıp olsa da Türkiye aleyhine hükümler de içermekteydi. Jandarma sayısının 8000 ile sınırlanması ve Boğazlar üzerinde hakimiyet kurulamaması bu maddelere verilebilecek örneklerdir. Ancak tüm bunlara rağmen gelinen noktada bir zamanlar Mustafa Kemal'i haydut, asi gibi sıfatlarla anan İngiltere, artık onunla masaya oturmaya mecbur olmuştu ki bu durum Ankara açısından kayda değer bir zafer teşkil etmekteydi.

Mudanya Mütarekesi'nin ardından devam eden süreçte Ankara, Müttefikler ile Lozan barış görüşmelerine başlamış, oldukça çetin geçen müzakereler boyunca Misak-ı Milli hedeflerine elden geldiğince bağlı kalarak yoğun bir mücadele vermişti. Bu mücadele boyunca içinde bulunulan ağır koşullar gereği Misak-ı Milli'nin bazı koşullarının çözümünü sonraya ertelemek, bazı koşullarındansa bütünüyle vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber tablonun bütününe bakıldığında, işgale uğramış ve büyük bir yoksulluk içinde kıvranan Anadolu, Mustafa Kemal önderliğinde örgütlenerek kendisine dayatılan Sevr Antlaşması'na karşı önemli bir zafer elde etmişti. İngiltere tarafından tanınmayan, muhatap alınamayan ve pek çok hakaretane sıfatla anılan Mustafa Kemal ise, Yunan ordusunun mağlup edilmesiyle başlayan süreç içerisinde İngiltere'ye ülkeyi temsil

eden gücün İstanbul değil Ankara olduğunu ve kendisinin de bağımsız bir ülkenin lideri olduğunu kabul ettirmişti.

Ancak İngilizler onun İslam davasını diriltme potansiyeline dair endişelenmekten henüz vazgeçmiş değillerdi. 1922 yılına ait Yüksek Komiserlik yıllık raporuna bu endişe şöyle yansımıştı: “Avrupa büyük savaş sonrası yorgun düşmüşken ve sosyal ve finansal karmaşa ile meşgulken, Mustafa Kemal, bir elinde kılıcı diğerinde Misak-ı Milli’siyle, Panhelenizm ve İzmir yıkıntıları üzerinde yeni bir Türkiye inşa etti. Kararlı bir biçimde İslam’ın dirilmesinin sebepleri arasında bu milli liderin dehası, Rusya’nın tutukluğu ve Batılı güçler arasındaki anlaşmazlık vardır”.²⁰⁶

²⁰⁶ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922**, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 21.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş v.d., Ankara, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2003.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Yay. Haz.: Kemal Gurulkan v.d., Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XIII, Ed.: Rohan Butler, J.P.T. Burry, London, Her Majesty's Stationary Office, 1963.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVII, Ed.: W.N. Medlicott, Douglas Dakin, M.E. Lambert London, Her Majesty's Stationary Office, 1970.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2. bs., C: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C:II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 2.bs., C:IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Yay. Haz.: Bilal N. Şimşir, 8 c., 1.bs., C: V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, Der.: Ali Satan, Çev.: Burak Özsöz, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2010.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, Der.: Ali Satan, Çev.: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.

ANILAR

Atatürk, Kemal : **Nutuk**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Karabekir, Kazım : **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.

Ryan, Sir Andrew : **Sonuncu Dragoman**, Çev.: Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015.

ARAŞTIRMA ESERLER

Akşin, Sina : **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, 5 c., 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya : **Tek Adam: Mustafa Kemal**, 3 c., 2.bs., C:I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

Bozkurt, Abdurrahman : **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

_____ : **İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.

Çankaya, Özlem : **Milli Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri**, İstanbul, Libra Kitap, 2020.

Çelebi, Mevlüt : **"Milli Mücadele'de Atatürk'ün İtalya Politikası", 1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye: (Hayal**

- Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş),** Ed.: Fatih Mehmet Sancaktar, Abdurrahman Bozkurt, Ramazan Erhan Güllü, İstanbul, Türk Ocağı Yayınları, 2020, s. 220-238.
- Demirci, Sevtap : **Belgelerle Lozan,** 3. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.
- Jaeschke, Gotthard : **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,** 2. bs., Çev.: Cemal Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Kaya, Erol : **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber: Açıklamalı Çevirisi,** İstanbul, Ebabil Yayıncılık, 2007.
- Kürkçüoğlu, Ömer : **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri,** Ankara, İmaj Yayınevi, 2006.
- Sonyel, Salahi R. : **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Şimşir, Bilal N. : **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923,** Genişletilmiş 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2016.
- Tansel, Selahattin : **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** 4 c., 2. bs., C: I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Uzun, Hakan : **“Doğu Cephesinin Değerlendirilmesi”, Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayimilliye, Düzenli Ordu ve Cepheler,** Ankara, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 33-46.

MAKALELER

- Akyıldız, Ali : **“Meclis-i Meb’usan”, TDV İslam Ansiklopedisi,** C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 245-247.

- Altuncuoğlu, Neslihan : “Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa’nın Askerlikten İstifa Süreci”, **Journal of Universal History Studies**, C: I, No: 2, Haziran 2019, s. 62-71.
- Bozaslan, Neslihan Bolat: “Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920 - 4 Nisan 1920)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XVI, No: 1, 2017, s. 129-135.
- Çelebi, Mevlüt : “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa - Kont Sforza Görüşmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 4, Kasım 1999, s. 791-800.
- Çulfaı, Mustafa : “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 45, Kasım 1999, s. 801-820.
- Eraslan, Cezmi : “Mudanya Mütarekesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXX, Ankara, 2020, s. 355-356.
- Güven, Erdem : “İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi’ne Bir Bakış”, **Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi**, No: 3, Güz 2019, s. 20-33.
- Hülagü, Metin : “Milli Mücadele Dönemi Türkiye – İslam Ülkeleri Münasebetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XV, No: 45, Kasım 1999, s. 901-938.
- Kırmıt, Ömer Faruk : “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XXI, No: 1, 2021, s. 145-162.
- Kısıklı, Emine : “Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal’in Milli Hareketi İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, C: II, No: 5, 1990, s.109-127.

- Küçük, Cevdet : “Ali Rıza Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, 1989, s. 440,441.
- Küçük, Cevdet : “Erzurum Kongresi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XI, İstanbul, 1995, s. 335-337.
- Mutlu, Cengiz : “Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Havza’daki Faaliyetlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, **Cedrus**, C: VII, Haziran 2019, s. 723-740.
- Sarıkoyuncu, Ali : “Mehmet Rifat Efendi (Börekçi)’nin Milli Mücadele’deki Hizmetleri”, **Diyanet İlim Dergi**, C: XXXI, No: 1, Mart 1995, s. 79-102.
- Sarınay, Yusuf : “Milli Mücadele’de Türk – Sovyet Münasebetleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: I, No: 1, 1986, s. 200-218.
- Satan, Ali : “İstanbul’un İşgalinin İslam Dünyasına Yansıması”, **İstanbul’un İşgal Yılları ve Milli Mücadeleye Giden Yol**, Ed.: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, İstanbul Edebiyat Derneği, 2020, s. 88-100.
- Selvi, Haluk : “Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti’nin İstifası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVIII, No: 54, Kasım 2002, s. 849-873.
- Sonyel, Salahi : “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal – Enver Çatışması”, **Belleten**, C: 54, No: 209, Nisan 1990, s.381-402.
- Temizgüney, Firdes: “Sivas Kongresi”, **Atatürk Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sivas-kongresi/?pdf=3371>, 8 Ekim 2022.
- Tosun, Ulvi Ufuk : “Millî Mücadele Dönemi’nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme

Kararlılığı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: XXIV, No: 2, Haziran 2020, s. 569-588.

Türkmen, Zekeriya : “Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa’nın Kuva-yı Milliye’nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVI, No: 46, Mart 2000, s. 37-87.

_____ : “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVI, No: 47, Temmuz 2000, s. 395-419.

Umar, Ömer Osman ve Melek Yenisu : “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:XXXVI, No: 101, Mayıs 2020, s. 29-70.

Yetim, Fahri: ”Milli Mücadele Dönemi Türk Dış politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XXVII, No: 79, Mart 2011, s. 71-96.

TEZLER

Aydoğdu, Murat : “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2016.

Demirbaş, Osman : “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999.

Saltan, Ali : “Felah-ı Vatan Grubu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

